

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ XI

TYSZCZENKO & BILOUS
PUBLISHING Co.
NEW YORK
diasporiana.org.ua

LESYA UKRAINKA

WORKS

VOLUME XI

D R A M A S

G. TYSZCZENKO A. BILOUS PUBLISHING CO.
New York, 1954

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Т В О Р И

ТОМ XI

Д Р А М И

**За загальною редакцією
Б. ЯКУБСЬКОГО**

**ТИЩЕНКО & БЛЮС
ВИДАВНИЧА СПІЛКА
Нью Йорк**

КАМІННИЙ ГОСПОДАР

Д р а м а

УКРАЇНЬКА ВЕРСІЯ СВІТОВОЇ ТЕМИ ПРО ДОН ЖУАНА В ІСТОРИЧНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ.

«... Есть се не больше не меньше, як українська версія світової теми про дон Жуана». „До чего дерзость хохлацкая доходит“, скаже Струве і вся чесна компанія наших „старших братів...“

(З листа Л. Українки).

I.

Образ дон Жуана належить до тих порівнюючи небагатьох утворень літературних — Прометей, дон Кіхот, Гамлет, Фавст, Бранд,— що в наслідок «боротьби за існування» між літературними образами висунулися на поверхню літератури і набули значення і назви світових.

Коріння сюжету про дон Жуана — в середньовічних переказах про розкішника-лицаря, що необачно, а проте безкарно обернув життя у культ кохання.

Лицарські пісні малюють його буржуазні й селянські пригоди з поетичного боку сатирично. З подібних переказів, збагатившись ще новими мотивами, склалася уперше, напевно в Іспанії, легенда про дон Жуана. Нових мотивів два: 1) мотив статуї, що оживає, щоб покарати кривдника (мотив ще античного походження); 2) поширений у фольклорі мотив завзятої людини, що запрошує до себе на вечерю мерця і за це розплачується життям.

Сюжетний кістяк легенди знайшов для себе фабульну плоть і кров у деяких іменах і назвах з історії еспанського феодалізму. Саме ім'я героя — дон Жуан де Теноріо — історичне, як і декого з персонажів (Уллоа). Проте марно було б шукати в історичних джерелах мотивів для легенди, прив'язаних до цих імен. Джерела мовчать або суперечать, і мотиви, як звичайно, зраджують своє літературне походження.

Нарешті, між 1627 і 1630 роками¹ з'явилася перша драма про дон Жуана, — славнозвісний «Burlador de Sevilla» — «Севільський ошуканець»², предок наступних дон Жуанів драматичних (переважно) і недраматичних по всіх європейських літературах. Знавці вважають драму, хоча й не без деяких сумнівів і вагань³, за твір ченця-драматурга Габрієля Телледа (Gabriel Tellez), більш відомого під ім'ям Тірсо де Моліна⁴.

Твір—кольоритно-іспанський, образ дон Жуана—сконденсований національно-традиційний тип розпусника (з п'єс Лопе де Веги, Кальдерона, Сервантеса): пиха, палка ненаситність почуттів, і та сваволя, що виробилася у безупинних війнах за Новий Світ. Притлумлена тортурами і вогнем інквізиції в дарині думки, сваволя, з подвійною силою, береться шаленим буянним зміслом.

Виключно іспанське в кольориті п'єси, в характері героя, в релігійній ідеї і моралі її, — не належить до канонізованих елементів: з переходом героя в інші літератури—єдиний іспанський герой, що його асимілювала ціла Європа,—все іспанське підлягло ґрунтовному перетворенню.

Зате тривку стабілізованість виявляє сама фабула, — у складі тих мотивів і більшості навіть окремих епізодів, що вперше склались у літературну цілість у Тірсо де Моліна.

В XVII-му ж таки сторіччі стався перший вихід д. Жуана поза межі батьківщини — в Італію. Звідси й починається переможний похід д. Жуана по літературах Європи. В італійських переробках п'єси Тірсо фабула дещо спрощується,

¹ Авторитетне свідчення французького дослідника G. Gendarme de Bévotte, автора найкращої в європейській літературі монографії про еволюцію донжуанівського сюжету («La légende de Don Juan». Paris, 1911.).

² Повний титул п'єси: «El Burlador de Sevilla y convidado de piedra» — «Севільський ошуканець і камінний гість».

³ Див. G. Gendarme de Bévotte. «La légende de Don Juan». I, ст. 35 — 36.

⁴ В католицько-чернецькій Іспанії часів інквізиції чернець-драматург звичайна річ. Ми знаємо, що два славні драматурги іспанські, Лопе де Вега і Кальдерон, обидва належали до духівництва.

забарвлюється комічно-веселим жартом, а головне, еволюціонує герой: стає релігійно-індиферентний і навіть позверхово-атеїстичний; виявляє більшу брутальність в розпусті, бо вміє вже теоретично-філософськи виправдати її з погляду ідей ренесансу.

В середині XVII ст. з італійських обробок скористався французький театр. Французькі автори особливо підкреслюють атеїстичну зухвалість д. Жуана. Сміливо позшивавши до купи шматки італійських і французьких п'єс, Мольєр створив свого «Камінного гостя» («Testin de Pierre», 1665 р.). То є не тільки найвища французька редакція легенди, але й зворотний пункт у загально-європейській еволюції сюжету. Драма Мольєра, уперше в історії донжуанівського сюжету, має свідому содіальну спрямованість. Тут виразно зіставлені суспільні класи: з одного боку, аристократ — «великий пан» (*grand seigneur*), егоїст, дивічний і свідомий насильник; з другого — довірливий і експлуатований буржуа, селянин, що позбавляється жінки і відшкодовується за нею.

Крім того, збагачення і психологічне ускладнення самого образу д. Жуана скеровано на те, щоб висвітлити його содіальну природу. Мольєрівський д. Жуан — є конкретно виразний, аж до підозрінь у портретності, французький аристократ середини XVII сторіччя, з усіма своїми побутово-психологічними рисами. Він є представник вільнодумних індивідуалістів, переважно з аристократії, які звалися в тодішній Франції *libertins* («вільники»), що тут набуває значення «розпусники», бо воля мислі сполучалася в них з волею інстинктів. Французький *libertinage* — спадщина італійської філософії ренесансу. Мольєр, сам прихильник вільнодумних традицій Рабле й Монтеня, картає в образі д. Жуана тих *libertins*-аристократів, що засвоювали інтелектуальну моду, зручну для ідейного прикриття своєї розпусти, а коли доходило до конфлікту з церквою, залюбки вдавалися до лицемірної побожності.

Після Мольєра надовго знижується творча акція в літературах романських, які перші створили донжуанівську легенду і дали перший розвиток сюжету. Країни англо-германської культури у другій половині XVII ст. лише засвоїли

легенду, але не поглибили її сутності, щоб говорити про новий ступінь в еволюції донжуанівського образу, рівний значністю Мольєровій концепції. Тільки з розкладом старого світо-сприймання, що породило класичний стиль, — в романтизмі, — безбожний шукач змістової втіхи ґрунтовно перетворюється.

Зокрема зупиняючись на кожній країні, бачимо: саме на своїй батьківщині д. Жуан якраз найменше прищепився в літературі. На протязі бо XVII — XVIII ст. Іспанія дає лише дві мало оригінальних переробки Burlador'a — епігонського типу: огрубіння героя і зниження релігійного патосу.

Італія за цей період дає більшу продукцію донжуанівських п'єс, проте інтересного мало, не виключаючи й п'єси Гольдони¹, який мріяв дорівнятися Мольєрові: ще підсилив реалізм, усунувши зовсім буфонаду, і ввів біографічний елемент. Але замість живого образу італійського розпусника XVIII ст. вийшов здрібнілий Burlador (джерело Гольдони): низький, полохливий перелесник-комедіант, без розмаху і стихійної жаги еспанського первотвору. Так Італія відмінила поважний релігійний сенс еспанської донжуанівської легенди спочатку в буфонаді, потім — в здрібнілості героя.

Ґрунтовно одмінитися мусить донжуанівська легенда в країнах германської раси, де замість палкої крові і пристрасних темпераментів романського півдня панує розумова тверезість і стриманість, де характерні герої — Фавст і Гамлет.

Але це станеться пізніше, коли легенда органічно прищепиться і вкорениться на новому ґрунті. Лише в добу романтизму Германія перетворить д. Жуана і наблизить його до Фавста. А до кінця XVIII ст. і там д. Жуан, не підносячись над рівень народнього і лялькового театру, залишиться таким, яким він перейшов туди з Італії і Франції².

Не принципове перетворення, лише цікаве поглиблення французького прототипу, згідно з національним темпераментом і культурою, дає Англія. Всі специфічні риси англій-

¹ «Don Giovanni Tenorio ossia il dissoluto». 1736.

² Так само зовсім не оригінальне наслідування французьких п'єс дає в XVII — XVIII ст. Голландія.

ського д. Жуана яскраво сконденсовані в характерному творі доби реставрації Стюартів — драмі Т. Шедвелла (Shadvell) «Libertine» (1676). Попри всі фабульні запозичення (з італійських і французьких джерел) він органічно виріс з національного, класово-психологічного і побутового ґрунту; як і Мольєрів герой, відбиває одверту розпусту двору й аристократії, виправдану філософією сенсуалізму. Холодна воля, в сполученні з шаленим темпераментом, спричинюються до найбруднішої розпусти, найгрубіших оргій, якими англійський д. Джон перевищує попередників. Крім спокуси і насильства над жінками, в нього ще гостріші розваги: крадіжка (обкрадає церкву), вбивство, грабіжництво. Замість веселого дотепу, легкого жарту італійських п'єс, — важкий і масний гумор, замість тонких французьких натяків — безсоромна одвертість порнографії.

Але минула доба Стюартів, і в англійському вищому суспільстві щораз більшу силу забирає славетна «респектабельність». Д. Жуан міняється, ховає свою цинічну нелюдність під пристойною зовнішньою формою: для XVIII ст характерна відміна д. Жуана буде Ловлас, герой Річардсонової «Кляриси».

Під впливом Річардсона і у французьких письменників XVIII ст. д. Жуан стилізується під Ловласа. Далекий від вульгарної брутальності попередників, новий тип д. Жуана в літературі проте оцінюється як шкідливіший сто́крат моральною отруйністю поведінки. Такий ловласівський тип характеризує крайній катастрофічний ступінь розкладу, до якого дійшла французька аристократія XVIII ст., як соціальна класа. І з цього боку він є симптом загрозливіший, ніж показчик розкладу, втілений в образі Мольєрового героя, за сто років перед тим.

Так уявляється, в найхарактерніших своїх моментах, перший класичний період літературного життя д. Жуана. Всі обробки сюжету тут мають одну спільну властивість: трактують героя, як антисоціальний, шкідливий чинник, зображують його поведінку, як морально-негативну, небезпечну для суспільства. Д. Жуан виявляє себе в брутальній розпусті і в теоретичному виправданні її. На протязі харак-

теризованої доби йде поглиблення, витончення, але разом з тим дегенерація його чуттєвої насолоди. Брутальна, але біологічно виправдана в Burlador'a, вона відривається од здорового інстинкту, стає викручено-зіпсута в донжуанів XVIII ст.

II.

На грані між XVIII і XIX ст., в Германії — дальша сторінка літературної історії. Викришталюється романтичне світосприймання, і в світлі його передінюється донжуанівська легенда. Нова доба могла сприйняти лише оновленого д. Жуана, і його дала романтична редакція легенди. Сласний ошуканець жінок задля чуттєвої втіхи перетворюється на шукача ідеалу краси, що живе в його душі. Кожна зустріч з новою жінкою — надія: в тій саме жінці втілений його ідеал. Потім — розчарування, нові пригоди, і, нарешті, переконання, що ніколи в житті не реалізувати мрії. Фінал — глибокий смуток і пекло розвіяних ілюзій, гірше за вогонь пекельний, куди потягла еспанського героя статуя командора.

Уже з перших етапів нової фази перетвір д. Жуана виливається в наближення його до Фавста. І тепер донжуанова легенда або зливається з фавстовою, або ці два образи зіставлено, як гідні один одного «брати-антиподи». Відшукується спільне в сюжетах, в характерах, встановлюється спорідненість їх змагань: замість антитези — кривна близькість між романським героєм і його північним товаришем. І дон Жуан, і Фавст — обидва грішники, і тілом в заборонних втіхах, і душею прагнуть збагнути надлюдські таїни і повстають проти Бога. В обох є дух бунту і гордості, змагання переступити закони суспільства й досягнути абсолютного (один у знанні, другий — в насолоді); в обох палка уява, бентежні страсті, гордування з вірувань юрби — вільнодумство.

Поминувши перші, ще в дусі Sturm und Drang'у зроблені, спроби сполучення донжуанівського і фавстівського сюжету, зупиняємося на центральній романтичній концепції д. Жуана, що її створив Е. Т. Гофман в одній із своїх реально-фан-

тастичних новель¹. То не є власне нова обробка сюжету, лише інтерпретація — містично-філософська — Мопартової опери, музичного втілення д. Жуана. Герой новелі, «мандрівний ентузіаст», так глибоко сприймає її, що йому відкривається внутрішній трагічний зміст сентиментально-ясної музики Мопарта і життєрадісного, фривольно-розпусного образу д. Жуана, як змальовано його в лібретто опери (за італійською традицією; автор — абат Да-Понте). Ентузіаст зазнав екстазу містичного єднання душ з артисткою, що реально переживає роль д. Анни (не лише ілюзорно втілює) і вмирає по скінченні спектакля. Момент її смерті — дві години вночі після спектакля — збігається з найвищим пунктом того екстазу. Витвір цього екстазу — є нова концепція д. Жуана, в якій ентузіаст бачить основну ідею Мопартового твору. А саме: д. Жуан — трагічний герой. В душі його живе безмежне змагання до надземного ідеалу. Диявол навіяв згубну думку, що ідеал вічно-жіночого можна здійснити в слясному коханні до жінки. Безліч кохань і розчарувань зробили з нього фатальну людину, зневірену в ідеалі, Мефістофелівської вдачі.

Навіть небесний образ д. Анни й її любов викликає в д. Жуана звичайну земну жагу. Зустріч з д. Анною, образом Краси й Чистоти — вже запізналась: зневіреного слясника-Мефістофеля задовольнить тепер лише диявольська втіха погубити д. Анну вкупі з собою. Тому він збудив у ній пекельний вогонь слясного божевілля. Воно заспокоїться аж тоді, як загине винуватець, що запалив його, що убив її батька і поставив перед конченістю шлюбу з нікчемним Октавіо.

Грішний пристрасі д. Жуана протистоїть чистий екстаз любови, що його пережив ентузіаст в час смерті артистки — д. Анни: музика відкрила йому, що найвище кохання пізнається лише в смерті.

Інтерпретація Гофмана, хоча і не дала нового органічного образу д. Жуана, але стала за дороговказ для романти-

¹ Із серії «Музичних новель»: «Дон Жуан. Незвичайна пригода, що трапилася з мандрівним ентузіастом». (1813).

ків, що далі пішли шляхом реабілітації героя, виправдали донжуанівську стигію, як безконечне прагнення до ідеалу і таким чином створили нову концепцію, відмінну од класичної.

Серед усіх д. Жуанів, і старих і нових, окремо стоїть славетний герой Байрона. Власне до еволюції сюжету поема Байрона «Дон Жуан» причетна тільки окремими моментами, від магістралі вона одхиляється. Проте поминути Байрона ми не можемо. Його бо д. Жуан постав так само з ідеалізації образу, як і ранні романтичні концепції, хоча й зовсім з іншого боку, ніж Гофман, підходить Байрон до традиційного героя.

Байрона не цікавить сюжет легенди у плані його суб'єктивної творчості. Йому потрібний лише герой, як стрижень для нанизування особистих переживань, життєвих спостережень, політичної і соціальної сатири. «Дон Жуан» для дорілого поета те саме, що «Чайльд-Гарольд» для молодого: підсумок його досвіду, поетичний щоденник, хоча й задуманий у масштабі універсального твору.

Тому Байрон зруйнував традиційну схему сюжету. Незначні уламки П, zdeформовані, дано в перших піснях поеми: морська подорож героя і загибель корабля; епізод з Гайде, дочкою пірата, по врятуванні на морі. Щодо героя, то «од старого переказу заховано ім'я, вельможне походження, чарівну звабливість вдачі, загальне окреслення типу: принципове нехтування загально-визнаного морального закону і нахил до любовних пригод»¹. Героїні його романів не мають спільного ні з Ельвірою, ні з д. Аяною.

Дію перенесено у тодішню добу—кінець XVIII ст. і надано цілком реального характеру, надприродне відкинуто. Форма розгортання сюжету—подорож еспанського юнака-аристократа, ускладнена авантурними пригодами. Вражіння, пригоди, поглиблення життєвого досвіду поступово змінюють вдачу героя. Спочатку палкий, але чистий, вщерт насичений коханням, щирий юнак, дедалі він, пізнавши жорстокість і відсуття людей, позбавляється ілюзій, стає егоїстично-обе-

¹ Проф. Дашкевич. Вступна стаття до «Дон Жуана» Байрона. Вид. «Брокгауз-Ефрон», т. III, стор. 200.

режний і потайний. Але й тоді не втрачає привабливих рис, що тягнуть до нього і жінок і чоловіків.

Належність героя до групи романтичних д. Жуанів — в ідеалізації традиційного образу. Але ж інакше, ніж у Гофмана: не містично-іраціонально, а реалістично. Байрон сублімує моральний рівень д. Жуанової поведінки. Від класичних попередників залишилася палка пристрасність, непереможний інстинкт кохання, але — ні брутальності, ні брехливого ошукування, ні пересиченості, ні зіпсованої цікавості. Все негативне, що є в Burlador'a, Мольєрового героя і всіх інших, зм'якшене й очищене, перетворилося в морально-сприйнятні форми. Непостійний через обставини, що відривають його од коханих жінок, д. Жуан бачить в них немов різні втілення єдиної улюбленої, єдиної Жінки. В кожній любить єдиний образ краси: любить всіх, по суті не зраджуючи жадної. Єдина жінка в безлічі втілень, єдине кохання в різних аспектах — то вже характерне романтичне розуміння донжуанства.

Орієнтальний стиль незвичайних пригод і романів героя, лірично-сентиментальний відтінок його вдачі, нарешті, ділом суб'єктивний шлях створення образу, що є найповнішим виявом індивідуальності автора — довершує споріднення цього д. Жуана з наступною сім'єю романтично стилізованих д. Жуанів. Поступ, в порівнянні з попередниками, є і в самому замислі, в широкому плані Байроновому: показати д. Жуана не в національних межах, з вузьким досвідом, як у Мольєра, а збагатити його враженнями цілого світу і в цьому космополітичному масштабі нечувано розсунути рямці його свідомості.

Проте не Байроновим шляхом пішла дальша еволюція романтичного д. Жуана. Її найхарактерніша точка є образ, що зріс на ґрунті Гофманової концепції: герой понурий і песимістичний, повний невизначеного томління і мрійного прагнення до ідеалу — переміг в романтизмі діяльно здорову і гармонійну натуру Байронового героя. До того ж і руйнація традиційної легенди, переведена від Байрона, була передчасна, і сила донжуанівського сюжету аж ніяк ще не була вичерпана. Ще протягом сторіччя сюжет, що лише посту-

пово розкладався і все ж не докраю звітрівши, а іноді то й знову помолоділий, заховує свою індивідуальність.

З Мопартовою оперою, як з творчим імпульсом, крім Гофманової концепції, зв'язаний і «Каменний Гість» Пушкіна, вже не довільний коментарій, а нова оригінальна обробка легенди. Дозрілою прозорістю і «музичною» внутрішньою гармонією «Каменний Гість» є одно з високомистецьких втілень д. Жуанового образу. Об'єкт нашої уваги в цьому шедеврї Пушкіновому буде досить вузький,—лише визначити відношення Пушкінського д. Жуана до традиції, показати нове в сюжеті й образі, усвідомити місце й питому вагу в еволюційному ланцюзі, що починається з Burlador'a і для нас кінчається «Камінним Господарем».

Відомий факт, що Леся Українка написала свого д. Жуана в м. Хоні на Кавказі, з єдиною Пушкінською драмою в руках, зумовлює ще й спеціальний інтерес до Пушкінського шедевру в короткому начерку загально-європейського життя легенди.

Д. Жуан Пушкінів теж переходовий ступінь,— хоча й зовсім іншим шляхом, ніж у Гофмана,— від неспіливої ще Мопартової спроби сублимувати образ, зробити з д. Жуана веселого і фривольно-сентиментального розпусника, до рішучого розгрішення д. Жуана, з авреолею мучеництва і трагічності, яке довершила романтична доба.

І Гофман, і Пушкін обидва клясичну традицію порушили в напрямку до реабілітації героя, але тут два розбіжні шляхи: містика і реаліста. Гофман довільним тлумаченням виразно стилізує Мопартового д. Жуана в напрямку понурої містичності. А Пушкін, взявши веселу фривольність за вихідний пункт, ще підсилює живорадісну ясність у свого граціозного «повесы», «гуляки праздного». «Дон Жуан» Пушкінів вкупі з Мопартовим і Байроновим (перших пісень поеми) належить до сім'ї «веселих дон Жуанів». В розвитку сюжету єсть мотиви, що зраджують вплив французької традиції (напр. переродягання д. Жуана ченцем)¹— при повному відштовхуванні від французької концепції самого образу.

¹ В і л ь е. «Камінний Гість» (1659).

Від бруталності, жорстокості, злочинної зрадливості класичного д. Жуана герой Пушкінів далекий. Та сама, що і в Модарта, спокуслива градія, делікатна чутливість, юнацький пал. Крім того, ліричне переживання і щира сила страсти: як справжній артист кохання, ентузіаст краси, він сам захоплюється своїм почуттям, з високо-артистичним епікуреїзмом переживає кожний новий роман; здатний підвестися навіть в екстазі обожнення краси до чистої радості, що межує з моральним проясненням психіки, і таким надпоривом захоплює і жінку.

Новий мотив: д. Анна — не дочка, а вдова Командорова. Нова трактовка традиційного запрошення статуї: не жест невірника, а веселий жарт, під впливом дитячої радості, що д. Анна згодилася на побачення. Новий образ д. Анни: не високо-моральна жертва д. Жуана, а легкодуха, не мстива за вбитого (чоловік, а не батько!). Новий образ — куртизанка Ляура, психологічно суголосна товаришка д. Жуана — д. Жуан у спідниці. Усунено мотиви злочинності д. Жуана: не ошуканець, не віроломний і жорстокий, а з темпераментом і чутливістю молодого коханця (зворушливі спогади про Інесу).

Найхарактерніші аспекти романтичного д. Жуана є ступені повільної ідеалізації, виправдання героя. Так Мюссе, у «Східній казці» «Намоуна» («Намуна», 1834 р.), ідучи шляхом Гофмана, дає теж мрійника, проте не розпливчасту візію, а реального героя; не понурого і кінєдь-кінцем озлобленого егоїста і насильника, а щирого артиста, ентузіаста краси. То є глибоко суб'єктивний образ, інтимний вплив душі поета, — молодий юнак, добрий, з ніжним серцем. В душі його живе уявлений образ краси, ідеал. Любить всіх жінок і в кожній шукає реалізації ідеалу. Зраджує, завдає страждання — не свідомо, не злою волею, а через невідповідність ідеалові його реальних втілень.

Дальший ступінь романтичної концепції д. Жуана є не тільки внутрішнє виправдання його гонитви за жінками і дивовидної зрадливості, але й спасіння д. Жуана через улюблену жінку, яка призводить його до каяття.

Покаянний і спасений (хоча й не через жінку), д. Жуан виступає в новелі Меріме «Les Ames du Purgatoire» («Душі

чистилища», 1830 р.), яка уводить в літературний обіг ще другу еспанську легенду: про д. Жуана де Маранья. Вона значно відмінна від розроблюваної досі легенди про д. Жуана де Теноріо. Меріме вдало сполучив елементи обох легенд: нові мотиви, як виникання черниці з монастиря і власного похорону, набирають великої актуальності в дальшому житті сюжету¹.

В новелі Меріме великий грішник д. Жуан де Маранья, заплямивши себе безліччю гвалтовних пригод, задумав нарешті ошукати Бога і викрасти черницю з монастиря. Але зустрічає власну труну, що несуть покутники - грішники, яких душі визволено з чистилища за молитви його матері. Навернений цим чудом, д. Жуан кається, вступає в монастир, але змушений, захищаючись, вбити брата дівчини, що колись звів. По цьому останньому злочині навернений грішник-чернець подвоює аскетичні подвиги і вмирає уславлений, як святий².

Про п'єсу А. Дюма (батька)³, що генетично вийшла з Меріме, лише надавши екстравагантності і більшої фантастики його новим мотивам⁴, — ми тільки згадуємо. Бо значення цієї п'єси найбільше в тому, що вона дала матеріал для такого видатного твору ХІХ ст., як драма еспанського поета Зорільї «Дон Жуан Теноріо» (1844). Основний мотив нової, романтичної концепції сюжету: спасіння д. Жуана силою чистої любови до жінки, — тут психологічно поглиблений і пройнятий палким по-еспанському і католицькому релігійним ліризмом. Брутальний бешкетник, гірший за Buglador'a, палко й ніжно закохується в чисту Інєсу, яку заложився викрасти з монастиря. Кохання — початок морального відродження, що остаточний його ефект гальмується лихими звичками і фатальними обставинами (змушений, захищаючись, вбити батька Інєси). Любов і молитви Інєси дали початок

¹ Життєздатність нової версії засвідчена багатьома літературними обробками її — аж до такої ґрунтовної трансформації і модернізації, як Франків «Похорон».

² Див. G. de Bévoite, op. cit. II, 26.

³ «Дон Жуан де Маранья або падіння янгола» (1836).

⁴ Крадіж черниці з монастиря і каяття дон-Жуана під впливом чудесної візії.

навернення, завершилося ж воно, — і все ж не раптово, а з хитаннями й сумнівами, — під впливом чудесного: тінь Інеси і, нарешті, візії власного похорону.

Ідея драми Зорілі розробляється в різноманітних напрямках творцями дальших романтичних дон Жуанів.

Виразна спроба сказати про дон Жуана останнє романтичне слово належить О. Л. Толстому. Його драматична поема «Дон Жуан» (1860) — не оригінальна (впливи Зорілі, Гофмана). Проте романтична стилізація д. Жуана тут яскрава й рішуча. Спадкоємець і почасти епігон романтизму, Толстой сміливо поглиблює моральний і філософський зміст образу, довершує ідеалізацію героя, що визначилася у західних його попередників. Він ставить проблему показати в д. Жуані вічний конфлікт духа й тіла. В душі д. Жуана — високий надлюдський ідеал кохання, як джерела щастя, істини, інтелектуального й морального надінення, вищої гармонії. Безліч спроб знайти ідеальну жінку дає шерег розчарувань, а звідси — озлоблення, зненависть, зневіра й умисний цинізм, при вродженій шляхетності натури. За високий зміст своїх ідеальних прагнень, попри всі падіння і зради, д. Жуан гідний реабілітації, з погляду релігійного й етичного ідеалізму. І поет позитивно розв'язує його драму: ціною самогубства д. Анни, що в ній уперше д. Жуан знаходить заporуку здійснення свого ідеалу, а проте міцно зіпсутий розпустою і сваволею, знечещує і тим губить її; отже ціною самоофіри її за спасіння улюбленого — примиряється д. Жуан з Богом, з людьми і з самим собою, відроджується до нового життя і кінчає на високостях чернечого аскетизму і смиренності.

III.

XVII — XVIII сторіччя — порівнюючи проста лінія розвитку донжуанівського сюжету, внутрішньо єдина в цілому. В XIX ст. (перша половина), поруч з романтичною ідеалізацією д. Жуана (основна лінія), виступає, з нею перехресжуючись і контрастуючи, лінія протесту і реакції. Жага і розчарування д. Жуана, що піднесені романтиками на високий моральний ступінь, викликають зовсім іншу оцінку в низці

переважно німецьких обробок легенди. Поведінку героя трактовано, як неморальну й антисоціальну; його розчарування й песимізм вважається за природний наслідок суспільної шкідливості, а не за показник високої вдачі.

Поминаємо спроби менш значні, що об'єднуються ідеєю нового розвінчання ідеалізованого героя¹ і зупиняємося на одному з верховинних втілень образу в ХІХ ст., на драматичній поемі *Ленав*², цього «Шопенгауера поезії». Поему характеризують: свіжість неутертої думки, ліризм, оригінальне перетворення ідей Гете, Шелінга і Бека з одного боку, Байрона й Мюссе — з другого.

Герой *Ленав* належить до кола свідомих д. Жуанів, свою поведінку він підпирає певною філософією. Перед обмежено-моральним братом Дієго (новий персонаж поза традицією) викладає *profession de foi*. Кохання є не тільки надхнення і поезія життя, а справжній потаємний зміст його, підпора Космосу. Свій потужний порив до Вічної Жінки, ненаситність красою, невичерпаність бажань відчуває, як вияв світової всеплодючої сили, якої себе — в акті кохання — почуває часткою.

Тому д. Жуан *Ленав* є переконаний і витончений сенсуаліст. Вир зміслів, поезія статі — щось найвище: «те, що хвилює мені кров, є дух, який зійшов з вищих сфер». Віртуозні, у своїй витонченій сластоті, зухвалості, його пригоди.

Наслідок життєвого шляху героя — пересиченість коханням, зневіра в божественній природі жаги. На поєдинку зі сперечником він кидає шпагу: «Мій смертельний ворог у моїх руках, але й де нудио, як нудне ціле життя». Отже — крах, збанкрутування.

Попри відчувану в багатому ліризмі авторову симпатію до героя (навіть його автобіографічність), — невблаганний осуд. Кара героя іманентна: уперше в історії легенди статуя Командора, покликана знечев'я д. Жуаном, не приходить на вечерю. Кара — у внутрішньому збанкрутуванні героя, в роз-

¹ Серед них цікава і насичена вщерть гострим філософським песимізмом драма *Гр а б б е*: «Д. Жуан і Фавст» (1829 р.), де д. Жуан зіставляється з Фавстом.

² «Дон Жуан» (1851 р.).

пуді зневіреного шукання. В поемі з талановито-глибокою переконливістю вичерпано весь арсенал філософських доводів за донжуанівський ідеал, і в наслідок поведінка героя сама закликала свій неминучий фатум.

Романтична ідея співвідносності д. Жуана з Фавстом здійснена і в Ленав, тільки не в одному творі виступають обидва герої, а в двох ідейно і психологічно зв'язаних і об'єднаних песимістичним вислідом: інтелектуальні шукання Фавста так само марні, як і зміслові його антипода - брата.

До знижувачів високо піднесеного в романтизмі д. Жуана належить і виключна, навіть в плеяді талановитих європейських жінок XIX ст., — Жорж Санд. Вона не створила своєї власної художньої концепції д. Жуана, проте енергійно піднесла голос жінки проти ідеалізації її одвічного кривдника, в лірично-публіцистичному виступі, устами героїні романа «Лелія» (1836). Вона заперечує, як психологічно неправдиву і морально небезпечну, версію легенди про д. Жуана, де героя спасає янгол в образі жінки, що викликає в нього чисту любов. Лелія доводить, що д. Жуан, як визначений в літературі психологічний тип, годен лише спокусити і загубити янгола, а проте вмерти непокаєним.

Так пролунав у літературі перший жіночий голос осуду проти д. Жуана. Проте, ми бачимо, він не піднісся до акту художньої творчості, до створення власного образу, що переконував би мистецьким навіянням. Жорж Санд дала тільки ораторську переконливість, в емоційно-красномовній розправі заперечила можливість будь-якого іншого розуміння д. Жуана крім традиційно класичного¹. Лише Л. Українка довершила цю проблему жіночої оцінки д. Жуана органічними засобами високого мистецтва. Створивши свій оригінальний образ д. Жуана, вона момент спокійно-критичного ставлення до героя внесла в самий зміст образу і в його сюжетне оформлення.

Один ще період — останній — в літературній історії д. Жуана залишилося розглянути, і наш екскурс через віки,

¹ Жорж Санд не заходила створити власний образ д. Жуана і з жіночою пасивністю пристала на традиційно-класичний.

від Burlador'a до версії Лесі Українки, що її життя й творчість припадають на кінець ХІХ — початок ХХ ст., — буде скінчений.

Головні лінії доби такі. Продовжується протест проти реабілітації донжуанства. За егоїстичне цурання суспільних обов'язків і профанацію любови д. Жуан карається самогубством: натуралізм усуває статую і взагалі надприродні елементи. Натомість — раціоналізує сюжет, вносить сучасно-побутові мотиви, що підготовляють іманентну кару героя: внутрішні муки такої сили, коли самогубство — конечний вихід. Родинні зв'язки і почуття є один з тих нових мотивів, що збагачують психологію д. Жуана і дають нову розв'язку його драми. Так у п'єсі П. Гейзе¹ д. Жуан має за сперечника сина, коханець і батько борються в д. Жуані, нарешті д. Жуан губить сина через егоїстичну старечу пристрасть і сам страчує себе з розпуки.

Поруч з течією різноманітно вмотивованого осуду живе ще й романтична течія; такі автори, картаючи провини героя, знаходять засіб врятувати його від загибелі.

Романтичний мотив спасіння д. Жуана через жінку поглиблено у драмі Кампоамора²: екзальтована еспанка викупає д. Жуана за ціну власного рятунку: доброхіть іде за нього на вічні пекельні муки. Обертається на порятунок д. Жуанові і батьківську драму³: д. Жуан, діставши ляпаса від сина, смертельно-раненого від батька на поединку, перемагає свою гордість, прощає синові і вбиває себе, внутрішньо відроджений цєю перемогою. Реалістично мотивується і порятунок д. Жуана в монастирі⁴: не містикою релігійного навернення під впливом самогубства улюбленої, як у Ол. Толстого, а через активне прагнення до морального відродження з відризи до власних злочинів.

І нарешті — останній етап, теж в напрямі реабілітації д. Жуана, але вже без романтичної іраціональності, з кон-

¹ «Кінець дон Жуана» (1883 р.).

² Кампоамор. «Дон Жуан» (1887).

³ «Останній день Д. Жуана» (1888). П'єса польського письменника Ржевуського.

⁴ Арокур. «Дон-Жуан де Маньяра» (1898).

кретним наставленням натуралізму. Головна оригінальність нової течії — в ній єсть елементи соціальних ідей доби. Дон-жуанівська легенда остаточно модернізується: в неї входять проблеми індивідуума і колективу, ідеї організації прийдешнього суспільства. Психологія д. Жуана підноситься до рівня свідомості модерної буржуазно-інтелігентної людини: складністю, тисками, суперечностями, але також і — соціальним інстинктом, шуканням шляхів, змаганням вийти поза межі вузького індивідуалізму, не тільки себе, але й суспільство піднести до вищого ідеалу. Традиційна вдача д. Жуана ще раз, — інакше, ніж в романтизмі, — трансформується: багатство природи витрачається не на саме кохання, як самоціль, а — щоб поширити свою індивідуальність, збагатити її коханням, творчо виявити себе у всіх ділянках культури і зробитися активним учасником соціального життя й організатором суспільства. Як і за передніших часів, образ д. Жуана ще раз демонструє свою випробовану гнучкість, набуваючи актуальних рис і стаючи врівень з добою. Тому й не дивно, що остання фаза в довгому ланцюгу його перевтілень це д. — Жуан, надлюдина підшівського типу та інших відхилених від нього варіантів.

Окремі літературні втілення д. Жуана останньої доби (кінець XIX — поч. XX вв.) дають немов ступеневе найближення до такої остаточної концепції. В одній поемі¹ проблема лише встає у всій своїй складності перед свідомістю д. Жуана. Але згрідлива однобічність еґотистичної поведінки, іронія і скепсис, перевага руйнацької аналізи випатрала прагнення до соціального поступу, обернули їх у «мрії та ілюзії». Тому — порожнеча, презирлива зневага, злорадна втіха викривати людську підлоту.

Подобиємо й неоромантичні відгомони з Гофмана і Мюссе², де д. Жуан стилізується на шукача абсолюту ідеальної Жінки, але не як остаточної мети життя, а як засобу збагатити індивідуальність і розвинути «я». Мотив нагадує про добу Ібсена й Нідше. Ще два твори, і дійдемо кін-

¹ Екар. «Дон Жуан 1889 року».

² Брюні: «Дві ночі д. Жуана», 1907.

девого ступеня еволюції, де література початку ХХ ст. сказала своє слово про д. Жуана безпосередньо перед «Камінним Господарем». Два автори: французький Бар'єр¹ і англійський Бернар Шов², виразно зв'язали з елементами донжуанівського образу, остаточно модернізованого сюжетно, ідею надлюдини в поєднанні з соціальною проблемою. Обидва одкинулися зовсім традиційної легенди і за героїв беруть своїх реальних сучасників, заховуючи лише основну донжуанівську рису і то вельми трансформовану.

Бар'єр ставить соціальну проблему: як видатну індивідуальність із «раси панів», з інстинктом владаря і завойовника призвести до служіння колективу. Тоді він, очищений від страждань, підноситься над індивідуалізмом і свої здібності віддає на користь суспільству, правда, в дусі буржуазного патріотизму. Стає колоніальним героєм французького імперіалізму в Африці: «творить на чорному континенті нову Францію».

Бернар Шов, із властивим йому парадоксальним загостренням, дає значно оригінальнішу і радикальнішу трансформацію [д. Жуана. Автор композиційно зв'язує свою сучасну концепцію з елементами традиційного сюжету, — через двопланивість дії і подвійний аспект персонажів, що одночасно — в реальному плані — є модерні англійці, а в сновидно-фантастичному — герої легенди: д. Жуан, д. Анна, Командор, Лепорелло. Проте він остільки оновлює тематику, «догори ногами» ставить традиційні характери й відносини, що твір його буде найбільша за всі до тепер згадувані дистанція від Burlador'a.

Б. Шов є спадкоємець Ібсена й Нідше, хоча і йде власною англійською стежкою. Тому в його героя — культура «я», революційно-байронівське повстання проти суспільних пут, фабіанський соціалізм, отже — дух демократизму проти аристократичної ідеї Нідше й абсолютного індивідуалізму Ібсена. Вістря революційного патосу загострено проти одного лиха — тих пут, що жінка-мати, не надихачка, а гальмо, через су-

¹ Бар'єр. «Новий д. Жуан», 1900.

² Бернар Шов. «Людина і надлюдина» (1901 — 1908).

часний шлюб, сковує поета - артиста, творця, мислителя, суспільного борця. Ці кайдани найдошкульніші за всі гатунки ланцюгів, що суспільство ними оплутало творчу індивідуальність. Тому Таннер - д. Жуан втікає від Ан - д. Анни, а та полює за ним і женить з собою. Проте д. Жуан - Таннер бореться і живе з ідеї, що «сцла життя» веде людину — не вінець всесвіту, а переходовий щабель — до надлюдини. Розвиваючи своє «я» культурою розуму і підносячись на вищий ступінь — культури волі, виборсуючися з лещат поганих законів, звичаїв, що в них суспільство тримає особу, сприяємо смілі життя і наближаємо прийдешній день світового життя — день надлюдини.

Так повстає д. Жуан ХІХ ст. Таннер проти сучасних статевих відношень, збудованих на шлюбові, проти соціальної організації буржуазного суспільства в цілому, проти антропоморфізму у світогляді.

Діалектика розвитку привела до того, що для найвищої фази д. Жуана стає немов запереченням вихідного пункту. Герої Б. Шов недосяжно підніся над еґоїстичний гедонізм попередників; замість шукати жінку, він втікає, щоб стати паном над собою, збільшити міць свого розуму і зробити з нього чинник загального поступу.

Найвища воля індивідуальності, здійснення її ідеалу, як неодмінної умови внутрішньої гармонії й розвитку, править також за вихідний пункт як ми далі побачимо, і в трактовці сучасного дон Жуана, що її маємо в Лесі Українки.

IV.

Перед розглядом драми Лесі Українки можемо зробити деякі висновки, що до них привела нас літературна історія д. Жуана. Ми спостерігали, що кожен значний твір, кожний новий «Дон Жуан» (коли він не епігонський переспів) є дальший ступінь в еволюції сюжету. Він сприймає певні елементи з традиції і трансформує їх на свій кшталт: нова кондепція стає разом і соціально новою редакцією сюжету, бо відає світовідчужання нової доби і переломлення донжуанівської стихії в свідомості нової суспільної групи. Інакше кажучи—

репрезентує, суголосно зі своєю добою, новий літературний стиль.

Отже напевне можна сказати, що дон Жуан Лесі Українки має бути з родини модерних д. Жуанів. Піднесений високо над свого еспанського предка, якимись засобами радикальної реабілітації очищений і просвітлений, він мусить стояти десь близько до того сполучення елементів Ібсено-Нідшівського індивідуалізму з соціальною проблемою, що стало за характерну ознаку донжуанів ХХ ст. Повинен позначитися і вплив натуралізму — якщо не зруйнуванням сюжету з модерною стилізацією образу, то усуненням надприродних елементів із легенди або їх «раціоналізацією».

Аналіза «Камінного Господаря» це нам доведе. Перед нами ж не просто один з дон Жуанів, що, стежучи лише за найвидатнішими з них, притерлася і збайдужіла наша увага, а «пречисте верхів'я» Лесі Українки і шедевр української драми, — не кажучи вже про те, що оригінальністю задуму, гармонією і стрункістю оформлення — один із значніших європейських «Дон Жуанів».

Ми побачимо далі, що в Л. Українки своя власна концепція теми й образу, яка не повторює ані еклектично не сполучає попередніх.

Леся Українка усучаснює д. Жуана і не йде за своїми найближчими попередниками. Вона модернізує, так би мовити, зсередини, вносить риси новітньої ідеології й психології в самий зміст образів, але заковує незруйнований традиційний сюжет й не переносить дії в сучасність (всупереч Баррієрові й Бернардові Шов). Леся Українка, як звичайно, почуває себе вільно в рамках світового сюжету і вміє зробити старих героїв еспанської легенди — дон Жуана, донну Анну, Командора, повнобарвно змальованих у своєму *couleur local*, суголосними з її сучасністю — ХХ століття, символами української дійсності.

Тут, в дії яскравій еспанській барвистості, в захованні з традиційної арени пригод героя лише еспанських міст — Севільї і Мадріда — виявляється відомий з історії творчості Лесі Українки особливий зв'язок з «Каменним Гостем» Пушкіна. Ми знаємо, що тільки Пушкінська драма із всіх сві-

тових «Дон Жуанів» була в руках у Лесі Українки під час праді над «Камінним Господарем»¹. Мідна поетична індивідуальність письменниці реагує своєрідно на мистецьке навіяння Пушкіна. Зовнішньо — тематично Леся Українка скорилася тому навіянню², внутрішньо — енергійно «відштовхнулася»: спільне з пушкінськими героями — тільки імена, в образи вкладено цілком відмінний зміст, чітко викреслена своя «українська версія світової теми». Проте чудовий еспанський кольорит «Каменного Гостя» (уславлене «ноч' лавром і лимоном пахне») появив своє глибоке враження: скорив увагу Лесі Українки та водночас немов викликав її на змагання, поставив перед нею завдання поетичного турніру з великим поетом («до чего дерзость холадкая доходит!»).

Зробивши, як Пушкін, місцем дії саму но Іспанію, Леся Українка деталізувала *couleur local*. Веселій, співочій і танцюристій, з фандангом і гостро-стилетними дотепами Севильї — протиставила понурий камінний Мадрид. Вона символічно опрозорила ці образи і тим поглибила перспективу віддалі³. Образи традиційних героїв, так само як і образи міст є символи, що проєцируються у сучасність ХХ-го сторіччя. Внутрішня, психологічна їхня модернізація, попри історично-побутову майстерну дотриманість їхню в стилі еспанського запізненого феодально-ридарського середньовіччя, — характерна для них риса.

Почнемо з самого д. Жуана. В мотиви традиційно-класичні — дуель, печера, плавання з піратами, спілкування з пачкарями, екстравагантні вимикання жінок — вкладається поновлений інтелектуалізований сенс, — вони сприймаються в модерному контексті, як вияв анархізму, негативного став-

¹ Надіслана на бажання Лесині в м. Хоні на Кавказі, де вона лікувалася взимку 1911 — 12 року.

² Так само центром драми є епізод з д. Анною; починається знайомство на кладовищі; попередні пригоди д. Жуана дано у експозиції, у спогадах Дольорес (*Vorgeschichte*).

³ Символи: Севилья і Мадрид органічно поєднані з образами героїв в їх сюжетній динаміці. В Севильї — безжурний, ще не ув'язнений «лидар волі» і вільна ще од «нагірної в'язниці» дівчина Анна. Мадрид — поховав у своїм камінні спочатку Анніну волю, а потім і волю дон Жуана.

лення цього «лидаря волі» до класового суспільства. Дещо тут є з романтичного байронівського бунту проти суспільства, але врівноваженого скепсисом людини ХХ ст. Ще риса модернізації в ідеологічному обличчі д. Жуана: далекий від догматичного войовничого атеїзму попередників — він просто скептик-агіостик, що вміє бути толерантним до чужих вірувань, цілком щиро, без консервативного лицемірства Ловласівського типу. В першій редакції драми¹ традиційні риси зухвалого лидаря-забіяки й авантюриста виступають яскравіше: піратство трохи мідніше наголошено²; більша зухвалість³; самовпевненість⁴; виразно проступає брутальний герой класичної традиції в нелидарській ультимативній погрозі д. Анні на кладовищі в Мадриді (V д.)⁵. Враження не дуже високої лидарської гідності справляє і взаємне картання д. Жуана зі Сганарелем (I д.), де д. Жуан спускається до трохи вульгарного тону свого слуги (теж в I ред. ще не позбавленого традиційних класичних рис дотепного циніка і хвалька). Завзята репліка д. Жуана Сганарелеві в сцені запрошення (власне, сповіщення) статуї (V д.)⁶ довершує характеризоване обарвлення героя в 1-ій редакції. Зазначені

¹ Чорнетка олівцем. Див. примітки.

² На запитання Анни: «Та де ж є в світі тая воля?» — д. Жуан відповідає: «В морі!»

³ На зауваження Анни, що він, мов дикий звір, «не сміє вийти з свого догова» — д. Ж. запально перечить: «Як? Я не смію?... Хочете — я можу привезти вам квіток з Ескуріяля?»

⁴ Докори Анні за те, що доправлялася із заздрости оброчки Дольорес і взагалі цілий тон розмови д. Жуана з Анною в IV д. (перед поединком) зарозуміло-дидактичний.

⁵ Коли ви не призначите от зараз мені стрівання в себе — присягаю, що я сьогодні ж покажу на себе і завтра знатиме увесь Мадрид.

Цєю погрозою вмотивовує д. Анна перед гістьми, родичами Мендозів, вярдження вечере (VI д.): «він (д. Жуан) мене нагавив йому відповідь дати»...

⁶ Д. Жуан зауважує, що напис на сувої в руді статуї Командора («Приходь, я жду») «певне бойова його девіза». Сганарель відповідає: «Тим гірше, пане!» На це репліка д. Жуана («буйно і весело кивнувши головою»): «Навпаки,— тим краще!»

тут риси в остаточній обробці ретельно усунені, і традиційно-донжуанівське приведено в повну гармонію з рисами модернізованого «лицаря волі».

Стихійної жаги, шалу крові в такого д. Жуана вже нема. Проте виступає в поведженні з жінками представник тої суспільної групи, яку еспанський герой у Лесі Українки прозоро репрезентує,— лицар інтелігентського типу. Барвисті рядки його «списка»: мореска... циганка... рабинівна... абатиса... свідчать про його непереможну звабливість для жінок, що зраджують задля нього найдорожче у світі,— і вже найменше про примітивну ненаситну палкість гвалтівника Buglador'a. Дон Жуан Лесі Українки «ніякій дівчині, ніякій жінці не був винен зроду», бо «б е р у ч и» жінок, завжди дає

теє все, що лиш вони могли змістити: мрію,
коротку хвилю щастя і порив.

А іноді і більше, як пробує це зробити для д. Соля: допомогти вирватися з подружніх пут, здійснити свою волю. Найбільш виступає цей модерний, ібсенівський мотив: виховавча місія д. Жуана (так він думає) щодо жінок, місія допомоги «здійснювати себе», знаходити свою індивідуальність— в епізоді з Дольорес, де падлюдські муки «нареченої» він виправдує тим, що «гарну вигартував душу». Тут — духова спорідненість героя з поколінням інтелігенції початку ХХ століття, що серед своїх учителів має Ібсена й Нідше.

Спеціально донжуанівське: для чого шукає жінку чого шукає в жінці — дано у героя Лесі Українки в аспекті романтичному. «Лицар волі» довго і марно шукав

у кожному жіночому обличчі
хоч відблизка того ясного сльва,
що променіє в ваших (д. Анни) гордих очах.

У д. Анні він знайшов свій ідеал (як герой Гофмана, О. Толстого). Досі кожна зустріч з жінкою (жінки більше його шукали, ніж він їх) незмінно зраджувала його надію: жадна з жінок, що він їм давав «все, що лиш могли вони змістити», не здатна була розділити з ним самотність його вільного духу. Лише д. Анна вільна, як і він. Єднання з нею було б здійсненням його ідеалу. Проте д. Жуан ладен і дуемо

виконати свою місію: вирвати д. Анну з кайданів нещасливого г'юбу, —

Хоч би від мене (каже він їй) серце ви замкнули.
Для мене найдорожче — врятувати
ваш гордий, вільний дух. (II д.)

Але він сам — не вільний: коли Анна захоплена його поезією анархізму, волі від громадських пут і хоче кинути у Гвадалівір обручку і д. Гонзаго, але вкупі з обручкою Дольорес, що зв'язала д. Жуана обов'язком честі, — той не дає обручки. Тут ще один штрих романтичної ідеалізації: всі зальотні пригоди д. Жуана не перешкода в його очах і в очах Дольорес до того, щоб вважати себе вірними зарученими і шанувати святість обручки й незламність слова. Але відмовивши Анні і підштовхнувши її до «нагірної» в'язниці (по-дружжя з Гонзаго), д. Жуан зазнає внутрішньої розколинки. Досі судильний і гармонійний, він переживає колізію. Не зламав заручин з Дольорес, зате допустив поневолення Анни, себто зрадив свою місію — не допоміг жінці знайти себе. І не пересічний жінці, а д. Анні — втіленню його ідеалу, з «ясним слайвом в очах», що гідна його і його любить.

Д. Жуан розв'язує колізію (III д. — знаменита сцена в печері) ціною подвійної зради: себе, своєї анархічної волі, і — вірності своїй нареченій. Бо приймає жертву Дольорес, що своїм тілом купила королівський декрет про повернення йому права гріда еспанського, а свою праведну душу віддала на вічні муки, щоб визволити нареченого від кар пекельних. Прийнявши моторошну жертву Дольорес (з садичним спокоєм підшвіської «надлюдни»), д. Жуан, поперше, повертається до суспільства, якого відкинувся, визнає його лад і привілеї; подруге, вирішує, скориставшись з амнестії, податися в Мадрид і з'єднатися з Анною, і тим ламає заручини з Дольорес. Цікаво зауважити, в якому відношенні стоїть даний мотив до традиції. Спроба Дольорес, офірою себе на вічні муки повернути д. Жуана на спасенну путь, в основі своїй має мольєрівський мотив Ельвіри: вона прощає д. Жуанові свою кривду, благає його покаятися; мотив, поглиблений і доведений до завершення в одній пізній ремінісценції, романтичній вже наприкінці XIX ст. (К а м п о а м о р, «Д. Жуан», 1887), де

героїня, пристрасна екзальтована еспанка (така й Дольорес), ціною добровільного засудження себе на вічні муки, визволяє з пекла душу улюбленого. Маємо тут характерно романтичну концепцію викуплення грішника самоофірою праведної душі — жінки, в конфесійно-релігійному католицькому тлумаченні.

Ми бачимо, як модернізовано й «раціоналізовано» цей іраціональний мотив, — звичайний в драмі Лесі Українки підхід до іраціональних моментів легенди: 1) акт самоофіри Дольорес відбувається не в потойбічному світі, а в реальному, 2) офіра не рятує д. Жуана, не впливає на його поведінку і не змінює його життєвого шляху. Старий романтичний засіб вже «не працює» в неоромантичній течії модернізму, що пройшов через попередній натуралізм і сприйняв у себе його елементи.

Коли д. Жуан убив Гонзаго і не визволив Анни з її громадських пут, він сам зазнає найгіршої неволі: закоханий раб неосажної для нього жінки переживає ганебне пониження і роздратовану безсилість — переступити через стіну, що розділяє його від Анни.

Нарешті він робить поступку, передостанній ступінь до капітуляції: приходить в гостину до «сеньйори де Мендоза» на прилюдну учту і тим декларує свою причетність до вищої аристократії, активним членом - рабом якої хоче зробити його д. Анна, з ним одружившись.

Кінець д. Жуана — загибель лицаря волі, що спокусився на перспективу командорського плаща і влади, перспективу:

...скріпляти й руйнувати

всесвітні трони й навіть — здобувати.

І він захтів бути господарем в чужій господі. Але тут з'являється справжній господар дому — «постать Командорова вирізняється із свічада» і кам'янить д. Жуана за замах на узурпацію чужої гідності, чужої влади. Разом з д. Жуаном гине від утиску Командорової камінної лівиді й Анна. В цілому кінцева сцена є символ — дуже прозорий — іманентної кари героя і поразки героїні.

Цікаво відбилася в IV дії (1 полов.) ремінісценція з «Макбета» у деяких характерних ситуаціях і психологічних збігах. Так д. Жуан, прибувши на учту, як всі гості сиділи вже

коло столу, сідає на чільне місце покійного Командора, що залишено навмисне порожнім на спогад про господаря, і здригається, побачивши його портрет напроти себе на стіні: так Макбет хоче сісти на крісло, що залишене для Банко, але з жахом бачить там тінь убитого з його наказу Банко, як пізніше забачив д. Жуан у свічаді Камінного Господаря, замість свого відбитку. Так само у цій сцені гості передчасно й раптово покидають учту, як розійшлися гості в «Макбеті», помітивши непритомність господаря - короля. Анна по відході гостей залишається на самоті з д. Жуаном, як і леді Макбет з чоловіком. І так само роля Анни тут (зм'якшено і у зниженому проти мелодрамо - трагічного Шекспірівської трагедії тоні) аналогічна з ролею леді Макбет. Анна пильнує утворити спокійний, врівноважений настрій у д. Жуана, трохи збентеженого ситуацією, як і леді Макбет заспокоює чоловіка. Тільки тут в ролі Анни почуваємо відгук мотивів, які мали місце в попередньому акті «Макбета», — і теж вони зм'якшені. Як леді Макбет «оправдовувала» чоловіка, щоб схилити його до злочину — вбивства короля Дункана, — і під час вбивства була активною керівницею й інтелектуальним вбивцею, так і Анна тут умовляє д. Жуана використати його минулий злочин, «переступити через труп» і загарбати гідність командорську, до чого приваблює, приміряючи на д. Жуана командорського плаща Гонзаго й патерицю. Постать командора із свічада, що зобачив там замість свого відбитку д. Жуан, нагадує появу духа Банко, що зобачив його сидячим на його місці Макбет.

Взагалі, цікава проблема: простежити докладніше вплив «Макбета» в деяких ситуаціях «Камінного Господаря», зокрема відгомони образу леді Макбет в концепції образу д. Анни, з її волею до влади, розумовістю і холодністю темпераменту, яскраво волюнтарним обарвленням психіки, активністю у відношенні до героя. Ідея влади, що є темою «Камінного Господаря», аджеж є і головна пружина Шекспірівської драми і зокрема — пануючий складник в образі леді Макбет.

Розв'язка драми Лесі Українки, традиційна формою і ділом оригінальна внутрішнім змістом, остаточно розкриває нову й оригінальну тему, що її дає заголовок драми.

Ставленням до героя і розв'язкою «Камінний Господар» належить до тих обробок сюжету, де д. Жуан не врятований, а осуджений і покараний. Але не за те, за що карано його попередників.

Герой Лесі Українки є спроба дуже високої сублімації образу, вищої, ніж в концепціях, де д. Жуан виправданий і врятований. Але Леся Українка поставила до нього і вищі вимоги: «багато дано, багато і стягнеться».

Про примітивне донжуанство і мови немає: герой Лесі Українки не Burlador, ба й навіть не Пушкінський щирий артист «вічної страсти». Немає тут донжуанства й у глибокому розумінні, як злочину проти самого себе, проти кохання, що йому герой служить, яке пізнає він в його правдивій сутності дуже пізно — коли вже воно неосяжне для нього (в дії неосяжності й полягає його «іманентна кара»).

Провину д. Жуана Лесі Українки («трагічна провина» класичної драми) ми вже знаємо, вона виходить поза межі навіть глибоко збагнутого донжуанства: не ошукання себе, як шукача любові, а зрада своєї індивідуальності, як «лидаря волі». За те й покарав його камінний господар феодално-класового суспільства (не вартувий при дверях спочивальні щасливих коханців, і не гість на Жуановому бенкеті), що цей анархіст, відмовившись від своєї негатиї класового суспільства, почав з компромісового визнання його, а скінчив узурпацією командорової влади в його феодалній господі.

V.

Разом з д. Жуаном показана і його спокусниця-посередниця: вона одвернула д. Жуана від його волі і затягла в пастку феодално-суспільних взаємин — принадою влади — і тому погубила його. Жінка, як знаряддя донжуанової карі, помста жінки — такий фінал донжуанової історії є мотив традиційний.

Л. Українка, внутрішньо поновлюючи старий мотив, переносить помсту із сфери сучасно-жіночої — в сферу ширших людських ідей. Не банальна, а ідейна спокусниця, Анна тріюмфує над героєм.

Такої якості втручання героїні в життя героя тісно зв'язане з характерним моментом теми — з причетністю її до «жіночої концепції» д. Жуана. Ми знаємо вже, що драма Лесі Українки це творча спроба жінки підійти до донжуанівської проблеми. Коли згадаємо перший жіночий голос про д. Жуана в літературі, публіцистичну діятрибу Ж. Занд в «Лелі», по суті внутрішньо безсилу (бо знає єдину тактику проти одвічного ворога — втікати перед небезпекою), — то «Камінний Господар» здається не просто поступом жіночої свідомості, а справжнім тріумфом жінки над спокусником і ошуканцем. Правда, перемога д. Анни є трагічний тріумф Самсона над філістимлянами (що губить ворогів, але й сам гине під руїнами поваленого ним храму) — проте тріумф, а не втеча.

Жіноче усталення теми висуває в драмі на перший план героїню. Головна, активна роль належить Анні, а не д. Жуанові, вона єсть центр дії. Це легко було б довести, простеживши функцію Анни в динаміці сюжету. Але й в межах нашого плану, характеризуючи лише образ Анни на тлі традиції, видно, що вона належить до типу нової жінки. Не лише тому, що вона активна в коханні, що сама пропонує д. Жуанові втечу (він не наважується зламати заручини, які вона так одважно відкидає), і, навіть віддаючись, бере чоловіка, що вона бореться за чоловіка зі своєю суперницею Долорес, особисту приязнь офіруючи без вагань потужнішому імпульсові¹. Вона навіть, як Ан у Б. Шов, полює на нього. Бо і в героїні Шов були попередниці. Ціком модерне у Анни — в добу інтенсивної жіночої емансипації — те, що вона хоче опанувати чоловіка не тільки в сфері емоцій — саме кохання не може сповнити її життя, — а і в дарині ідеології: її не задовольнить уже пасивна роль надхнення творчості талановитого чоловіка як в романтичній поемі О. Толстого. Анна, що промовляє до нас голосами ібсено-гавтманових жінок (Гедда Габлер, Анна Мар), «українських Нор» — героїнь Кобилян-

¹ Ібсенове і Гавтманове освітлення цього мотиву в образах Гедди Габлер і Анни Мар («Самотні люди») дало в драмі Л. Українки свої виразні рефлекси. В д. Анні, з притаманною вдачею жінки-переможниці, відчувається спадкоємність тих дужих жінок.

ською, має свій ідейний світ, «горду мрію», і хоче повернути свого улюбленця у свою віру, примусити, щоб служив її ідеї. Вона пристає на д. Жуанове ідеологічне credo — «волі від громадських пут» — тому тільки, що це єсть і її мрія. Коли ж вона, зазнавши спокуси влади, «переросла» свою дівочу мрію, залишила її позаду, тоді і д. Жуана, що в ній фетишізував свій ідеал ідейного товариша - жінки, — потягла на свою камінну гору. Силою розуму, а не лише жіночих чар, спокійною іронією логічних аргументів вона розбила переможно останній ідейний опір вже напівзрадника своєї ідеї і пододала його плащем і патерицею Командора.

Так, по-новому використавши донжуанівську стихію героя в її романтичному аспекті (шукання ідеалу Жінки), Анна довершила свій «тамсунівський» поєдинок з ворожою статтю (Глан і Едварда в «Пані»): вільна жінка, свідомо своїх людських прав, повна патосу здобути й обороняти їх за всяку ціну. Бачимо, як тут реалізується змагання зміцнити свою владу статевою над чоловіком — може інстинкт жінки - матері (що підкреслює Шов у своїй Ан) — владою ідейною, полонити чоловіка в його фортеді інтелектуальній, що неприступна була для жінки колишньої. І разом з тим, де безумовна помста, — може підсвідомо в героїні і свідомо в автора - жінки, — за одвічне пониження її гідності: зробити з чоловіка світську істоту і повернути до своєї віри.

Такий мідний і повнозмістний образ Анни одразу вилився в процесі роботи над драмою. Варіанти 1-ої редакції дуже мало — і ні в чому по суті — відхиляють перший начерк образу від остаточного завершення у виправленому автором друкованому тексті «Л. - Н. Вістника».

Творча обробка тут, як і в образі д. Жуана, полягає тільки в обточуванні занадто гострих граней образу, у наданні його елементам гармонійніших пропорцій. В обох редакціях ті самі істотні властивості і лише в 1 - й ред. підкреслено випнуті: відвага і рішучість Анни¹; ревне супір-

¹ 1) Пропозиція Анни Командорові зняти обручку з її руки, якщо йому не подобається її поведіння з д. Жуаном і гістьми (II д.); 2) Анна залишає с а м а чільне місце для д. Жуана на учті (в VI д.) і просто вказує йому: «ось ваше місце»,

нидське ставлення до Дольорес¹; активне «залиднання» до д. Жуана²; докладніше й ґрунтовніше вмотивована відмова од втечі з д. Жуаном (IV д.)³.

Щоб дати в Анні додержаний образ дужої і вільної жінки, втілення жіночої влади над чоловіком, Леся Українка перевела рішучу операцію над традиційним образом д. Анни. В романтичній традиції цей образ сполучає дві теми: найбільшої жертви донжуанового хижацтва і разом — кари кривдника. В «Камінному Господарі» образ розподілено: друга тема розвинена в переможній Анні, перша — в її антитезі — сумній «нареченій» д. Жуановій — Дольорес. Вся — страждання і покора, квінтесенція всіх д. Жуанових офір, що все оддала за нього: віру, батьківщину, рід, — така є Дольорес. Її традиційний прототип — Мольєрова Ельвіра, тільки психологічно поглиблена і загострена до декадентського мазохізму, який зм'ягчують і збагачують обертони із образів ібсенових, гавтіманових жінок-офір⁴. Тематично-композиційна функція Дольорес — ділком своєрідна і в великій мірі зв'язана з «жіночою проблемою», що її поставлено в драмі, як певну філософську антиномію. З цього погляду Дольорес втілює моральні зобов'язання, що накладає жінка на чоловіка своїми

3) з'ясовує одверто справжній мотив скликання бенкету перед родичами Мендозів (VI д.).

¹ Анна злорадо пишається перед Дольорес (у випущеній сцені IV дії), що д. Ж. був зрадив її; підкреслює перед нею свій високий стан при дворі, демонструє своє багатство.

² Анна рішучіше умовляє д. Жуана прийти на маскарад, — сквапно, потай від Гонзаґо називає свою адресу (I д.); «зачіпає» д. Жуана запитаннями про обручку, про гітару (II д.); прямо висловлює докірливу скаргу за те, що «відступився від принцеси, коли вона стояла на брамі до в'язниці» (IV д.).

³ То була б примусова втеча від ганьби «осиноного гнізда» (вищого суспільства), «не вільний» акт (IV д.); не може вернутися в Севілью до батька, бо королева не пускає, а через те й батько (що запобігає королівській ласки) ледве чи прийме її (V д.).

⁴ В синтетичному образі Дольорес лунають ремінісценції Агнес із «Бранда», Марти із «Затопленого дзвону» і Кете із «Самотніх людей». Але разом — і жертв Фалька із «Ното Sapiens» Пшибишевського.

жертвами і ними так само підкоряє його, як і активна завойовниця — Анна. Докладна аналіза образу Дольорес і її ролі в драмі показала б нам ту блискучу майстерність, з якою Леся Українка посплітала тут різноманітні і суперечні мотиви. Не даючи такої аналізи, не розглядаємо також і різниці між першою і остаточною редакцією образу. Зауважимо тільки, що остаточна редакція зазнала більших порівнюючи скорочень для Дольорес, ніж для д. Жуана й Анни (викинуто цілу сцену із IV д., — кілька інтересних мотивів, які, правда, не суперечать загальній концепції образу).

Останній з головних персонажів драми — Командор Гонзаго, — спочатку наречений, потім чоловік д. Анни (не батько, як у більшості обробок), що його убив на поединку д. Жуан. Ми зупиняємось на ньому, оскільки його образ причетний до повного з'ясування теми, її бо вказівкою фігурує де ім'я в заголовку драми. Найбільша суголосність автора з тим, хто у драмі сам над обома головними героями піднесений — з Гонзагом. І психологічно, і композиційно цілком відмінний од ідеального добродійного батька давнішої традиції, як і від деспота-чоловіка Анни у Пушкіна, Командор Лесі Українки цікавий психологічний образ носія високої влади, що їй він підпорядкував своє життя: втілення повинності, незламної самодисципліни і дисципліни для підвладних, вірності традиції. Попри стилізацію в дусі феодально-іспанської культури, вбачаємо проте в Гонзаго, хоча й трохи кумедно-старосвітському й однобічному, людину шляхетної вдачі, вищого «донкіхотського» лицарського духу: він «лицар обов'язку», вільно покладеного на себе, в протилежність «лицареві волі». Гонзаго живе у сфері моральних ідей; семантика його реплік характеризується словами: «повинність, обов'язок», «чеснота». Сублімоване відштовхування від командора Пушкінового (чоловік-деспот — принциповий «господар» родини), Гонзаго Лесі Українки у зародку, схематичному натякові, розвиненому в дії, даний у п'єсі Б. Шов. Там для Командора теж життя освітлене вищим сенсом і путь життява у виконанні всіх обов'язків і навіть упереджень і умовностей, з яких складається мораль суспільства.

Один із головних персонажів в сюжетній композиції

драми (замість другорядного, зовнішньо зв'язаного з сюжетом), Гонзаго є центральна фігура в тематичному побудованні П. Бо в цьому, так близькому фабульно до класичної традиції, творі тема насправді не традиційно донжуанівська, а ширша. Нове тематичне наставлення підкреслила оновлена редакція традиційного заголовку. Не гість на Жуановому бенкеті, що стає надприродним знаряддям вищої сили, щоб покарати д. Жуана за його розпусту й ошуканство, а господар феодално-класового «камінного» суспільства, що являється як символ іманентної кари анархіста д. Жуана; за те, що вдерся в чужу господу, за узурпацію чужої ідеї і Жуанову зраду власної індивідуальності¹. Анна тут — спосередниця — посередниця: відвертає д. Жуана від його анархічної волі і тягне в пастку феодално-суспільних взаємин — принадою влади. Характерні риси командорового образу ще докладніше конкретизовані в першій редакції драми. Остаточна обробка може дещо затушувала великодушну шляхетність д. Гонзаго, зате почуття аристократичної гідності і відданість традиціям роду позбавила того відтінку бундючної пихи і зм'якшила значно моменти дріб'язкового регламентування Анніного життя².

¹ Цікава еволюція заголовку в літературній історії донжуанівської легенди. В перших творах, де ще надприродне виступає поруч і на рівних правах з реальним, фігурує в назві «Камінний Гість». Дедалі — частіше просто «Д. Жуан», в різних комбінаціях, без згадки про статую. Леся Українка уводить знову статую та ідею кари, але поглиблює до символу і до кари підходить по-новому: зовнішня кара є символ іманентної за модерний злочин — зраду власної індивідуальності, — не за традиційні донжуанські гріхи.

² У викинутій сцені II дії Командор затирає історію з присутністю баніта д. Жуана на заручинах: не тільки не піддається на умовлення д. Соля передати д. Жуана алгвазілові, але й умовляє П «не дзвонити» і іншим гостям — не робити галасу, нікому про це не розказувати. Характерна шляхетність звучить у репліці Гонзаго про д. Жуана: «якщо він був колись в лідарським стані, то в сей момент покаранний він досить». Власна гідність, пошана до честі нареченої та П дому і спокійне почуття вищості над банітом — виступають в цій сцені надто яскраво. Щиросердна готовність допомогти Дольорес в П клопотанні перед королем (IV д.),

Отже драма Лесі Українки стоїть нарівні найновіших концепцій донжуанства в ХХ ст.: донжуанівську проблему поставлено в світлі соціальних ідей, соціальних інтересів доби і зв'язано, як ми знаємо із відомого свідчення Л. Старицької-Черняхівської, з дискусією революційно-політичних груп тогочасної української інтелігенції: боротьба між ідеєю оволодіння державним апаратом і анархічним запереченням всякої державности.

В масштабі статті не можемо зупинятися довго на постаті Сганареля, лише зауважимо, що нова тема, якою організовано у Лесі Українки матеріал донжуанівської легенди, — обидві лінії теми: жіноча і соціально-політична — позначилися глибоко на цьому неодмінному персонажі драми. Він виріс над попередниками — комічними п'ятакалами, блазнюватими, або лише полохливо-рабськи осудними до свого пана. В своїх репліках він виступає критиком, суддею над д. Жуаном: закидає д. Жуанові порушення власного принципу і осуджує самий життєвий принцип д. Жуанів.

Еволюція образу Сганареля яскраво визначилася навіть в процесі роботи Лесі Українки над «Камінним Господарем». Цей образ зазнав ґрунтовного перетворення, не так, як головні персонажі драми. В першій редакції він близький ще до традиційного служника-пройди, дотепника-диніка і хвалька. Але його діалоги з паном скрізь рішуче поскорочувані¹, всі грайливо-цинічні натяки і традиційно-веселі дотепи усунено, і Сганарель обернувся в того слугу-резонера, що повчає пана і серйозно його критикує, яким його бачимо тепер в канонічному тексті драми. Таким чином, Л. Українка піднесла традиційно-низьку комедійну роль до серйозно-драматичної.

відтінена розумілою пихою Анни, — є ще один, усунений в остаточній редакції, штрих характеристики Гонзаґо.

Зате викинуто з першої редакції і такі мотиви, як звільнення паж, що не подав на королівській учті хусточки Анні, намір звільнити дуенью за те, що допустила Анну саму прийняти гостя; критика «не досять церемоніального» придворного уклону Анни (IV д.).

¹ Напр., наприкінці I-ої дії з великої сцени на 3 стор. залишилася лише третина, кілька реплік. Кінець III-ої і V-ої дії теж дуже ущільнений.

Інші епізодичні і службові персонажі: Анніні батьки, д. Соль¹, д. Консепсьйон, гості на заручинах (II д.), гості на учті в останній дії — становлять відповідне суспільне тло, яке в різноманітних контрастах і градаціях відтіняє героїв і створює побутово-кольоритну атмосферу навколо них. Всі персонажі драми в цілому — від героїв до службових — щільно збиті в один композиційний гурт, в мідну організовану єдність: «людське сусідство» драми в найвищій мірі пов'язано перехресними лініями контрастів різного обсягу, ступенювання різних відтінків, всілякого їх сполучення і взаємодоповнення. В динаміці сюжету ще складніші комбінації: ритм композиційних повторів у симетричному чергуванні контрастних пар, напр. у I акті: д. Жуан — д. Анна, з лایت-мотивом сваволі, і Гонзаго — Дольорес, з лایت-мотивом обов'язку.

VI.

Взагалі струнка будова Лесиної драми напрочуд багата, насичена ритмічною зміною схожих мотивів, ситуацій, сцен з різноманітними паралелізмами. До того ще виразне символічне забарвлення збагачує ритмічний візерунок твору: паралелізм конкретних речей і образів береться зіставленням складніших психологічних комплексів ідей. З ясноти ритмічних композиційних повторів беремо один лише приклад, де маємо виразно-прозоре наставлення на символічний зміст. То є тема обручки — емблема вірності д. Жуана Дольоріті. Повставши в I акті, далі, з варіаціями, з градаційним натиском, з ускладненням контрастовими ситуаціями, — ритмічно відтворюється вона ще в II, III і VI дії². Стиль мови в «Камінному Госпо-

¹ Його роль — досить значного епізодичного персонажу в I-ій ред. драми (II д.), де д. Соль виступає в 4-х окремих сценах (дві з чоловіком, з д. Жуаном і з Анною і Командором). — скорочена до одної маленької сцени з д. Жуаном. Самовистачальний персонаж, з розробленою різнобічно характеристикою, перетворився на стисло-службовий, що його вузькою функцією є наголошення одного мотиву в темі д. Жуана.

² Ще до ритму тем: кладовище (I і V д.), Севілья і Мадрид (антитеза), Гонзаго і Дольорес (симетрія — перехресне чергування).

дарі»: не менш висока організованість і артистична довершеність. Напружений динамізм і змістовна стислість діалогу, відсутність довгих монологів; насичена орнаментованість стилю: семантична барвистість; вигострені, як стилет, дотепи, влучні репліки; витончені афоризми; добре заправлені і сценічно наголошені сентенції.

Надзвичайно інтересні перспективи розгортаються перед нами в спостереженнях над композиційною функцією стилю мови: тут ми бачимо, який у драмі міцний і характерний зв'язок між мовним оформленням матеріалу (поетичною стилістикою) і психологічним обличчям героїв (тими мотивами, що складають в цілому динамічний образ героя). Бачимо, як сума реплік кожного героя розбивається на виразні мовно-стилістичні відрізки, які відповідають окремим мотивам героя і функційно з ними поєднані. Кожному з головніших мотивів, зв'язаних з темою героя, відповідає певна загальна структура і загальний тон стилю мови, та або інша група стилістичних прийомів. Найпростіший приклад — репліки Дольорес. Динаміка її образу складається з двох основних психологічних мотивів, — кожен втілено в окрему систему стилістичних прийомів у мові Дольорес.

У тих репліках, де висунуто мотив екстатичної еспансько-католицької релігійності, рясніють характерні, з царини релігійних уявлень та емоцій взяті, словесні теми (небо, віра, рай, пекельна мука, душа, монастир, чернидя etc.), такі самі порівняння («як чиста гостія»; «наче кров у чаші таємній святого Граля»; «дим жертовного кадила, що згорає за вашу душу перед Богом»).

Другий мотив Дольорес, зв'язаний з її журливою релігійністю, є моральна відданість, мученицька саможертвоність, а звідси і ригористичне, неблаганно-моральне наставлення в поглядах на життя і людську поведінку.

В стилі реплік Дольорес цьому відповідають моральні сентенції, моралізуючі уваги до бесідників і загальна заправленість її реплік сумно-докірливим моралізуванням («любові легкого шляху не треба»; «ви дбаєте все про веселість»; «я не шукала ніколи стежки легкої»).

Складнішим і різнобарвнішим мотивам Анни і дон Жуана

відповідає і більше багатство стихій Ігньюї мови, семантична і синтаксична різноманітність її. Відповідна аналіза, що не вміщується в рамки цієї статті, дала б виразне уявлення про високий ступінь організації поетичної мови і тонку її диференційованість у «Камінному Господарі».

Ідейно-психологічна насиченість і артистична височінь драми Лесі Українки висувають ще й інші проблеми, що в плані нашої статті не місце було б їх ставити: основи драматургічного стилю в «Камінному Господарі»; зв'язок ідей та образів драми з рештою творчості її автора і з цілим літературним рухом доби між двома революціями. Такі питання мала б розробити спеціальна монографія про «Камінного Господаря».

Підсумовуємо. «Камінний Господар» в перспективі європейської еволюції донжуанівської легенди є у різних відношеннях яскраво оригінальна драма про д. Жуана. В ній Леся Українка дає широкий поетичний синтез, розробляє свою власну тему, яка виходить поза межі вузько донжуанівської проблеми, сповняє пружистий сюжет актуальним змістом доби. Не переспівує старе, вже перейдене, а всмоктавши органічно всі мистецькі навіяння часу, дає свою власну модернізацію легенди. Нарешті «Камінний Господар» гідний зайняти одно з перших місць серед світових обробок сюжету і високо артистичною формою, яка в міру заглиблення в її аналіз розкриває все нові й нові досі незбагнені перспективи своєї мистецької організованості.

Є. Ненадкевич.

КАМІННИЙ ГОСПОДАР

Драма

Д І Я Ч І:

Командор дон Гонзаго де Мендоза.

Донна Анна.

Дон Жуан¹.

Дольорес.

Сганарель—слуга дон Жуана.

Дон Пабло де Альварес	}	батько і мати донни Анни.
Донна Мерседес		

Донна Соля.

Донна Консепсьйон—грандеса.

Маріквіта—покоївка.

Дуенья донни Анни.

Ґранди, Ґрандеси, гості, слуги.

¹ Тут ужито французької, а не еспанської вимови імення «Жуан», бо так воно освячено віковою традицією у всесвітній літературі. З тої самої причини ужито італіанської форми слова «донна».

I.

Кладовище в Севільї. Пишні мавзолеї, білі постаті смутку, мармур між кипарисами, багато квітів тропічних, яскравих. Більше краси, ніж туги.—Донна Анна і Дольорес. Анна ясно вбрана, з квіткою в косах, вся в золотих сіточках та ландюжках. Дольорес, у глибокій жалобі, стоїть на колінах коло одної могили, убраної свіжими вінками з живих квіток.

Дольорес (устає і втирає хустинкою очі).

Ходім, Аніто.

Анна (сідає на скам'ядню під кипарисом).

Ні бо ще, Дольорес,

тут гарно так.

Дольорес (сідає коло Анни).

Невже тобі принадна
могилярна ся краса? Тобі, щасливій!

Анна. Щасливій?..

Дольорес. Ти ж без примусу ідеш
за командора?

Анна. Хто б мене примусив?

Дольорес. Ти ж любиш нареченого свого?

Анна. Хіба того не вартий дон Гонзаго?

Дольорес. Я не кажу того. Але ти чудно
відповідаєш, Анно, на питання.

Анна. Бо се такі питання незвичайні.

Дольорес. Та що ж тут незвичайного? Ми, Анно,
з тобою подружки щонайвірніші,—
ти можеш все мені казати по правді.

Анна. Спочатку ти мені подай сей приклад.

Ти маєш таємниці. Я не маю.

Дольорес. Я? Таємниці?

Анна (сміючись). Що? Хіба не маєш?

Ні, не спускай, очей! Дай, я погляну!

(Заглядає їй в очі і сміється).

Дольорес (із слізьми в голосі).

Не муч мене, Аніто!

Анна. Навіть сльози?

Ой, господи, се пасія правдива!

(Дольорес закриває обличчя руками).

Ну, вибач, годі!

(Бере в руки срібний медальйон, що висить у Дольорес на чорнім шнурочку на грудях).

Що се в тебе тут
в сім медальйоні? Тут либонь портрети
твоїх покійних батенька й матусі?

(Розкриває медальйона раніше, ніж Дольорес устигла спинити її руку).

Хто він такий, сей прехороший лицар?

Дольорес. Мій наречений.

Анна. Я того й не знала,
що ти заручена! Чому ж ніколи
тебе не бачу з ним?

Дольорес. І не побачиш.

Анна. Чи він умер?

Дольорес. Ні, він живий.

Анна. Він зрадив?

Дольорес. Мене не зрадив він нічим.

Анна (нетерпляче). Доволі

тих загадок. Не хочеш — не кажи.

Я лізти в душу силоміць не звикла.

(Хоче встати. Дольорес удержує її за руку).

Дольорес. Сядь, Анно, сядь. Чи ти ж того не знаєш,
як тяжко зрушити великий камінь?

(Кладе руку до серця).

А в мене ж тут лежить такий важкий
і так давно... він витіснив із серця
всі жалі, всі бажання, крім одного.
Ти думаєш, я плакала по мертвій

своїй родині? Ні, моя Аніто,
то камінь видавив із серця сльози...

Анна. То ти давно заручена?

Дольорес. Ще зроду.
Нас матері тоді ще заручили,
як я жила у маминій надії.

Анна. Ох, як се нерозумно!

Дольорес. Ні, Аніто.
Либонь се воля неба, щоб могла я
Його своїм по праву називати,
хоч він мені і не належить.

Анна. Хто він?
Як чудно се, що я Його не знаю.

Дольорес. Він — дон Жуан.

Анна. Який? Невже отой...

Дольорес. Отой! Той самий! А який же другий
із сотень тисячів усіх Жуанів
так може просто зватись «дон Жуан»,
без прізвиська, без іншої прикмети?

Анна. Тепер я розумію... Тільки як же?
Його вже скільки літ нема в Севільї...

Дольорес. Таж він баніт?
Я бачила Його
останній раз, як ми були в Кадіксі,
він жив тоді, ховаючись в печерах...
жив контрабандою... а часом плавав
з піратами... Тоді одна циганка
покинула свій табір і за море
з ним утекла та там десь і пропала,
а він вернувся і привіз в Кадікс
якусь мореску, що струїла брата
для дон Жуана... Потім та мореска
пішла в черниді.

Анна. Се неначе казка.

Дольорес. Однак се щира правда.

Анна. А за віщо
Його банітувано? Щось я чула,
та невиразно.

Дольорес. Він, як ще був пажем,
 то за інфанту викликав на герць
 одного принца крови.
 Анна. Та інфанта
 його любила?
 Дольорес. Так говорять люди,
 а я не вірю.
 Анна. Чом?
 Дольорес. Якби любила,
 вона б для нього кинула Мадрид
 і королівський двір.
 Анна. Чи се ж так легко?
 Дольорес. Любові легкого шляху не треба.
 Адже толедська рабинівна — віри
 зреклась для нього.
 Анна. Потім що?
 Дольорес. Втопилась.
 Анна. Ото, який страшний твій наречений!
 Ну, правда, смак у нього не найкращий:
 циганка, бусурменка і жидівка...
 Дольорес. Ти забуваєш про інфанту!
 Анна. Ну,
 з інфантою все невиразна справа!
 Дольорес. Він, у вигнання їдучи, підмовив
 щонайсвятішу абатису, внуку
 самого інквізитора.
 Анна. Невже?
 Дольорес. Ще потім абатиса та держала
 таверну для контрабандистів.
 Анна (сміється). Справді,
 він не без дотепу, твій дон Жуан!..
 А ти неначе горда з того всього, —
 рахуєш тих сперечниць мов трофеї,
 що лицар твій здобув десь на турнірі.
 Дольорес. Я заздрю їм, Аніто, тяжко заздрю!
 Чому я не циганка, щоб могла
 зректись волі вільної для нього?
 Чому я не жидівка? — Я б стоптала

під ноги віру, щоб йому служити!
Корона — дар малий. Якби я мала
родину, — я б її не ошадила...

А н н а. Дольорес, бійся Бога!

Д о л ь о р е с. Ох, Аніто,
найбільше заздрю я тій абатисі!
Вона душі рятунок віддала,
вона зреклася раю! (Стискає руки Анні).

А н н о! А н н о!

Ти не збагнеш сих заздрощів ніколи!

А н н а. Я б їм не заздрила, тобою будши,
нещасним тим покидькам. Ах, прости,
забула я, — він і тебе ж покинув!

Д о л ь о р е с. Мене не кидав він і не покине.

А н н а. Знов загадки! Та що се ти, Дольорес?

Д о л ь о р е с. Ходила й я до нього в ту печеру,
де він ховався...

А н н а (з палкою цікавістю). Ну? і що ж? кажи!

Д о л ь о р е с. Він був порубаний. Жону алькада
він викрасти хотів. Але алькад
її убив, а дон Жуана зранив...

А н н а. Та як же ти дісталася до нього?

Д о л ь о р е с. Тепер я вже й сама того не тямлю...

То щось було, як гарячковий сон...

Гляділа я його, носила воду
опівночі і рани обмивала,
і гоїла, і вигоїла.

А н н а. Що ж?

Осе і все?

Д о л ь о р е с. Осе і все. Він встав,
а я пішла від нього знов додому.

А н н а. Такою ж, як була?

Д о л ь о р е с. Такою, Анно,
як чиста гостія. І ти не думай,
що я б йому дала на підмову.
Ніколи в світі!

А н н а. Але ж ти кохаєш
його шалено.

Дольорес. Анно, то не шал!
Кохання в мене в серці, наче кров
у чаші таємній святого Іраля.
Я наречена, і ніхто не може
мене сплямити, навіть дон Жуан.
І він се знає.

Анна. Як?

Дольорес. Душею чує.
І він до мене має почуття,
але те почуття — то не кохання,
воно не має назви... На прощання
він зняв перстеника з руки моєї
і мовив: «Поважана сеньйорито,
як вам хто докорятиме за мене,
скажіть, що я ваш вірний наречений,
бо з іншою я вже не обмінююсь
обручками, — даю вам слово честі».

Анна. Коли він се казав, — чи то ж не значить,
що він одну тебе кохає справді?

Дольорес (сумно хитає головою).
Словами серденька не одурити...
Мене з коханням тільки мрія в'яже.
Такими нареченими, як ми,
пригідно бути в небі райським духам,
а тут — яка пекельна з того мука!
Тобі того не зрозуміти, Анно, —
тобі збуваються всі сни, всі мрії...

Анна. «Всі сни, всі мрії» — се вже ти занадто!

Дольорес. Чому занадто? Що тобі бракує?
Все маєш: вроду, молодість, кохання,
багатство, хутко будеш мати й шану,
належну командоровій дружині!

Анна (засміявшись, устає).

Не бачу тільки, де тут сни і мрії.

Дольорес (з блідою усмішкою).

Та їх для тебе мов би вже й не треба.

(Обидві панни походжають між пам'ятниками).

А н н а. Кому ж таки не треба мрій, Дольорес?

У мене є одна — дитяча — мрія...

Либонь вона повстала з тих казок,
що баяла мені малій бабуся, —

я так любила їх...

Д о л ь о р е с. Яка ж то мрія?

А н н а. Ет, так, химери!.. Мариться мені
якась гора стрімка та неприступна,
на тій горі міцний, суворий замок —
немов гніздо орлине... В тому замку
принцеса молода... ніхто не може
до неї досягнути на кручу...
вбиваються і лицарі і коні,
на гору добуваючись, і кров
червоними стрічками обвиває
підгір'я...

Д о л ь о р е с. От яка жорстока мрія!

А н н а. У мріях все дозволено. А потім...

Д о л ь о р е с (переймає).

...Один щасливий лицар зліз на гору
і досягнув руки і серця панни.

Що ж, Анно, мрія ся уже справдилась,
бо та принцеса — то, звичайно, ти,
убиті лицарі — то ті панове,
що сватались до тебе нещасливо,
а той щасливий лицар — дон Гонзаго.

А н н а (сміється). Ні, командор мій — то сама гора,
а лицаря щасливого немає
ніде на світі.

Д о л ь о р е с. Се либонь і краще,
бо що ж ти можеш лицареві дати
у нагороду?

А н н а. Шклянку лімонади
для прохолоди! (Уриває. Іншим тоном).

Глянь лишень, Дольорес, —
як блимає у сій гробниці світло,
мов заслоняє хто і відслоняє...
Ну що, як там хто є?

Дольорес. То кажани
навиру! лампади в'ються.

Анна. Я загляну...

(Заглядає крізь ґратчасті двері у гробницю, сіпає Дольорес
за рукав і показує щось. Пошепки).

Дивись — там злодій! Я кликну сторожу...

(Кидається бігти. В ту хвилину одчиняються двері. Дольорес
скрикує і мліє).

Дон Жуан (вийшовши з гробниці, до Анни).

Прошу вас, сеньйорито, не втікайте
і не лякайтесь. Я зовсім не злодій.

(Анна вертається і нахиляється до Дольорес).

Дольорес (очутившись, стиснула Анні руку).

Він, Анно, він!.. Чи я збожеволіла?

Анна. Ви — дон Жуан?

Дон Жуан (уклоняючись). До вашої послуги.

Дольорес. Як ви могли сюди прийти?

Дон Жуан. Кінно,
а потім пішки.

Дольорес. Боже, він жартує!

Ви ж головою важите своєю!

Д. Жуан. Я комплімент осей уперше чую,
що важу я не серцем, завжди повним,
а головою, — в ній же, сеньйорито,
хоч, правда, є думки, та тільки легкі.

Анна. А що важкого єсть у вашім серці?

Д. Жуан. О, сеньйорито, сеє може знати
лиш та, що візьме теє серце в ручку.

Анна. То ваше серце важене не раз.

Д. Жуан. Гадаєте?

Дольорес. Ховайтесь! Як хто прийде,
то ви пропади!

Д. Жуан. Як уже тепер,
з очей прекрасних погляди прийнявши,
ще не пропав, то де ж моя погибель?

(Анна усміхається, Дольорес спускає чорний серпанок собі
на обличчя і одвертається).

А н н а (махає на нього рукою).

Ідіть уже назад в свою домівку!

Д. Жуан. Се тільки рученька жіноча може
так легко посилати у могилу.

Дольорес (знов обертається до дон Жуана).

Невже ви мешкаєте в сьому склепі?

Д. Жуан. Як вам сказати? Я тут мав прожити
сей день і ніч — мені не треба більше —
та в сім дворі штивніша етикета,
ніж при дворі кастільським, отже й там я
нездатен був додержати церемоній,
то де вже тут!

А н н а. Куди ж ви подастесь?

Д. Жуан. Я й сам іще не знаю.

Дольорес. Дон Жуане,
тут є тайник під церквою, сховайтесь.

Д. Жуан. Навряд, чи веселіше там, ніж тут.

Дольорес. Ви дбаєте все про веселість!

Д. Жуан. Чом же
про те не дбати?

А н н а. Отже, якби хто
на маскараду кликав вас — пішли б ви?

Д. Жуан. З охотою пішов би.

А н н а. То прошу вас.

Сей вечір в нашім домі баль масковий,
у мого батька Пабло де Альварес,
останній баль перед моїм весіллям.
Всі будуть замасковані, крім старших,
мене і нареченого мого.

Д. Жуан (до Дольорес).

Ви будете на балі, сеньйорито?

Дольорес. Ви бачите, сеньйоре — я в жалобі.

(Відходить набік).

Д. Жуан (до Анни). А я жалоби не пошу ніколи,
і з дякою запросини приймаю. (Вклоняється).

А н н а. Який костюм ваш буде?

Д. Жуан. Ще не знаю.

А н н а. Се шкода. Я б хотіла вас пізнати.

Д. Жуан. По голосу пізнаєте.

А н н а. Ви певні,
що я ваш голос так запам'ятаю?

Д. Жуан. Так от пізнаєте по сьому персні.

(Показує персня на своєму мизинці).

А н н а. Ви завжди носите його?

Д. Жуан. Так, завжди.

А н н а. Ви дуже вірний.

Д. Жуан. Так, я дуже вірний.

Дольорес (виходячи з бічної стежки).

Я бачу, Анно, дон Гонзаго йде.

(Дон Жуан ховається в гробницю. Анна йде назустріч Командорові).

Командор (повагом наближається. Він не дуже молодий, поважний і здержаний, з великою гідністю носить свій білий командорський плащ).

Ви тут самі? А де ж дуеньї ваші?

А н н а. Вони зайшли до церкви, бо Дольорес очей не любить зайвих, як буває на гробі рідних.

Командор (поважно кивнувши головою до Дольорес).
Я се розумію.

(До Анни). А я прийшов до вашої господи, хотів спитати вас, в яке убрання ви маєте вдягтись для сього балю.

А н н а. У біле. А навіщо вам се знати?

Командор. Дрібниця. Так, маленьке міркування.

А н н а. Мене пізнаєте у кожній сукні, бо маски я не наложу.

Командор. Се добре.

Мені було б неначе не до мислі, щоб ви наділи маску.

А н н а. А чому ж ви про се не мовили ні слова досі?

Командор. Я волі вашої не хтів стісняти.

Дольорес. Се чудно слухати, як наречений

боїться положити найменший примус
на ту, що хутко сам же він прив'яже
ще не такими путами до себе.

Командор. Не я її зв'яжу, а Бог і право.

Не буду я вільніший, ніж вона.

Дольорес. Чоловіки не часто так говорять,
а хоч говорять — хто з їх слово держить?

Командор. Тепер я не дивую, сеньйорито,
що ви не хтіли досі вийти заміж, —
без певности не варто брати шлюбу.

Анна. Чи всі ж ту певність мають?

Командор. Донно Анно,
коли б я знав, що ви мене непевні,
або непевен був себе чи вас,
я б зараз повернув вам ваше слово,
поки не пізно. Бо як буде дано
велику присягу...

Анна. Ох, се аж страшно!

Командор. То не любов, що присяги боїться.
Вам справді страшно?

Анна. Ні, се я жартую.

(До Дольорес). Ну, я ж тобі казала — він гора.

Командор. Знов жарт якийсь? Веселі ви сьогодні!

Анна. Чому ж мені веселою не бути,
коли я можу так на вас впевнитись,
як на камінну гору! — адже правда?

Командор (подає Анні руку, щоб вести її, Анна
приймає). Так, донно Анно. Я вам докажу,
що ви не помиляєтесь.

(Ідуть, Дольорес трохи позаду їх).

Анна (несподівано голосно до Дольорес).

А знаєш,
мені він здався кращим на портреті,
ніж так.

(Дольорес, вжахнувшись, мовчки дивиться на неї).

Командор. Хто?

Анна. Наречений Дольоріти.

Командор. Хто ж він такий?

Анна. Се покищо секрет.

Та він сьогодні буде в нас на балі.

(Виходять всі троє).

Сганарель (слуга дон Жуана. Увіходить, оглядаючись, наближається до гробниці).

А вийдіть, пане!

Д. Жуан (виходить). Як? То ти вже тут?

Сганарель. Привіт від донни Соль. Вона не хоче, щоб ви до неї йшли, боїться слави, дуення в неї зла. Вона воліє, урвавшись якнебудь на часинку, прийти сюди сама.

Д. Жуан. Уже? Так хутко?

Сганарель. Вам наче недогода?

Д. Жуан (не слухає). Роздобудь мені який костюм для маскаради, але порядний.

Сганарель. Звідки ж ви дізнались, що донна Соль на маскараді буде у молодої командора? Значить, ви хочете її зустріти там і взяти сюди?

Д. Жуан (захоплений іншою думкою).

Кого?

Сганарель. Та донну Соль!

Кого ж іще? Хіба ми не для неї пригналися в Севілью?

Д. Жуан. Я не знаю.

Побачимо.

Сганарель. А ну ж ви розминетесь, то що я буду тут робити з нею?

Д. Жуан. Нічого. Ти собі в таверну підеш, вона ж до чоловіка.

Сганарель. Ех, мій пане!

я доказав би кращого лидарства, якби то я був пан, а ви — слуга.

(Виходить. Дон Жуан ховається у мавзолей).

II.

Осередній дворик (patio) в оселі сеньйора Пабло де Альварес, уряджений на мавританський лад, засаджений квітками, кущами і невисокими деревами, оточений будовами з галереєю під аркадами, що поширена посередині виступом рундука і ложею (великою пішею); покрівля галереї рівна, з балюстрадою, як орієнтальний дах, і поширена в середній частині тим самим способом, що і галерея внизу; в обидва поверхи галерії ведуть з дворика осібні сходи: широкі і низькі наділ, високі й узенькі нагору. Дім і галерея ясно освітлені. В дворіку світла нема. На передньому пляні дворика—альтанка, оплетена виноградом. Дон Пабло і донна Мерседес, батько й мати Анни, розмовляють з командором у дворіку. Вгорі по галерії походжає скілька гостей—ще небагато—з ними донна Анна.

Командор. Дозвольте мені сюди просити
прекрасну донну Анну на хвилинку?

Д. Мерседес. Аніто, йди сюди! Тут дон Гонзаго!

Анна (перехиляється через балюстраду і заглядає вниз).

А вам сюди не ласка завітати?

Ах, правда, не горі на гору йти!

(Збігає, сміючись, прудко вділ).

Д. Мерседес. Ти, Анно, надто голосно смієшся.

Д. Пабло. І жарти сі мені не до сподоби.

Ти мусиш пам'ятати...

Командор. Не сваріте

моєї нареченої за те,

щоб близький шлюб її не засмутив.

Я звик до жартів донни Анни.

Д. Мерседес.

Пабло,

нам слід піти нагору гості бавить.

Командор.

Прошу лишитись трошки. В нас в Кастільї

не звичай нареченим бути вдвох.
Та я не забарю вас. Доню Анню,
прошу прийняти сю малу ознаку
великої пошани і любови.

(Виймає з-під плаща коштовний перловий убір для голови і
склоняється перед Анною).

Д. Мерседес. Що за чудові перли!

Д. Пабло. Командоре,
чи не занадто дорогий дарунок?

Командор. Для донни Анни?!

Анна. От ви задля чого
мене питали вранці про убрання!

Командор. Боюсь, я може не зумів добрати...
Але я думав, що як біле вбрання,
то білі перли саме...

Анна. Дон Гонзаго,
ви хочете зовсім не мати вад,
а се вже й негаразд,—се пригнітає.

Д. Мерседес (вишком, сіпнувши Анну).
Аніто, схаменись! Ти ж хоч подякуй!

(Анна мовчки вклоняється командорові глибоким церемоніаль-
ним поклоном).

Командор (здіймає убір над її головою).
Дозвольте, щоб я сам поклав сі перли
на гордовиту сю голівку, вперше
похилену передо мною низько.

Анна (раптом випростується).
Хіба інакше ви б не досягли?

Командор (наложивши на неї убір).
Як бачите, досяг.

(Дворяк сповняється юрбою маскованих і немаскованих, роз-
маїто убраних гостей,—одні зійшли з горішньої галерії, а дру-
гі увійшли з надвірньої брами. Межи тими, що надійшли з
брами, одна маска в чорному, широкому, дуже фалдистому
доміно, обличчя їй щільно закриті маскою).

Голоси в юрбі гостей (що зійшли з галерії).
Де наш господар?

Де господині?

Д. Пабло. Ось ми, любі гості.

Д. Мерседес (до новоприбулих).

Таке рясне, блискуче гроно гостей
красить наш дім.

Підстаркувата гостя (з новоприбулих до другої,
давнішої, нишком). Либонь вже зрахувала
і скільки нас, і скільки ми коштуєм!..

Гостя друга (так само, до попередньої).

О, вже ж, Мерседес на рахунки бистра,
лиш на гостинність повільніша трохи...

Гостя панночка (до Анни, вітаючись).

Аніто, як же ти препишно вбрана!

(Тихше). А тільки в білому ти забліда.

Анна. О, се нічого, се тепера мода. (Ще тихше).

Як хочеш, я білим тобі позичу,
бо в тебе навіть і чоло червоне.

Панночка. Не треба, дякую.

(Одвертається, відступивши, і поправляє маску й волосся,
щоб закрити лоба).

Молода пані (нишком до другої, показуючи очима на Анну).

Який убір!

Друга молода пані (іронічно).

Та тільки ж і потіхи! Бідна Анна!..

Старий гість (до д. Пабло).

А що, дон Пабло? вже тепер нарешті
покличе вас король до свого двору.

Такого зятя тесть...

Д. Пабло. Його величність

не по зятях, а по заслугі цінить.

Старий гість. На жаль, оцінки часом довго ждати.

Д. Пабло. Чи довго, ви сами зазнали ліпше.

(Повертається до іншого).

Ви, графе? Як я радий! Честь яка!

(Господар, господиня, командор і гості йдуть у дім долішнім
виходом. Маска «Чорне доміно» лишається в дворику, неза-
мітно відступивши в тінь від кущів. Незабаром Анна з мо-
лодшими дамами з'являється на горішньому рундуді.—Слуги
розносять лімонаду та інші холододі).

Дон Жуан (замаскований, у мавританському костюмі, з гітарою, входить з брами на дворик, стає проти рундука і по короткій прелюдії, співає).

У моїй країні рідній
єсть одна гора з кришталю,
на горі тій, на шишечку
сяє замок з діамантів.

Лихо моє, Анно!

І росте посеред замку
квітка, в пуц'янку закрита,
на пелюсточках у неї
не роса, а тверді перли.

Лихо моє, Анно!

І на гору кришталеву
ні стежок нема, ні сходів,
в діамантовому замку
ані брами, ані вікон.

Лихо моє, Анно!

Та комусь не треба стежки,
ані сходів, ані брами,
з неба він злетить до квітки,
бо кохання має крила.

Щастя моє, Анно!

(Під час співу «Чорне доміно» трохи виступає з кушів, прислухається, під кінець ховається).

Командор (виходить на горішній рундук під кінець співу). Які се тут співи, донно Анно?

Анна. Які? Не знаю, певно мавританські.

Командор. Я не про те питаю.

Анна. А про що ж?

Не ждучи відповіді, бере у слуги шклянку лімонади і спускається до дон Жуана).

(**Анна** (до д. Жуана, подаючи лімонаду).

Бажаєте прохолодитись, може?

Д. Жуан. Спасибі, не вживаю солодошів.

(Анна кидає шклянку в куші).

Командор (находить слідом за Анною).

Вам до сподоби пісня, донно Анно?

Анна. А вам?

Командор. Мені зовсім не до сподоби.

Д. Жуан. Я вам не догодив, сеньйоре? шкода.

Я думав, що зарученим то саме
і слід почути пісню про кохання.

Командор. В тій вашій пісні приспів недоґечний.

Д. Жуан. На жаль його не міг я проминути—
так вимагає мавританський стиль.

Анна. Ви до костюму добирали пісню?

(З брами увіходить гурт молодіжі, паничів; побачивши Анну,
молодіж оточує її).

Голоси з гурту.

О, донно Анно! донно Анно, просим,
з'явіть нам ласку! Се ж останній вечір
дівочої незв'язаної волі!

Анна. Мої панове, в чім бажання ваше?

Один лицар. Ми просимо, щоб ви сами вказали,
хто має вам служити в которім танці.

Анна. Щоб я сама просила?..

Другий лицар. Не просити,
наказувати маєте! Ми будем
рабами вашими в сей вечір!

Анна. Добре,
що хоч не довше, бо вже я не знаю,
що б вам на те сказали ваші дами.
Чи може вас від їх рятують маски?

Третій лицар (скидаючи маску).

Всі зорі бліднуть перед сонцем!

Анна. Дійсно,
сей комплімент не потребує маски,
бо він доволі вже поважний віком.

(Лицар знов надіває маску і відступає в гурт).

Анна (до молодіжі).

Що ж, станьте в ряд, я буду призначати.

(Всі стають в ряд, і дон Жуан між ними).

Командор (тихо до Анни).

Чи се такий в Севільї звичай?

А н н а.

Так.

Командор. Чи й я повинен стати?

А н н а.

Ні.

(Командор відходить).

Панове,

Ви вже готові? (До д. Жуана). Як же ви,
поклонче

змінливої планети, стали вря?

Хіба вам звичай дозволяє танці?

Д. Жуан. Для надзвичайної зламаю звичай.

А н н а. За се я вам даю танець найперший.

(Д. Жуан вклоняється по-східньому: прикладає правицю до серця, до уст і до чола, потім складає руки нахрест на грудях і схиляє голову. При тих рухах поблискує золотий перстень на мизинці).

Д. Жуан. Один?

А н н а. Один. Вам другого не буде.

(До молодіжі).

Я вас, панове, позначу рукою,
хай всяк свою чергу запам'ятає.

(Швидко вказує рукою на кожного панича по черзі, один панич застається непозначеним).

Панич. А я ж? А я? Мені яка черга?

Один з гурту. Остання, очевидно.

(Сміх. Панич стоїть збентежений).

А н н а (до панича).

Мій сеньйоре,

я мусульманину дала найпершу,
бо він останнім буде в царстві Божім,
ви ж, я в тім певна, добрий католик,
і вам не страшно бути останнім тут.

Панич. Се в перший раз, що я б хотів бути мавром!

Д. Жуан. Е, не в чергу попав ваш комплімент,
либонь судився вам душі рятунок!

А н н а (плеще в долоні).

Мої піддані! годі! Час до танцю!

(Перша рушає нагору, за нею молодь.—З горішнього поверху чутно грім музики. Починаються танці, що розпросторюються

на горішній рундук і галерію. Донна Анна йде в першій парі з дон Жуаном, потім її переймають інші паничі по черзі. Командор стоїть на розі ніші, прихилившись до виступу стіни, і дивиться на танді. «Чорне доміно» зорить здолу і непомітно для себе виходить на освітлене місце перед рундуком. Дон Жуан, скінчивши танець, схиляється на балюстраду, завважає «Чорне доміно» і зіходить уділ, воно тим часом поспішно ховається в тінь).

Маска-Соняшник (виходить збоку, переймає дон Жуана і хапає його за руку).

Ти дон Жуан! я знаю!

Д. Жуан. Я хотів би тебе так добре знати, гарна маско.

Маска-Соняшник.

Ти знаєш! Не вдавай! Я—донна Соль!

(Зриває з себе маску).

Д. Жуан. Пробачте. В соняшнику справді трудно пізнати сонце.

Донна Соль. Ти смієшся з мене?
Тобі ще мало глуму?

Д. Жуан. Де? Якого?

Д. Соль (понура).
Я тільки що була на кладовищі.

Д. Жуан. Вас бачив хто?

Д. Соль. Сього ще бракувало!

Ніхто, запевне.

Д. Жуан. Ну, то в чім же діло?

Хіба зустрітися на маскараді
не веселіше, ніж на кладовищі?

Д. Соль (сягає рукою за пояс).

О! я забула взяти свій кинджал!

Д. Жуан (вклоняючись, подає їй свій стилет).

Прошу, сеньйоро.

Д. Соль (відштовхує його руку). Геть!

Д. Жуан (ховає стилет). Непослідовно.

Що ж вам бажано, прехороша пані?

Д. Соль. Не знаєте?

Д. Жуан. Ні, далєбі, не знаю.

Д. Соль. Ви пам'ятаєте, що ви писали?

Д. Жуан. Я вам писав: «Покиньте чоловіка,
як він вам осоружний, і втікайте».

Д. Соль. З ким?

Д. Жуан. А конечно треба з кимсь?
Хоч і зо мною. Можу вас провести.

Д. Соль. Куди?

Д. Жуан. В Кадікс.

Д. Соль. Навіщо?

Д. Жуан. Як—навіщо?

Хіба на волю вирватись то мало?

Д. Соль. То ви мене просили на стрівання,
щоб се сказати?

Д. Жуан. А для чого ви
на те стрівання йшли? Чи ви хотіли
підсолодити трохи гірку страву
подружніх обов'язків? Вибачайте,
я солодощів готувать не вчився.

Д. Соль (подається до сходів на рундук).

Ви ще мені заплатите за се!

«Чорне доміно» (виходячи на світло і переймаючи
д. Соль. Ненатурально зміненим голосом).

Твій муж тобі дозволить плату взяти?

(Д. Соль миттю вибігає геть за браму, «Чорне доміно» хоче
сховатись у тінь, дон Жуан заступає йому дорогу).

Д. Жуан. Ти хто, жалобна маско?

«Чорне доміно».

Тінь твоя.

(Спритно втікає від д. Жуана, ховаючись поза кущами, забі-
гає в альтанку і там прищулюється. Д. Жуан, втеравши «Чор-
не доміно» з очей, подається в інший бік, шукаючи його.
На горішньому рундуді донна Анна танцює сегіділь).

Один лицар (коли Анна скінчила танець).

Осе ж ви танцювали, донно Анно,
по наших всіх серцях.

Анна.

Невже? Здавалось

мені, що я танцюю по помості.

Чи се у вас такі тверді серця?

Другий лицар (підходить до Анни і вклоняється, за-
прошуючи до танцю).

Тепер моя черга.

А н н а (складає долоні). Сеньйоре, пробі!

Д р у г и й л и д а р. Я підожду. Але черга за мною?

А н н а. Звичайно.

(Встає і, замішавшись межи гостями, зникає, потім з'являється в дворик, вийшовши долішніми сходами. Донна Анна надходить до альтанки, «Чорне доміно» вибігає звідти швидко, але без шелесту, і ховається в кущах. Анна падає в знесиллі на широкий ослін в альтанді).

Д о н Ж у а н (наближається до неї).

Се ви тут? Вибачайте, вам недобре?

А н н а (сіла рівніше).

Ні, просто втомлена.

Д. Ж у а н. Іти нагору?

А н н а. Як?.. А?.. Між іншим, я найбільш втомилась від безконечних дотепів сей вечір.

Д. Ж у а н. Я в думці мав не дотеп.

А н н а. Що ж інакше?

Д. Ж у а н. Я думав: що могло примусить вас нагірної в'язниці домагатись?

А н н а. В'язниці? Я гадаю, просто замку, а замки завжди на горі стоять, бо так величніше і неприступніш.

Д. Ж у а н. Я дуже поважаю неприступність, як їй підвалиною не каміння, а щось живе.

А н н а. Стояти на живому ніщо не може, бо схибнеться хутко. Для гордої і владної душі життя і воля—на горі високій.

Д. Ж у а н. Ні, донно Анно, там немає волі. З нагірного шпиля людині видно простори вільні, та вона сама прикована до площинки малої, бо леда крок—і зірветься в безодню.

А н н а (в задумі).

То де ж є в світі тая справжня воля?..

Невже вона в таким житті, як ваше?

Адже між людьми ви, мов дикий звір
межи мисливцями на полюванні,
лиш маска вас боронить.

Д. Жуан. Полювання
взаємне межи нами. Щождо маски—
се тільки хитрощі мисливські. Зараз
її не буде.

(Складає маску і сідає коло Анни).

Вірте, донно Анно:
той тільки вільний від громадських пут,
кого громада кине геть від себе,
а я її до того сам примусив.
Ви бачили такого, хто, йдучи
за щирим голосом свого серця,
ніколи б не питав: «що скажуть люди?»
Дивіться,—я такий. І тим сей світ
не був мені темницею ніколи.
Легенькою фелюкою злітав я
простор морей, як перелітна птиця,
пізнав красу далеких берегів
і краю ще незнаного принаду.
При світлі волі всі краї хороші,
всі води гідні відбивати небо,
усі гаї подібні до Едему!

Анна (стиха). Так... се життя!

(Павза. Нагорі знов музика й танці).

Д. Жуан. Як дивно! знов музика...

Анна. Що ж дивного?

Д. Жуан. Чому, коли вмирає
старе і горем бите, всі ридають?
А тут—ховають волю молоду,
і всі танцюють...

Анна. Але й ви, сеньйоре,
теж танцювали.

Д. Жуан. О, якби ви знали,
що думав я тоді!

Анна. А що?

Д. Жуан. Я думав:
«Коли б, не випускаючи з обіймів,
її помчати просто на коня,
та й до Кадіксу!»

Анна (встає). Чи не забагато
ви дозволяєте собі, сеньйоре?

Д. Жуан. Ох, донно Анно, та невже потрібні
і вам оті мізерні огорожі,
що нібито обороняти мають
жіночу гідність? Я ж бо силоміць
не досягну на вашу честь, не бійтесь.
Жінкам не тим страшний я.

Анна (знов сідає). Дон Жуане,
я не боюся вас.

Д. Жуан. Я вперше чую
такі слова з жіночих уст! Чи може
ви тим собі додаєте одваги?

Анна. Одвага ще не зрадила мене
в житті ні разу...

Д. Жуан. Ви й тепер в ній певні?

Анна. Чому ж би ні?

Д. Жуан. Скажіть мені по правді,
чи ви зазнали волі хоч на мить?

Анна. У сні.

Д. Жуан. І в мрії?

Анна. Так, і в мрії теж.

Д. Жуан. То що ж вам не дає ту горду мрію
життям зробити? Тільки за поріг
переступіть — і цілий світ широкий
одкриється для вас! Я вам готовий
і в щасті і в нещасті помагати,
хоч би від мене серце ви замкнули.
Для мене найдорожче — врятувати
ваш гордий, вільний дух! О, донно Анно,
я вас шукав так довго!

Анна. Ви шукали?

Та ви ж мене зовсім не знали досі!

Д. Жуан. Не знав я тільки вашого імення,

не знав обличчя, але я шукав
у кожному жіночому обличчі
хоч відблиска того ясного сльоза,
що променіє в ваших гордих очах.
Коли ми двоє різно розійдемося,
то в Божім твориві немає глужду!

А н н а. Стривайте. Не тьмаріть мені думок
речами запальними. Не бракує
мені одваги йти в широкий світ.

Д. Ж у а н (встає і простягає їй руку).
Ходім!

А н н а. Ще ні. Одваги тут не досить.

Д. Ж у а н. Та що ж вас не пускає? Сії перли?
Чи та обручка, може?

А н н а. Се? Найменше!

(Здіймає перловий убір з голови і кладе на ослоні, а обручку,
знявши, держить на простягненій долоні).

Ось покладіть сюди і ваш перстеник.

Д. Ж у а н. Нащо віч вам?

А н н а. Не бійтесь, не надіну.

В Гвадальківір я хочу їх закинути,
як будемо переїздити міст.

Д. Ж у а н. Ні, сього персня я не можу дати.

Просіть, що хочете...

А н н а. Просити вас
я не збиралась ні про що. Я хтіла
лиш перевірити, чи справді є
на світі хоч одна людина вільна,
чи то все тільки «мавританський стиль»,
і ви сами за ту хвалену волю
не віддасте й тоненької каблучки.

Д. Ж у а н. Я все життя віддам!

А н н а (знов простягає руку).

Обручку!

Д. Ж у а н.

Анно!

Обручка та не є любови знак.

А н н а. А що ж? кільце з кайданів? Дон Жуане,
і вам не сором в тому признаватись?

Д. Жуан. Я слово чести дав її носити.

Анна. Ах, слово чести? (Встає). Дякую, сеньйоре,
що ви мені те слово нагадали.

(Надіває знов убір і свою обручку і хоче відійти).

Д. Жуан (падає на коліна).

Я вас благаю, донно Анно!

Анна (з гнівним рухом). Годі!

Доволі вже комедії! Вставайте!

(Обертається і бачить командора, що наближається від дому до альтанки).

Прошу вас, дон Гонзаго, проведіть
мене нагору знову.

Командор. Донно Анно,
скажіть мені того сеньйора ймення.

Анна. Той лицар — наречений Дольоріти.
Інакше він не сміє називатись.

Д. Жуан. У мене єсть імення — дон Жуан.
Се ймення всій Еспанії відоме!

Командор. Ви той баніт, кого король позбавив
і чести й привілеїв? Як ви сміли
в сей чесний дім з'явитись?

Д. Жуан. Привілеї
король дає, король і взяти може.

А честь моя так само, як і шпага,
мені належать — їх ніхто не зломить!
Чи хочете поспробувати може?

(Вихоплює шпагу і стає в позицію до поединку).

Командор (закладає руки навхрест).

З банітами ставать до поединку
не личить командорові. (До Анни). Ходім.

(Бере Анну під руку і рушає, обернувшись плечима до дон Жуана. Дон Жуан кидається за Командором услід і хоче проткнути його шпагою. З тіні виринає «Чорне доміно» і хапає дон Жуана за руку обома руками).

Чорне доміно (незміненим голосом, так, що можна пізнати Дольорес).

Немає чести нападати ззаду!

(Анна оглядається. Д. Жуан і Дольорес вибігають за браму).

Командор. Не оглядайтесь.

Анна.

Вже нема нікого.

Командор (випускає Аннину руку і змінює спокійний тон на грізний). Він як сюди дістався, донно Анно?

Анна. Кажу ж вам, як Дольорес наречений.

Командор. Чого ж було стояти на колінах?

Анна. Кому?

Командор. Та вже ж йому тут перед вами!

Анна. Не навпаки? Ну, то про що ж розмова?

Командор. І ви могли дозволити...

Анна.

Мій Боже!

Хто ж дозволу на сії речі просить?

Се може та кастільська етикета

наказує звертатися до дами:

«Дозвольте, пані, стати на коліна».

У нас за сеє кожна осміяла б.

Командор. Як ви привикли все збувати сміхом!

Анна. Та змилюйтесь! якби я кожен раз,

відкоша даючи, лила ще сльози,

то в мене б очі вилинали досі!

Невже б вам справді так сього хотілось?

Вам дивно се, що я за ним услід

не простягаю рук, не плачу гірко,

не сповідаюся тут перед вами

в злочинному коханні, що мов буря

налинуло на серце безборонне?

Була б я, мов Ізольда в тім романі,

та шкода, я до того не в настрою, —

якраз охоту маю до фанданга!

О! — чую, саме грають... la-la-la!..

Ходімо, дон Гонзаго! Я полину,

як біла хвиля, у хибкий танець,

а ви спокійно станете, мов камінь.

Бо знає камінь, що танок свавільний

скінчить навіки хвиля — коло нього.

(Командор веде Анну попід руку нагору, де танцюють).

III.

Печера на березі моря в околиці Кадікса. Дон Жуан сидить на камені і точить свою шпагу. Сганарель стоїть коло нього.

Сганарель. Навіщо ви все точите ту шпагу?

Д. Жуан. Та, звичка.

Сганарель. Ви ж тепер на поєдинки вже не виходите.

Д. Жуан. Не маю з ким.

Сганарель. Хіба людей не стало?

Д. Жуан. Всі ті люди неварті сеї шпаги.

Сганарель. Може й шпага когось неварта?

Д. Жуан (грізно). Ти!!

Сганарель. Пробачте, пане, то жарт безглуздий. Я вже й сам не тямлю, де в мене тії дурощі беруться, — от наче щось сіпне!

Д. Жуан. Іди! не застуй!

(Сганарель, посміхнувшись, виходить. Дон Жуан далі точить шпагу).

Д. Жуан. Ет, знову пошербив! Геть, на зламання!
(Кидає шпагу).

Сганарель (вбігає швидко і нишком).

Мій пане, утікаймо!

Д. Жуан. Ще чого?

Сганарель. Нас викрито. Я бачив, недалечко чернець якийсь блукає.

Д. Жуан. Ну, то що?

Сганарель. Се шпиг від інквізиції напевне,
а може й кат з отруєним стилетом.

Д. Жуан. Шпигів я не боюся, звик до їх,
а шпага в мене довша від стилета.
Веди ченця, коротша буде справа.
Скажи йому, що сповіді бажає
всесвітній грішник дон Жуан.

Сганарель. Гаразд.

Ви не дитина, я при вас не нянька.

(Виходить і незабаром приводить в печеру ченця, невисокого на зріст, тонкого, в одязі «невидимок» — в чорній відлозі (каптурі), що закриває все обличчя, тільки для очей у ній прорізані дірки).

Д. Жуан (встає назустріч із шпагою в руках).
Мій отче, або може краще — брате,
чому завдячую такі святії
одвідини?

(Чернець робить рукою знак, щоб Сганарель вийшов).

Ти вийди, Сганарелю.

(Бачучи, що Сганарель не спішиться, пошепки до нього).

Поглянь, в ченця рука жіноча.

Сганарель.

Щоб їх!

(Махнувши рукою, виходить. Д. Жуан кладе шпагу на камінь. — З-під одкинutoї відлоги раптом виступає обличчя Дольорес).

Д. Жуан. Дольорес?! Ви? і знов у сій печері..

Дольорес. Я знов прийшла порятувати вас.

Д. Жуан. Порятувати? Хто ж се вам сказав,
що нібито мені рятунку треба?

Дольорес. Сама я знала се.

Д. Жуан. Я ж не слабкий,
як бачите, — веселий, вільний, дужий.

Дольорес. Ви хочете, щоб вам здавалось так.

Д. Жуан (на мить замислюється, але хутко підводить голову різким упертим рухом).

Я бачу, сеньйорито, ваша одіж
настроїла вас на чернечий лад.

Але я вам не буду сповідатись, —
мої гріхи не для панянських слухів.

(Дольорес мовчки виймає два сувої пергамену і подає їх
дон Жуанові).

Ні, вибачте, Дольорес! Я не хтів
зневажити вас, мені було б се прикро.
Що ви мені принесли?

Дольорес. Прочитайте.

Д. Жуан (швидко переглядає пергаменти).
Декрет від короля... і папська булла...
Мені прощаються усі злочини
і всі гріхи... Чому? З якої речі?
І як до вас дістались ці папери?

Дольорес (спушивши очі).
Ви не догадуєтесь?

Д. Жуан. О, Дольорес!
Я розумію. Знов ви наклали
на мене довг якийсь. Та вам відомо,
що я привик свої довги платити.

Дольорес. Я не прийшла сюди з вас плату править.

Д. Жуан. Я вірю вам. Але я не банкрут.
Колись я вам заставу дав — обручку,
тепер готовий виплатити весь довг.
Уже ж я не баніт, а гранд еспанський,
і вам не сором буде стать до шлюбу
зо мною.

Дольорес (із стогоном). Боже! Діво пресвята!
Я сподівалася, що сеє буде...
але щоб так мою останню мрію
я мусіла ховати...

(Голос її перехоплює спазма стриманих сліз).

Д. Жуан. Я вразив вас?
Та чим, Дольорес?

Дольорес. Ви не зрозуміли?
Гадаєте, що як еспанський гранд
дочці гідальґа кине шлюбний перстень,
немов гаман з червінцями ляхварді,

то в ній повинно серце роздвісти,
а не облитись кров'ю?

Д. Жуан. Ні, Дольорес,
і ви ж мене повинні зрозуміти, —
ніякій дівчині, ніякій жінці
не був я досі винен зроду!

Дольорес. Справді?
Ви, дон Жуан, нічим не завинили
проти жіноцтва?

Д. Жуан. Ні. Нічим, ніколи.
Я кожен раз давав їм теє все,
що лиш вони могли змістити: мрію,
коротку хвилю щастя і порив,
а більшого з них жадна не зміщала,
та інший і того було надміру.

Дольорес. А ви сами могли змістити більше?
(Павза). Платити вам не прийдеться сей раз.
Візьміть назад сю золоту «заставу».

(Хоче знати з своєї правди обручку).

Д. Жуан (вдержує її руку).
Ні, то належить вам з святого права.

Дольорес. Я вже сама до себе не належу.
Вже й се видиме тіло не моє,
сама душа у сьому тілі — дим
жертвовного кадила, що згорає
за вашу душу перед Богом...

Д. Жуан. Що се?
Я ваших слів не можу зрозуміти.
Ви, мов заколота кривава жертва,
такі в вас очі... Сей декрет, ся була...
Ви як їх здобули? Я вас благаю,
скажіть мені!

Дольорес. Навіщо вам те знати?

Д. Жуан. Ще може я зречуся тих дарів.

Дольорес. Ви їх зректись не можете, я знаю.
А як вони здобуті — все одно.
Не перший раз за вас загине жінка,
якби ж то хоч останній!

Д. Жуан. Ні, скажіть.

Коли не скажете, я можу здумать,
що спосіб добування був ганебний,
бо чесний покриву не потребує.

Дольорес.

«Ганебний»... «чесний»... як тепер далеко
від мене ці слова... Що ж, я скажу:
я за декрет сей тілом заплатила.

Д. Жуан. Як?..

Дольорес. Я не можу довше пояснити.
Ви знаєте всі норони двірські, —
там платиться за все, коли не злотом,
то...

Д. Жуан. Боже! Як же страшно се, Дольорес!

Дольорес. Вам страшно? Я сього не сподівалась.

Д. Жуан. А вам?

Дольорес. Я вже нічого не боюся.

Чого мені жаяхатися про тіло,
коли не побоялась я і душу
віддати, щоб за буллу заплатити?

Д. Жуан. Та хто ж душею платить?

Дольорес. Всі жінки,

коли вони кохають. Я щаслива,
що я душею викупаю душу,
не кожна жінка має сеє щастя.
Святий отець вам душу визволяє
від кар пекельних через те, що я
взяла на себе каяття довічне
за ваші всі гріхи. В монастирі
з уставом найсуворішим я буду
черницею. Обітницю мовчання
і посту, й бичування дам я Богу.
Зректися маю я всього, Жуане,
і навіть — мрій і спогадів про вас!
Лиш пам'ятать про вашу душу буду,
а власну душу занедбаю. Підє
моя душа за вас на вічні муки.
Прощайте.

(Д. Жуан стоїть мовчки, приголомшений. Дольорес рушає, але зараз зупиняється).

Ні, ще раз! Останній раз
я подивлюся ще на сії очі!
Бо вже ж вони мені світить не будуть
в могильній тьмі того, що буде зватись
моїм життям... Візьміте ваш портрет.

(Здіймає з себе медальйон і кладе на камінь).

Я маю пам'ятать про вашу душу,
більш ні про що.

Д. Жуан. Але якби я вам
сказав, що мить єдина щастя з вами
тут, на землі, дорожча задля мене,
ніж вічний рай без вас на небесах?

Дольорес (екстазично, як мучениця на тортурах).

Я не прошу мене не спокушати!
Сей півобман... коли б він міг докраю
це серце сторожкеє одурити!
Святая діво! дай мені принести
за нього й сюю жертву!.. О, Жуане,
кажіть мені, кажіть слова кохання!
Не бійтеся, щоб я їх прийняла.
Ось вам обручка ваша.

(Здіймає і хоче подати дон Жуанові обручку, але рука зне-
силено опадає, обручка котиться додолу).

Д. Жуан (підіймає обручку і надіває знов на руку До-
льорес). Ні, ніколи

я не візьму її. Носить її,
або Мадонні дайте на офіру,
як хочете. На сю обручку можна
дивитися черниці. Ся обручка
не збудить грішних спогадів.

Дольорес (тихо). Се правда.

Д. Жуан. А вашої я не віддам нікому
довіку.

Дольорес. Нащо вам її носити?

Д. Жуан. Душа свої потреби має й звички,

так само, як і тіло. Я хотів би,
щоб ви без зайвих слів се зрозуміли.
Дольорес. Пора вже йти мені... Я вам прощаю
за все, що ви...

Д. Жуан. Спиніться! Не тьмаріть
ясного спогаду про сю хвилину!
За що прощати? Я ж тепер бачу,
що я і вам не завинив нічого.
Адже ви через мене досягли
високого, пречистого верхів'я!
Невже мене за се прощати треба?
О ні, либонь ви в слові помилились!
У серці сторожкім такеє слово
вродитись не могло. Вам непотрібні
такі слова, коли ви стали виїде
від ганьби й чести. Правда ж так, Дольорес?
Дольорес. Здається, слів ніяких більш не треба.

(Хоче йти).

Д. Жуан. Стривайте ще, Дольорес... Ви в Мадріді
одвідали сеньйору де Мендоза?

Дольорес (спиняється).

Ви... ви мене питаєте про неї?

Дон Жуан. Я бачу, рано вам ще в монастир.

Дольорес (перемагає себе).

Я бачила її.

Д. Жуан. Вона щаслива?

Дольорес. Здається, я щасливіша від неї.

Д. Жуан. Вона про мене не забула?

Дольорес.

Ні.

Д. Жуан. По чім ви знаєте?

Дольорес.

Я серцем чую.

Д. Жуан. Се все, що хотів я знати.

Дольорес.

Я вже йду.

Д. Жуан. Ви не питаєте мене, навіщо
мені се треба знати?

Дольорес.

Не питаю.

Д. Жуан. І вам не тяжко се?

Дольорес. Я не шукала
ніколи стежки легкої. Прощайте.

Д. Жуан. Прощайте. Я ніколи вас не зраджу.
(Дольорес закриває раптом обличчя відлогою і виходить з печери, не оглядаючись. — Сганарель увиходить і докірливо дивиться на дон Жуана).

Д. Жуан (скоріш до себе, ніж до слуги).
Яку я гарну вигартував душу!

Сганарель. Чию? Свою?

Д. Жуан. Ущипливе питання,
хоч несвідоме!

Сганарель. Думаєте, пане?

Д. Жуан. А ти що думаєш?

Сганарель. Що я видав вас
ковадлом і клевцем, а ще ніколи
не бачив ковалем.

Д. Жуан. То ще побачиш.

Сганарель. Шкода! пропало вже.

Д. Жуан. Що? Де пропало?

Сганарель. Пішла в черниці ваша доля, пане.

Д. Жуан. То ти підслухував?

Сганарель. А ви й не знали?

Хто має слуги, той повинен звикнуть,
що має повсякчас конфесійонал.

Д. Жуан. Але, щоб так нахабно признаватись!..

Сганарель. То треба бути слугою дон Жуана.

Мій пан відомий щирістю своєю.

Д. Жуан. Ну, не плещи!.. То тінь моя пішла,
зовсім не доля. Доля жде в Мадриді.

Сідлай лиш коней. Ми тепер поїдем
ту долю добувати. Швидше! Миттю!

(Сганарель виходить. Д. Жуан бере шпагу до рук і про-
водить рукою по лезі, пробуваючи її гострість, при тому всі-
хається).

IV.

Оселя командорова в Мадриді. Опочивальня донни Анни, велика, пишно, але в темних тонах убрана кімната. Високі, вузькі вікна з балконами сягають сливе до підлоги, жалюзі на їх закриті. — Донна Анна в сивій з чорним півжалобній сукні сидить при столику, перебирає в скринці коштовні покраси і приміряє їх до себе, дивлячись у свічадо.

Командор (увиходить).

Чого се ви вбираєтесь?

Анна. На завтра
покраси вибираю. Завтра хочу
піти на бій биків.

Командор. У півжалобі?!

Анна (з досадою відсуває покраси).

Ох, ті жалоби! і коли їм край?

Командор (спокійно).

Ся має вісім день іще тривати.

По дядькові вона не дуже довга.

Анна. Найцікавіше те, що я і в вічі
не бачила ніколи того дядька.

Командор. То справи не змінє. Ви тепер
належите до дому де Мендозів,
тож вам годиться шанувати пам'ять
всіх свояків.

Анна. Продовж їм, Боже, віку!

Бо се тепер по дядькові жалоба,
а то була по тітці, перед нею ж —
коли б не помилитись! — брат у третіх,
чи небіж у четвертих нам помер...

Командор. На кого ви розсердились?

Анна. Я тільки
хотіла пригадати, скільки днів

я не була в жалобі з того часу,
як з вами одружилась.

Командор. Цілий місяць.

Анна (іронічно).

Ах, цілий місяць? Се багато, справді?

Командор. Не розумію вашої досади.

Невже таки для марної розваги
ладні ви заведбати всі почесні
звичаї давні?

Анна (встає). Що се за слова?

Я не додержую звичаїв чесних?

Коли я що ганебного вчинила?

Командор. Про щось ганебне й мови бути не може,
але для нас і збочення найменше
було б ступнем до прірви. Не забудьте,
що командорський плац мені дістався
не просьбами, не грішми, не насильством,
але чеснотою. З нас, де Мендозів,
були здавен всі лицарі без страху,
всі дами без догани. Чи ж подоба,
щоб саме вас юрба могла огудить,
коли ви завтра...

Анна (роздражнено). Я не йду нікуди.

Командор. Зовсім нема потреби замикатись.

Ми завтра маємо піти до церкви.

Анна. Я не збиралася до церкви завтра.

Командор. А все таки ми мусимо піти,—
казати казань має фра Іньйо.

Анна. Се найнудніший в світі проповідник!

Командор. Я з вами згоджуюсь. Та королева
злюбила ті казання. Отже ходить
і цілий двір на їх. Коли не буде
з усіх грандес лиш вас, то се помітять.

(Анна мовчки зідхає. Командор виймає з кишені молитовні
чітки з димчастого кришталю).

Я вам купив чітки до півжалоби,

а трохи згодом справлю з аметисту.

Анна (бере чітки). Спасибі, тільки нащо се?

Командор.

Вам треба

пишнотою всіх дам переважати.
І ще, будь ласка, як прийдем до церкви,
не попускайте донні Консепсьйон
край королеви сісти. Теє місце
належить вам. Прошу вас пам'ятати,
що нам належить перше місце всюди,
бо ми його займати можемо гідно,
і нас ніхто не може замінити,
ручить за те не тільки честь Мендозів,
а й орден мого почесний прапор.
Коли ж не тільки донна Консепсьйон,
а й королева хоче те забути,
то я, не гаючись, покину двір,
за мною рушить все моє лицарство,
і вже тоді нехай його величність
піддержує корону хоч руками,
щоб часом не схитнулась. Я зумію
одважно боронити прав лицарських,
та тільки треба, щоб вони були
всім навіч безперечні, а для того
ми мусим пильнувати не тільки чести,
але й вимог найменших етикет,
щонайдрібніших. Хай вони здаються
для вас нудними, марними, безглузду...

Анна. Терпливосте свята!

Командор.

Так, справді треба

молитись до терпливості святої,
коли хто хоче встояти на верхів'ї
тих прав, що вимагають обов'язків.
Права без обов'язків — то сваволя.

(Анна знов зідхає).

Зідхаєте? Що ж, вам було відомо,
які вас тут повинності чекають.
Свідомо ви обрали вашу долю,
і ваше каяття прийшло запізно.

Анна (гордо). І в думці я не маю каяття.

Я признаю вам рацію. Забудьте
мої химери — вже вони минули.
Командор. Осе слова справдешньої грандеси!
Тепер я пізнаю свою дружину.
Простіть, я був на мить непевен вас,
і так мені тоді самотно стало,
і боротьба здалась мені тяжкою
за той щабель, що має нас поставить
ще вище.

Анна (живо). За який щабель? Таж вище
є тільки трон!

Командор. Так, тільки трон. (Павза).
Давно б я
сей план вам розказав, якби я бачив,
що ви тим жити можете, чим я.

Анна. А ви сього не бачили?

Командор. Я каюсь.
Але тепер я кождий крок мій хочу
робити з вами праз. Найвища скеля
лише тоді вінець почесний має,
коли зів'є гніздо на їй орлиця.

Анна. Орлиця?

Командор. Так, орлиця тільки може
на гострому і гладкому шпилі
собі тривку оселю збудувати
і жити в ній, не боячись безвіддл,
ні сонця стріл, ані грізби перунів.
За те їй нагорода — високості...

Анна (переймає). ...у чистому нагірному повітрі,
без пахоців облесливих долин.
Чи так?

Командор. Так. Дайте руку.

(Анна подає руку, він стискає).

І добраніч.

Анна. Ви йдете?

Командор. Так, на раду капітула,
як часом запізнюся, то не ждїть.

(Виходить. — Анна сідає і задумується. Увіходить покоївка Маріквіта).

А н н а. Ти, Маріквіто? Де моя дуенья?

Маріквіта. Йй раптом так чогось недобре стало,
аж мусіла лягти. Але, як треба,
то я таки її покличу.

А н н а. Ні,
нехай спочине. Заплети мені
волосся на ніч та й іди.

Маріквіта (заплітаючи Анні коси).

Я маю
сеньйорі щось казати, тільки ждала,
щоб вийшов з дому наш сеньйор.

А н н а. Даремне.

Я від сеньйора таємниць не маю.

Маріквіта. О, певна річ! Адже моя сеньйора
зовсім свята! Я саме се казала
тому слугі, як брала ті квітки.

А н н а. Який слуга? Що за квітки?

Маріквіта. Недавно
слуга якийсь приніс квітки з гранати
від когось для сеньйори.

А н н а (гнівно). Буть не може!
Квітки з гранати, кажеш? І для мене?

Маріквіта. Не знаю... Він казав... Воно то
правда—

зухвало трохи, бо квітки з гранати,
то знак жаги. Та що я поясняю!
Адже се всім відомо.

А н н а. Маріквіто,
я мушу знать, від кого ся образа!

Маріквіта. Слуга імення не сказав, лиш мовив,
квітки ті даючи: «се донні Анні
від мавра вірного».

(Анна уривчасто скрикує).

Сеньйора знає,
від кого то?

А н н а (збентежена). Не треба тих квіток...

Маріквіта. Я принесу, хоч покажу.

Анна.

Не треба!

(Маріквіта, не слухаючи, вибігає і миттю вертається з квіткою червоного гранатового цвіту).

Анна (одхиляючи квіти рукою та одвертаючись).

Геть викинь їх!

Маріквіта. Я б їх собі взяла,
коли сеньйора їх не хоче. Тут же
квітки навдивовижу...

Анна. Так... візьми...

Маріквіта. От завтра я завітчаюсь!

Анна.

Іди.

Маріквіта. Чи тут не треба відчинити вікон?
Страх душно!

Анна (в задумі, безуважно). Відчини.

Маріквіта (одчиняючи). І жалюзі?

Анна. Ні, може, видно з ulиці.

Маріквіта (одчиняючи жалюзі). Та де ж там!

Тепер на вулиці зовсім безлюдно.

Тут не Севілья! Ох, тепер в Севільї
дзвенять-бренять всі вулиці від співів,
повітря в'ється в прудкій мадрілень!
а тут повітря кам'яне...

Анна (нервово). Ой, годі!

(Маріквіта, говорячи, викилилась із вікна і розглядається на всі боки; раптом робить рукою рух, наче кидаючи щось).

Анна (завваживши рух).

Та що ти, Маріквіто?!

Маріквіта (невинно). Що? Нічого.

Анна. Ти кинула до когось квітку?

Маріквіта. Де ж там!

Я нетлю проганяла... Чи сеньйора
нічого більш не потребує?

Анна.

Ні.

Маріквіта (кланяється, присідаючи).

Бажаю гарних, гарних снів!

Анна.

Добраніч.

(Маріквіта вийшла, а вийшовши, полишила в кімнаті китидю з грапат. Анна, оглянувшись на двері, тремтячою рукою бере ту китидю і з тугою дивиться на неї).

Анна (стиха). Від мавра вірного...

(Дон Жуан без шелесту, зручно влізавши вікном, кидається на коліна перед Анною і покриває поділунками її одержу й руки).

Анна (впустивши китидю в нестямі). Ви?!

Дон Жуан. Я ваш лицар!

Ваш вірний мавр!

Анна (опам'ятавшись). Сеньйоре, хто дозволив?..

Д. Жуан (установи). Навіщо сеє лицемірство, Анно?

Я ж бачив, як ви тількищо держали
сю китидю.

Анна. Се трапилось випадком.

Д. Жуан. Такі випадки я благословляю!

(Простягає до Анни руки, вона борониться рухом).

Анна. Я вас прошу, ідіть, лишіть мене!

Д. Жуан. Ви боїтесь мене?

Анна. Я не повинна
приймати вас...

Д. Жуан. Які слова безсилі!

Колись я не такі од вас чував!

Ох, Анно, Анно, де ж ті ваші горді
колишні мрії?

Анна. Ті дівочі мрії—
то просто казка.

Д. Жуан. А хіба ж ми з вами
не в казці живемо? На кладовищі,
між сміхом і сльозами вродилась казка,
у танці розцвіла, зросла в розлуці...

Анна. І час уже скінчитись їй.

Д. Жуан. Як саме?

Що вірний лицар визволить принцесу
з кам'яної в'язниці, і почнеться
не казка вже, а пісня щастя й волі?

Анна (хитає головою).

Хіба не може казка тим скінчитись,

що лицар просто вернеться додому,
бо вже запізно рятувать принцесу?
Д. Жуан. О, ні! Такого в казці не буває!
Таке трапляється хіба в житті,
та й то в нікчемному!

Анна. Мені нічого
од вас не треба. Я вас не прошу
ні рятувать мене, ні потішати.
Я вам не скаржусь ні на що.

Д. Жуан. Ох, Анно,
хіба я сам не бачу?.. (Ніжно). Сії очі,
колись блискучі, горді, іскрометні,
тепер оправлені в жалобу темну
і погасили всі свої вогні.
Сі руки, що були, мов ніжні квіти,
тепера стали, мов слонова кість,
мов руки мучениці... Сяя постать
була, мов буйна хвиля, а тепера
подібна до тії каріятиди,
що держить на собі тягар камінний.
(Бере її за руку).

Кохана, скинь же з себе той тягар!
Розбий камінну одіж!

Анна (в знесиллі). Я не можу...
той камінь... він не тільки пригнітає,
він душу кам'янить... це найстрашніше...

Д. Жуан. Ні, ні! Се тільки сон, камінна змора!
Я розбуджу тебе вогнем любови!

(Він пориває Анну в обійми, вона схиляється йому на плече
і проривається риданням).

Ти плачеш? Сії сльози помсти просять!

(Чутно, як здалека забряччав ключ у замку, потім на сходах
чутно важкі, повільні кроки командора).

Анна. Се похода Гонзага! Утікайте!

Д. Жуан. Втікати? Ні. Тепер я маю змогу
йому не уступитися з дороги.

Командор (увиходить і бачить дон Жуана).
Ви? Тут?

Д. Жуан. Я тут, сеньйоре де Мендоза.
Прийшов подякувати за веледушність,
колись мені показану. Тепер
я рівня вам. Либонь се вам відомо?

(Командор мовчки добуває свою шпагу, дон Жуан свою і вступають в бій. Донна Анна скрикує).

Командор (оглядаючись на неї).
Я вам наказую мовчати.

(Дон Жуан коле його в шию, він падає і вмирає).

Д. Жуан. Край!
(Обтирає шпагу плащем командоровим).

Анна (до д. Жуана). Що ви зробили!

Д. Жуан. Що? Я подолав
сперечника у чеснім поединку.

Анна. Сього за поєдинок не признають,
ви будете покарані за вбивство.

Д. Жуан. Мені се байдуже.

Анна. Але мені
не байдуже, щоб тут мене взивали
подвійною вдовою — і по мужу
і по коханцю!

Д. Жуан. Я ж іще не був
коханцем вашим.

Анна. Сеє знаєм ми,
та хто ж тому повірить? Я не хочу
з іменням зрадниці, з печаттю ганьби
зостатися у сім гнізді осинім.

Д. Жуан. Втікаймо вкупі!

Анна. Ви ума збулися?
Се значить — взяти камінь у дорігу!
Ідіть від мене, бо інакше зараз
я крик здійму й скажу, що ви хотіли
мене збезчестити, зрадецьки вбивши
сеньйора де Мендоза.

Д. Жуан. Донно Анно,
ви можете сказати се?!

Анна (твердо). Скажу.

Д. Жуан. А що, як я скажу, що ви були
коханкою і спільницею вбивства?

Анна. Се не по-лицарськи.

Д. Жуан. А ви, сеньйоро,
по-якому збираєтесь робити?

Анна. Я тільки боронюся. І як ви
от зараз підете із сього дому,
я всім скажу, і всі тому повірять,
що тут були розбійники та й годі.

(Дон Жуан стоїть в непевності).

Ну, що ж? Либонь нема про що вам думать?

(Дон Жуан мовчки вилазить вікном. Анна дивиться якусь
хвилину в вікно, ждучи, поки він далеко одійде. Потім бере
із скриньки покраси, викидає їх у вікно і здійсмає голосний
крик).

Анна. Розбій! Розбій! Рятуйте! Пробі! Люди!

(На крик її збігаються люди, вона падає, нібито зомліла).

V.

Кладовище в Мадріді. Пам'ятники переважно з темного каміння, суворого стилю. Збоку гранітна каплиця стародавнього будування. Ні рослин, ні квітів. Холодний, сухий зимовий день. — Донна Анна в глибокій жалобі повагом іде, несучи в руках срібний надгробний вінець. За нею йде стара дуен'я. Обидві надходять до могили, де стоїть пам'ятник Командорові — велика статуя з командорською патеридею в правиці, а лівицею оперта на меч з розгорненим над держалном меча сувоєм.

Анна мовчки стає на коліна перед могилою, кладе вінець до підніжжя статуї і перебирає чітки, ворущачи устами.

Дуен'я (діждавшись поки Анна раз перебрала чітки).

Я насміляюся прохати сеньйору
дозволити мені зайти на хвилю,
зовсім близьенько, тут таки, при брамі,
до родички позичить рукавичок,
я їх забула дома, на нещастя,
а холод лютий.

Анна. Се не випадає,
щоб я лишилась тут насамоті!

Дуен'я. Моя сеньйоро милостива! Пробі,
таж я стара, гостець мене так мучить!
Сеньйора бачить, як напухли руки?
Я, дalebі, від болю ніч не спала.

Анна (глянувши на руки дуен'я).

А справді, спухли. Ну, вже добре, йдіть,
лиш не баріться.

Дуен'я. Буду поспішати.
Моя сеньйора — янгол милосердя!

(Відходить. — Ледве дуен'я відійшла, з-за близького пам'ятника з'являється дон Жуан. Анна схоплюється на рівні ноги).

Д. Жуан. Нарешті я вас бачу!

Анна. Дон Жуане!

Се ви мою дуенью підкупили?

Д. Жуан. Ні, я удлучив мить. А хоч би й так,
то ви сами були б із того винні.

Анна. Я?

Д. Жуан. Ви. Бо хто ж примушує мене
годинами блукать по кладовищі,
вас виглдаючи? І лиш на теє,
щоб я мав щастя бачити, як ви
під охороною дуеньї тута
читаєте нещирі молитви
на гробі «незабутнього»...

Анна (спиняє його рухом руки). Стривайте.
Ніхто вас не примушує — се перше,
а друге — молитви мої правдиві,
бо сталась я, хоча і мимоволі,
причиною до смерти чоловіка,
що поважав мене й любив.

Д. Жуан. Сеньйоро,
поздоровляю! — успіхи великі!

Анна. В чому?

Д. Жуан. У лицемірстві.

Анна. Я не мушу
такого вислухати. (Раптово рушає геть).

Д. Жуан (удержуючи її за руку). Донно Анно!
Я не пушу вас!

Анна. Я кричати булу.

Д. Жуан (випускає її руки).
Я вас благаю вислухать мене.

Анна. Як ви покинете свій тон вразливий,
я згоджуюсь. Але кажіть коротко,
бо ще надійде хто, а я не хочу,
щоб вас побачили удовх.

Д. Жуан. Дивую,
для чого вам сі пута добровільні!
Я думав — от уже розбився камінь,
тягар упав, людина ожила!

Анна. Значить, були вже проби підкупити?

А вна. Подумайте сами: чи ж випадає, щоб молода вдова, та ще й в жалобі, приймала лицаря такої слави, як ви, насамоті?

А н н а. Дон Жуане,
ніхто мені не одминив душі.
Вона була у мене зроду горда,
такою ж і зосталась. Я тому
замкнулася в твердиню неприступну,
щоб не посмів ніхто сказати: «ба, звісно,
зраділа вдівонька, — ввірвався ретязь!»
Невже ж би ви самі стерпіли сеє?

Та чи могли б ви шпагою відтяти
всі косі погляди, ухмілки, шепти,
моргання, свисти і плечей стискання,
що скрізь мене б стрічали й проводжали?

А н н а. Ха-ха-ха!

А н н а. Якби не засміялась, позіхнула б,
а се ж хіба миліше вам?

Д. Жуан. Сеньйоро!!

А н н а. Та вже ж утретє чую сі слова,
то може й надокучити.

Д. Жуан. Я бачу,
ви справді камінь, без душі, без серця.

А н н а. Хоч не без розуму — ви признаєте?

Д. Жуан. О, се я признаю!

А н н а. Скажіть, навіщо
втікати нам тепер? Який в тім глуд?
Коли ви зводили дівчат і крали
жінок від чоловіків, то не дивно,
що вам траплялося втікати з ними.
І хто баніт, той, звісно, утікач.
Але себе самого посилати
в вигнання? і для чого? Щоб узяти
вдову, що ні від кого незалежна?
Сами подумайте, чи се ж не сміх?
І чим була б я вам, якби погналась
тепер із вами в світ? Запевно тільки
забавою на час короткий.

Д. Жуан. Анно,
я так нікого не любив, як вас!
Для мене ви були немов святиня.

А н н а. Чому ж ви намагались нерозумно
стягти свою святиню з п'єдесталю?

Д. Жуан. Бо я хотів її живою мати,
а не камінною!

А н н а. Потрібен камінь,
коли хто хоче будувати міцно
своє життя і щастя.

Д. Жуан. Та невже
ви й досі вірити не перестали
в камінне щастя? Чи ж я сам не бачив,
як задихались ви під тим камінням?
Чи я ж не чув у себе на плечі

палючих сліз? Адже за тії сльози
він заплатив життям! (Показує на статую).

А н н а. І безневинно.

Д. Жу а н (відступає від неї вражений).

Коли се так...

А н н а. Авжеж, не він був винен
з неволі тої. Він тягар ще більший
весь вік носив.

Д. Жу а н. Його була в тім воля.

А н н а. І я по волі йшла на те життя.

Але йому було терпіти легко,
бо він мене любив. То справді щастя —
поставити на ясному верхів'ї
того, кого кохавш.

Д. Жу а н. Ті верхів'я...
ви знаєте про їх мої думки...

А н н а. Що варта думка проти світла щастя?

Хіба ж мені страшна була б неволя
суворої сієї етикетки,
якби я знала, що в моїй твердині
мене мій любий жде? Що ті замки
і задрі жалюзі лише сховають
від натрутних очей мої розкоші...

Д. Жу а н. Ви, Анно, мов розпеченим залізом
словами випробовуєте серце!
Малюєте мені картину щастя
на те, щоб знов сказати: «се не для тебе».
Та чим же маю заслужити вас?
Я через вас терплю таємну ганьбу...
Живу, немов якась душа покуття,
серед людей чужих або й ворожих,
життям безбарвним, я б сказав, негідним,
бо глузду в нім немає! Що ж вам треба?
Чи маю я зложити вам під ноги
свою так буйно викохану волю?
Чи ви повірите?— Мені з одчаю
і сля думка стала набиватись
настирливо.

А н н а. Але з одчаю тільки?

Д. Жуан. Невже б хотіли ви покласти примус
помежи нами? Ви не боїтесь,
що він задавить нам любов живую,
дитину волі? "

А н н а (показує на статую командора).

Він колись казав:

«То не любов, що присяги боїться».

Д. Жуан. В таку хвилину ви мені нічого
не маєте сказати, окрім згадки
про нього?!

А н н а. Що ж я можу вам сказати?

Д. Жуан (хапає її за руку).

Ні, се скінчитись мусить! Бо інакше
я присягаю, що піду от зараз
і викажу на себе.

А н н а. Се погроза?

Д. Жуан. Ні, не погроза, а смертельний стогін,
бо я конаю під камінним гнітом!
Вмирає серце! Я не можу, Анно,
з умерлим серцем жити. Порятуйте,
або добийте!

(Стискає їй обидві руки і весь тремтить, дивлячись їй у вічі).

А н н а. Дайте час... я мушу
подумати...

(Задумується. Від брами наближається стежкою донна Кон-
сепсьйон, поважна гравдеса, з дівчинкою і дуеньєю. Анна їх
не бачить, бо стоїть плечима до стежки. Дон Жуан перший
завважає прибулих і випускає Аннину руку).

Д і в ч и н к а (підбігаючи до Анни).

Добридень, донно Анно!

Д. Консепсьйон. Сеньйора молиться, не заважай.

А н н а (збентежена).

Добридень, донно Консепсьйон! Добридень,
Розіночко... Така мені біда
з дуеньєю — пішла по рукавиці
та й забарилась, а їти додому
мені самій по місті...

Д. Консепсьйон. Донно Анно,
таж тута лідар є, провести міг би.

(До д. Жуана).

Сеньйоре де Маранья, я й не знала,
що ви сеньйорі де Мендоза родич!
Вам слід її хоч трохи розважати,
бо так заслабнути недовго з туги.

(До дівчинки, що побігла вперед).

Розіно, підожди! (До Анни). Моя пошана!

(Дон Жуан уклоняється. Донна Консепсьйон ледве киває йому головою і проходить за дівчинкою на другий куток кладовища поза каплицю. Дуенья йде за нею, оглянувшись кілька раз цікаво на Анну і д. Жуана).

А н н а (до д. Жуана).

Тепер ідіть, убийте тую пані,
та тільки се не буде ще кінець
роботі шпаги вашої... Радійте!
Тепер уже не треба визволяти,
впаде сама з гори принцеса ваша!

(В одчаю хапається за голову).

Я знаю! ви надіялись на те,
чигаючи у засідках на мене,
що, ганьбою підбита, я з одчаю
до рук вам попаду, як легка здобич?
Але сього не буде!

Д. Ж у а н. Присягаю —
я не хотів сього, не міг хотіти.
Негідних перемог я не шукаю.
Чим можна се поправити? Скажіте.
Готовий я зробити все для вас,
аби не бачить вас в таким одчаю.

(Павза. Анна думає).

А н н а. Прийдіть до мене завтра на вечерю.
Я вас прийму. І ще гостей покличу.
Нам може краще бачитись прилюдно...
Я може якось... Ах, іде дуенья!

Дуенья (наближаючись).

Сеньйора хай пробачить.

Анна. Ви не винні,
що застарі для служби.

Дуенья (жалібно). О!..

Анна. Ходім.

(Мовчки киває головою дон Жуанові, той низько вклоняється.
Анна з дуеньєю виходять).

Сганарель (виходить з каплиці).

Що ж, можна вас поздоровити, пане?

Запросини дістали на вечерю?

Та ви щось мов не раді... Се то правда,—
в тім домі їсти... Ще там почастують
з начиння того пана...

(Показує на статую командора).

Д. Жуан. Ну, так що?

Сганарель.

Та те, що якби сей сеньйор знайшовся
там завтра при столі супроти вас,
то...

Д. Жуан. Ти гадаєш, може б я злякався?

Так я ж із ним стрівався вже не раз.

Сганарель.

То що! Мертвяк страшніший від живого
для християнина.

Д. Жуан. Тільки не для мене!

Сганарель. А все ж би ви його не запросили
на завтрашню вечерю.

Д. Жуан. Бо не просять
господаря.

Сганарель. Принаймні, сповіщають.

Д. Жуан. Ну, що ж, іди і сповісти його.

Я бачу, ти навчився етикету
від того часу, як у гранда служиш,
а не в баніта.

Сганарель. Як же сповістити?

Од вашого імення?

Д. Жуан. Та звичайно.
Сганарель. Чого ж мені іти? Простіше ж зам.

Д. Жуан. То дбав про етикету, а тепера простоти захотів? Ей, Сганарелю, набрався ти тут заячого духу!

Не йде тобі Мадрид сей на користь.

Сганарель. А вам Мадрид нічого не завадив?

Д. Жуан. Ну, ну, іди і сповісти його!

Сганарель (рушає, але спиняється, оглянувшись на д. Жуана). А що, як я вам принесу відповідь?

Д. Жуан. Вже ж не інакше. Так я й сподіваюсь.

Сганарель (іде до статуї, вклоняється низько й проказує з насмішкою, але й з тремтінням у голосі).

Незрушно-міцний і величний пане!

Звеліть прийняти привіт від дон Жуана, сеньйора де Маранья із Севільї, маркіза де Теноріо і гранда.

Мій пан дістав високу честь запросини од вашої дружини донни Анни і має завтра ставитись на учту в ваш дім. Але як вам то недогідно, то пан мій здержиться від завітання.

Д. Жуан. Ну, се останнє зайве.

Сганарель. Ні, не зайве, інакше — нащо й сповіщати? (Скрикує).

Пане!

Він вам дає відповідь, ще й листовну!

Д. Жуан. Яку відповідь? Де?

Сганарель (читає). «Приходь, я жду».

(Дон Жуан надходить. Сганарель показує йому на сувій пергамену в лівиді статуї).

Д. Жуан (після павзи).

Ну, що ж, і я либонь не без девізи.

(Виходять з кладовища).

VI.

Світлиця для бенкетів у командоровій оселі. Не дуже велика, але гарно прикрашена різьбленими шафами, мисниками з дорогим начинням, арматурами тощо. Посередині довгий стіл, накритий до званої вечери, навколо нього дубові стільці важкого стилю. При одній стіні, проти кінця стола, великий портрет Командора з чорним серпанком на рамі, проти другого кінця довге, вузьке свічадо, що сягає підлоги; стілець, що стоїть на чільнім місці, приходиться спинкою до свічада, а передом проти портрета. Слуга відчиняє двері з сусідньої кімнати, інші слуги лагодяться прислужувати при столі. Донна Анна вводить гурт гостей, здебільшого старшого віку, поважних, гордовитих, темно вбраних. Сама Анна у білій сукні, яшованій по всіх рубцях широкою чорною габою.

А н н а. Прошу сідати, дорогії гості.

(До найстарішого гостя, показуючи на чільне місце).

Ось ваше місце.

Найстаріший гість. Ні, сеньйоро мила, пробачте, я не сяду, хай лишиться воно порожнім. Буде нам здаватися, що наш господар тільки запізнився і має ще прибути на беседу. Се вперше ми тут сходимось без нього, і тяжко звикнути до тої думки, що слід його закрила ляда смерті.

А н н а (сівши в кінці стола під портретом Командора, проти чільного місця, зоставленого порожнім, подає знак слугам, щоб частували гостей, що вже позаймали свої місця): Мої панове й пані,— розгостіться, приймайтеся, частуйтеся і будьте вибачними, якщо неповний лад на вдовиній беседі буде. Трудно вдові самотній вдержати в господі

той лидарський порядок, що потрібен
для честі дому.

Донна Консепсьйон (стиха до своєї сусідки, молод-
шої пані).

Наче б то для честі
потрібні бенкети серед жалоби,
а іншого нічого не потрібно.

Донна Клара (сусідка донни Консепсьйон).
Та досі донна Анна у всьому
додержувала честі.

Д. Консепсьйон. Донно Кларо!
Я знаю те, що знаю...

Д. Клара (з косим поглядом на Анну). Ні... хіба?

Слуга (на порозі). Прибув маркіз Теноріо.

Анна. Проси.

(Дон Жуан увиходить і спиняється коло порога).

Анна (кивнувши д. Жуанові на привіт, звертається до гостей)
Дозвольте вам, моє шановне панство,
представити сеньйора де Маранья,
маркіза де Теноріо. (До д. Жуана). Сеньйоре,
прошу сідати.

(Д. Жуан, пошукавши поглядом собі стільця, займає чільне
місце. Угледівши навпроти себе портрета Командора, здри-
гається).

Анна (до слуги). Дай вина сеньйору.

(Слуга подає дон Жуанові більший і кращий кубок, ніж іншим).

Один гість (сусід дон Жуана).

Я пізнаю сей кубок. Нам годиться
того згадати, хто з нього пив колись.

(Простягає свого кубка до дон Жуана).

Нехай же має дух його лидарський
в сім домі вічну пам'ять!

Д. Жуан (торкаючи гостевого кубка своїм).
Вічний спокій!

Стара грандеса (що сидить праворуч донни Анни,
стиха, нахилившись до господині).

Я мало знаю їх, тих де Маранья,
чи се не дон Жуан?

А н н а. Йому наймення
Антоніо-Жуан-Луїс-Уртадо.

Стара грандеса.
Ах, значить, се не той...

Д. Консепсьйон (наслухає сю розмову, іронічно всміхається, вишком до сусідки).

Якраз той самий!

Старий гранд (до сусіда свого, молодшого гранда).

Чи ви не знаєте, чим де Маранья
так переважив нас, що без намислу
на чільнім місці сів!

Молодший гранд (похмуро). Не знаю справді.

Старий гранд. Запевне тим, що честь його нова,
а наша вже зостарілась.

Молодший гранд. Запевне.

Д. Консепсьйон (до дон Жуана голосно).

Послухайте, сеньйоре де Маранья,
я вас не встигла розпитати вчора,—
не хтіла вам перебивать розмови,
коли ви потішали донну Анну
на гробі мужа,— а проте цікаво
мені довідатись, який же саме
ви родич їй? Запевне брат у перших?

Д. Жуан. Ні, ми зовсім не родичі.

Д. Консепсьйон. Ах, так?

Але яке в вас добре, чуле серце!
Є наказ, правда, і в письмі святому:
«зажурених потіш»...

А н н а (трохи підвищеним голосом). Свояцтво миле!

Дозвольте вам тепера пояснити,
чому се я таким ладом незвиклим
врядила сю вечерю... (До д. Жуана).

Ах, пробачте,
ви мали щось казати?

Д. Жуан. Ні, прошу,
проведьте вашу мову, донно Анно.

А н н а (до лідарів). Кохані свояки, скажіть по правді,

чи я коли чим схибила повагу
імення роду вашого?

Лицарі.

Нічим!

Анна (до дам). Своячки любі, вам найкраще знати,
як потребує жінка молода
поради й захисту в ворожім світі.
А де ж поради й захисту шукати
вдові, що не покликана від Бога
вступити в стан чернечий найсвятіший?
Ослона тал, що мені постачив
серпанок жалібний, тонка занадто,
щоб люди не могли мене діткнути
колючим осудом, хоч і невинну.
Скажіть мені, у кого й де я маю
шукати оборони?

Д. Консепсьйон. Ох, найкраще,
коли зовсім її шукать не треба!

Д. Жуан. Ще краще — колючкам не потурати
і не давать їм на поталу волі.

Найстаріший гість (дивлячись проникливо на дон
Жуана). Своячка наша має повну волю
чиїти все, що не плямує чести
імення де Мендозів. А якби
хто інший заважав своячці нашій
держати високо ту честь, — хай знає,
що є в родині лицарів багато,
і всі їх шпаги до послуги дамі.

Д. Жуан. Вона багато шпаг не потребує,
поки у мене є ося одна!

(Витягає свою шпагу до половини з піхви).

Найстаріший гість (до Анни).
Чи вам доволі однієї шпаги
для оборони?

Д. Жуан. Як не досить шпаги,
то я знайду ще й іншу оборону.

Найстаріший гість (знов до Анни).
Він має право се казати?

Анна.

Так.

Найстаріший гість.

Мені здається, ми в сім домі зайві.

(Встає, за ним інші гості).

Сеньйор маркиз, як бачте, ще не зважив,
котору форму оборони вибрать.
Та краще се зробить на самоті,
аніж прилюдно. А рішинець певне
нам оголосять не пізніш, як завтра,
або вже ми його сами вгадаєм.

(Вклоняється Анні, за ним усі гості рушають із світлиці.
Донна Анна і дон Жуан лишаються сами).

Д. Жуан. От і замкнулася камінна брама!

(Гірко, жовчно сміється).

Як несподівано скінчилась казка!

З принцесою і лицар у в'язниці!..

Анна. Чи тож кінець лихий — собі дістати
з принцесою і гордую твердиню?

Чого ж нам думати, що се в'язниця,
я не гніздо — спочин орлиний парі?

Сама звилася я се гніздо на скелі,
труд, жах і муку — все переборола
і звикла до своєї високости.

Чому не жити й вам на сім верхів'ї?

Адже ви маєте крилатий дух —
невже лякають вас безодні й кручі?

Д. Жуан. Мене лякає тільки те, що може
зломити волю.

Анна. Волі й так немає,
її давно забрала вам Дольорес.

Д. Жуан. О, ні! Дольорес волі не ламала!
Вона за мене душу розп'яла
і заколола серце!

Анна. А для чого?

Щоб вам вернути знов громадські пута,
колись такі ненавидні для вас!

Д. Жуан. О, певно я б не витримав їх довго,
якби не ви. Я б розрубав їх знову,
коли інакше з їх нема визволу.

Анна. Хто самохіть їх прийме хоч на мить,
тому навік вони вгризуться в душу —
я добре знаю се, мені повірте! —
і вже їх скинути з душі не можна,
та можна силою й завзяттям духа
зробити з їх ланцюг потужний влади,
що вже й громаду зв'яже, наче бранку,
і кине вам до ніг! Я вам кажу:
нема без влади волі.

Д. Жуан. Хай так.
Я владу мав над людськими серцями.

Анна. Так вам здавалося. А ті серця
від влади вашої лиш попеліли
і внівець оберталися. Єдине
зосталось незруйноване — моє,
бо я вам рівня.

Д. Жуан. Тим я так змагався,
щоб вас подужати!

Анна. І то даремне.
Хіба ж не краще нам з'єднати силу,
щоб твердо гору ту опанувати,
що я на неї тяжко так здіймалась,
а вам — доволі тільки зняти персня
з мизинця і мені його віддати.

Д. Жуан. Дольорес персня маю вам віддати?!

Анна. Чом ні? Таж я Дольорес не вбивала.
Се ви поклали в сьому домі трупа,
що мусів би лежати межі нами
неперехідним і страшним порогом.
Але готова я переступити
і сей поріг, бо я одважна зроду.

Д. Жуан. Багато в чім мене винують люди,
але одвагу досі признавали
і друзі й вороги.

Анна. Її в вас досить,

щоб вихід прорубати з цього дому.
Вас не злякають шпаги де Мендозів,
того я певна.

Д. Жуан. Як же з вами буде?

Анна. Що вам до того? Мною не журіться.
Найгірше лихо — легше, аніж поміч
нещира, вимушена.

Д. Жуан. Ось мій перстень!

(Здіймає персня з мизинця і дає Анні).

Анна (міняється з ним перснями).

Ось мій. А хутко я вам подарую
інакший, щоб печаті прикладати
до командорських актів.

Д. Жуан. Як то?

Анна. Так.

Я вам здобуду гідність командорську.
Бо вже ж обранець мій не стане низько
в очах лицарства й двору. Всі те знають,
що лицарем без страху ви були
і в ті часи, коли були банітом,
а вже тепер ви станете зразком
усіх чеснот лицарських—вам се легко...

Д. Жуан (впадає в річ).

По-вашому, се легко—утопитись
у тім бездоннім морі лицемірства,
що зветься кодексом чеснот лицарських?!

Анна. Доволі вже порожніх слів, Жуане!

Що значить «лицемірство»? Таж признайте,
що й ви не все по щирості чинили,
а дещо й вам траплялось удавати,
щоб звабити чії прекрасні очі,
то відки ж се тепер така сумнівність?
Чи може тут мета вам зависока?

Д. Жуан (в задумі).

То се я мав би спадок одібрати
після господаря твердині сеї?..
Як чудно... лицар волі — переймає

до рук своїх тяжкий таран камінний,
щоб городів і замків добувати...

А н н а. Ви, лідар волі, як були банітом,
були бандитом.

Д. Жу а н. Я ним бути мусів.

А н н а. А, мусіли? То де ж була та воля,
коли був примус бити й грабувати,
щоб вас не вбили люди або голод?
Я в тім не бачу волі.

Д. Жу а н. Але владу,
признайте, мав я.

А н н а. Ні, не признаю!

Було «взаємне полювання» тільки, —
я пам'ятаю, як ви се назвали.

Так бути ж ловчим не велика честь!

Ви ще не знаєте, що значить влада,

що значить мати не одну правдицю,

а тисячі узбровних до бою,

що можуть і скріпляти й руйнувати

всесвітні трони й навіть — здобувати!

Д. Жу а н (захоплений). Се горда мрія!

А н н а (приступає ближче, пристраско шепоче).

Так, здобути трон!

Ви мусите у спадок перейняти

і сюю мрію вкупі з командорством!

(Підбігає до шафи і виймає звідти білий плащ командорський, дон Жуан одразу здригається, але не може одвести очей од плаща, захоплений словами Анни).

Жуане, гляньте! От сей білий плащ,

одежа командорська! Се не марне

убрання для покраси! Він мов прапор

єднає коло себе всіх одважних,

усіх, що не боляться крив'ю й слізьми

сполучувать каміння сили й влади

для вічної будови слави!

Д. Жу а н. Анно!

Я досі вас не знав. Ви мов не жічка,

і чари ваші більші від жіночих!

А н н а (приступає до дон Жуана з плащем).

Приміряйте сього плаща.

Д. Жуан (хоче взяти, але спинається). Ні, Анно, мені ввижається на ньому кров!

А н н а. Се плащ новий, ще й разу не надітий.

А хоч би й так? Хоч би і кров була?

З якого часу боїтесь ви крові?

Д. Жуан. Се правда, що мені її боляться?

Чому мені не взяти сього плаща?

Адже я ділий спадок забираю.

Вже ж я господар буду сьому дому!

А н н а. О, як ви се сказали по-новому!

Я прагну швидше вас таким побачить,
яким ви стати маєте навік!

(Подає плаща, дон Жуан бере його на себе. Анна дає йому
меча, командорську патерицю і шолом з білими перами, знявши з стіни).

Яка величність! Гляньте у свічадо!

(Дон Жуан підходить до свічада і раптом скрикує).

А н н а. Чого ви?

Д. Жуан. Він!.. Його обличчя!

(Випускає меч і патерицю і затуляє очі руками).

А н н а.

Сором!

Що вам привиділось? Погляньте ще.

Не можна так уяві попускати.

Д. Жуан (зо страхом одкриває обличчя. Глянув. Здавленим
від несвітського жаху голосом):

Де я? Мене нема... Се він... камінний!

(Точиться од свічада вбік до стіни і притуляється до неї
плечима, тремтючи всім тілом. Тим часом із свічада виріз-
няється постать Командора така, яка на пам'ятнику, тільки
без меча й патериді, виступає з рами, іде важкою камінною
походою просто до дон Жуана. Анна кидається межи дон
Жуаном і Командором. Командор лівцею становить донну
Анну на коліна, а правицю кладе на серце дон Жуанові.
Дон Жуан застигає, поражений смертельним остовпінням.
Донна Анна скрикує і падає нпцѣма додолу, до ніг Коман-
дорові).

[illegible]

О Р Ї Я

Драматична поема

•

ОРГІЯ.

I.

Драматична поема Лесі Українки «Оргія» займає в творчості письменниці високе місце. Глибокий драматизм її сюжету, її тема великої соціальної ваги роблять з «Оргії» видатне художнє явище. Як для значної більшості своїх драматичних творів, Леся Українка обрала для виразу своїх думок про українське життя неукраїнське тематичне тло. Для «Оргії» діється в Коринті, одному з грецьких міст у добу перебування Еллади під римським пануванням. Соціальну колізію втілено в національну форму. Подолана Еллада є Україна, її гнобитель і тому ворог — царська Росія. Російська культура молодша від української. Та література, що її російські реакційні вчені вважали за «южно-руську» була українська література. Робота Київської академії мала для української культури велике значення. Українець Феофана Прокоповича було взято з тієї академії до Москви, аби там запровадити літературне життя. І пізніше весь час багато видатних українських культурних сил було перетягнуто до Росії. Квітка - Основ'яненко, Шевченко, Марко - Вовчок, Куліш, Стороженко писали російською мовою, даючи тим данину панівній державі. В добу Лесі Українки українець Короленко став російським письменником; Винниченко не один з своїх творів писав російською мовою, і досі деякі з російських істориків літератури відносять його до російських белетристів початку ХХ сторіччя. Що ж говорити, коли і Шевченко попав до історії російської літератури і ніхто інший впровадив його туди, як українка С. Русова. (Див. «Историю русской литературы». Изд. «Мир», т. II, М. 1911, стор. 362—373).

У той час на українську літературу пересічні росіяни дивилися як на «мужидьку». Її читали ліберальні поміщики

і захоплювалися, як то так мужики вміють писати. Але дарсько-жандармський уряд знав ціну дій «мужицькій літературі» і жорстоко її переслідував, як прояв революційного «сепаратизму».

Великий успіх мав і український театр серед російського суспільства. Навіть сам цар Олександр III прийшов на це диво подивитися. Реакційний власник газети «Новое Время» Суворін посився з українським театром, як з писаною торбою. Але в тому театрі подобалися тільки кохання, горілка та гопаки. Швидко і український театр зазнав заборони й переслідувань.

Леся Українка в своїй драматичній поемі «Оргія» відбила таке ставлення до українського мистецтва і взагалі до української культури. Вона звужила соціальний діпазон своєї творчості в «Оргії» до національної проблеми. На той час ця проблема була вельми актуальна і вимагала всебічного свого освітлення.

Ставлення Лесі Українки до національного питання досі мало з'ясоване, хоч існують дві книги про її життя та творчість — А. Музички і М. Драй-Хмари. Тільки один В. Василенко в своїй статті «Мотиви творчості Лесі Українки» («Критика», 1928, VIII, стор. 80—83) більш-менш детально поставив це питання і правдиво його розв'язав. «І походження, і оточення, і вся соціально-психологічна атмосфера, і громадсько-літературні традиції, і людські впливи на Лесю Українку — все це найнерозривніше мусіло зв'язувати Лесю Українку з національним українським рухом; і все це свідчить, вкуші з мотивами її творчості та її життям, що вона була дитиною цього руху». Леся Українка жила й писала в ті роки, коли українська дрібна буржуазія, її репрезентант — українська інтелігенція, в очікуванні швидкої російської революції прагнула до утворення самостійної української буржуазно-демократичної республіки і тим самим «ставила себе об'єктивно і суб'єктивно на становище національно-революційного буржуазного попутника пролетаріату на певнім етапі його руху». Творчість Лесі Українки цілком відбивала ці прагнення, і тому націоналізм Лесі Українки на той час був явище вельми прогресивне. У високо-художніх і емоційно-сильних

образах він подавав критику того соціально - економічного і політичного ладу, що існував у російській державі, «тюрмі народів».

Як гостро відчувала Леся Українка пригнобленість свого народу, показує уривок з ІІ листа до брата Михайла. «Ніколи і нігде я не почувала так доткливо, як тяжко носити кайдани, як дуже ярмо намулило мені шию. Не знаю, чи коли вдома були в мене такі години тяжкої, гарячої, гіркої туги, як тут у вільнішому краю. (Листа писано з Відня 1891 р. Б. Я.). Мені не раз видається (ти знаєш, як розвита у мене «образна» думка — отже не здивуєш), мені видається, що на руках і на шиї у мене видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо недолі, і всі бачать тії сліди і мені сором за себе перед вільним народом. Бачиш, у мене руки в кайдапах, але серце і думка вільні, може вільніші, ніж у сих людей, тим то мені так гірко і тяжко, і сором. Як приїду знов на Україну, то певне мене ще гостріше дійматиме і страчу я остатній спокій, який там у мене ще був; та дарма, — я о тім не журюся! Не про спокій треба нам тепер дбати».

З цього листа видно, яка гаряча любов була в Лесі Українки до рідного краю. Тоді стає і зрозуміло, що вона в творах своїх за гредькими чи єврейськими, чи якимись іншими народами завжди бачила рідний та милий їй народ український.

II.

В інших своїх творах («На руїнах», «Вавилонському полоні», «У катакомбах», «В домі роботи, в країні неволі») Леся Українка ганьбила російський царат за політичний гніт. У драматичній поемі «Орґія» вона зображує ставлення

російського царату, російської панівної класи до українського мистецтва. Історик української літератури В. Коряк слушно говорить, що «драматична поема «Оргія» є алегоричне зображення царату та українського громадянства після загибелі революції 1905 року» і правдиво розкриває образи дієї драматичної поеми: «Римські завоювання — російська буржуазія і панство на Україні. Коринтські греки — українська інтелігенція, пасивна, нездатна до революційної акції; Антей і його учні — нова сила, яка має знищити владу римських завоювання». (Нарис історії української літератури, т. 2. ДВУ. 1929, стор. 464). Але він не уточняє самої алегорії та типів-образів «Оргії».

Новизна та оригінальність «Оргії», в порівнянні з попередніми драматичними творами Лесі Українки, полягають в тому, що в ній письменниця звужує свою тему, подає свої думки не просто про стосунки царату та українського громадянства, а про ставлення його та його представників до українського мистецтва. Драматична колізія «Оргії», що розв'язується трагічно, є колізія поміж тими, хто користується з українського мистецтва і разом зневажає його, глузує з нього, і тими, хто високо цінує його, не хоче віддавати його на потіху завоювання, не хоче працювати для них, хто сміливо захищає права свого краю на його мистецтво. Антей помиляється, коли не погоджується з Федоною думкою, що «твір хисту на всякім місці твором хисту буде», але він націоналіст того ґатунку, що й Леся Українка: він ненавидить римлян-переможців і ніколи не віддасть їм своєї творчості. Для підсилення цієї думки наведемо ще один уривок з листа Лесі Українки, писаного тоді, коли писалася й «Оргія»: «Та пора вже й публіку нашу привчити (не говорячи про самих редакторів), щоб не біла поклонів перед усякими nullitēs через те тільки, що вони вряди-годи удостоюють нас «в хату плюнути» (раніше «наплювавши» на неї, забрівши знечев'я з російських сусідських палат до нашого вбогого куреня. Адже і в куренях на покуті сиділо виборне отамання та чесне товариство, а не якісь заволоки-потурнаки. По-моєму, вже й те над міру, що такого, хоч і знаменитого і вченого, та все таки «потурнака», як Максим Ковалевський, у нас вибирають в

голови і парадні представники справ і партій, не в його дяку і не його трудами організованих, бо віп, покрутившись на параді в якійсь «фракції», іде собі потім спокійно до свого потурнацького жолоба, поки там недобиття фракції знов прилагодять та вимостять йому якесь нове покуття для нового «представництва»... Нехай би ті панове сиділи собі й далі з своїми високоталановитими творами по всяких «Русских Мыслях», «Сниих журналах», чи як там ще їхні хороби звуться» (Лист до матері. 12, IV (31, III) 1913 з Єгипту).

Але перейдемо до аналізу самої «Оргії». Архітектоніка цього твору цілком відповідає його трагічному сюжетові. Драматична дія послідовно розгортається, починаючи з неприємної Антеєві візити Хілона і кінчаючи трагічною смертю Нериси та Антея. Колізія послідовно ускладняється. За сценою Антея з Хилоном іде не менш прикра сцена Герміоні з Антеєм, в неї вставлено єдину лагідну сцену Антея з Евфрозіною; далі гостра суперечка Антея з Федоном і знову ще прикріша розмова Антея з Нерисою. Початок другої дії одведено на мідну характеристику римлян-завойовників, далі темп розвитку колізії прискорено; Антей сміливо поводить себе з переможцями—римськими вельможами, не відступаючи перед потребою давати в'дливу одсіч нахабним господарям оргії; колізія вельми загострюється через появу Нериси і швидко надходить трагічна кінцівка.

Внутрішня композиція драматичної поеми звичайна для драматичних творів Лесі Українки. Її композиційну маніру будувати розвиток сюжету на досить довгих діалогах заховано і в «Оргії». Діалоги Антея з Хилоном, з Федоном, з римлянами стають за головні компоненти сюжетового розвитку. Трагедія Антея розгортається все з більшим напруженням. Моменти дієї трагедії, що кожний з них міцніший один від одного, — ступнево збільшують загрозу неминучої катастрофи. У розмові з Хилоном Антей «схоплюється обурений», «відштовхує його руку». В сцені з Нерисою Антей перше «трохи вражений», але після суперечки з Федоном примушений їй відповідати все гостріш і гостріш: «Топтати рідних лаврів я не хочу. Тріумфи в Римі — то для мене ганьба» — «Так щож, нехай скоріше прийде смерть!» — «Ти либонь

шлячиш?»—«Ох, якби мав я силу тебе від серця одірвати геть і кинути мов гадину отрутну римлянам тим під ноги!» — ось як збільшується послідовно Антееве обурення через слова й поведження його дружини. Суперечка з Федоном так само збудована на послідовному наростанні обурення в Антеєді, яке кінчається тим, що на запитання Федоново: «Ми вже не друзями розстаємось?» Антей сурово відповідає: «Боюсь, коли б не стрілись ворогами». З появою Антея на оргію хмари неминучої бурі згущуються, катастрофа невідворотно наближується. Від того моменту, коли Антей побачив Нерісу на примості «і не може одразу отямитися з дива та урази», маємо найвище піднесення колізії.

Надзвичайно вдало розроблені образи-характери. Антей є головний образ драматичної поеми. В сцені з Філоном виявляє він свій погляд на мистецтво. Талану мистцеві ніхто не надасть окрім Бога — висловлює правдиву думку Антей, але, як йому те належить, грекові античної доби, висловлює її в релігійній формі. Не гріші стають йому за оплату його науки, тільки «як молоде вино в старім кришталі» геній молодий «шумує та іскриться самоцвітом», тоді він «вже заплачений». Він каже, що «покінчивши різні школи» треба ще вчитися та вчитися, «в книжках і в людях, і по цілім світі», і ніколи не казати собі «я вже скінчив науку». Велику любов до мистецтва Антей поєднує з не менш великою любов'ю до батьківщини. Цим подвійним почуттям пройнята вся його психіка. Почуття любови до батьківщини перебуває під гнітом ворожих переможців. Антей ненавидить їх не тільки за знищення політичної волі рідного краю, а й може ще більше,—бо це його, співця, найбільше болять,—за позбавлення волі рідного мистецтва. Його обурює, що Федон продав свій твір гнобителям, віддав туди, «де зневажають все, що нам святе» і тим «збільшив безслав'я свого краю», бо ж «неславу дозволяють нам носити, а славу Рим бере, немов податок». Антей сміливо кидає прокураторові слова, сповнені свідомості національної гідності: «Ми досі не привикли, що переможцям вільно називати країну нашу смітником, а нас... просто сміттям». Він є правдивий громадянин тієї країни,

тієї «затоки», як каже Меценат, що її перлів «не можна злічити... і зважити, котра з них найдорожча».

Антеєві протиставлені в «Оргії» представники переможної країни завойовників, Меценат, префект і прокуратор. Перший з них працює, «щоб якось подолати сюю дикість і недовірливість, щоб сполучити в одну родину дві частини люду -- римлян і греків». Очевидно, це йому ніколи не вдасться, бо грецький Корінт має таких громадян, як Антей. Щоправда, Антей поки ще самотній, але, вмираючи, він звертається до своїх товаришів і учнів — «даю вам добрий приклад». Ледве чи товариші підуть за його прикладом, вони воліють бути «просто сміттям». Коли Меценат є репрезентант «філеелленства», то префект і прокуратор являють з себе виразних «еллінофобів». Перший вважає, що «Рим... Греції дав спокій і закон, чого вона не мала споконвіку»; другий говорить про греків, що «в їх навіть мови не було ніколи». Префект висловлює побоювання, коли б іще Меценат «не відділив од Риму Коринтської республіки», прокуратор в унісон йому виявляє бажання щодо греків — «нехай мовчать, поки як слід навчатись поправної латині».

Мати Антеєва Герміона, і дружина його Неріса — обидві підсилюють важке становище Антея. Герміона боїться, щоб усім їм не зійти «на пролетарський хліб»; вона ніяк не може зрозуміти, як то син одмовляється від грошей, що їх він заробив. Неріса так само дбає тільки про гроші («бо певне більше зароблю за танді, ніж ти за спів та за науку хисту», «Меценат не забирає ніяких наших скарбів силоміць, але купує, ще й за добру ціну»...). Неріса добре знає, що «тепер в Елладі той лиш має славу, кого похвалять Рим», її ваблять римські розкоші. Ні Герміона, ні Неріса не розуміють Антея, хоч перша ненавидить Рим, як і син її, а друга, коли б чоловік її не вбив, напевно була б римською наложницею.

III.

Є думка, що Лесь Українка написала свою «Оргію» під впливом драми польського поета Красінського «Грідіон». Треба рішуче відкинути всякі спроби накидання авторові

«Оргіу» якихось впливів на вживанні в його літературних творах сюжети. Буде правдиве тільки визнання, що Леся Українка брала ті сюжети, як такі, що були їй потрібні для відтворення тих чи тих українських ситуацій та колізій. Так вона взяла Кассандру, Айшу й Мохаммеда, Дон Жуана, Ізольту і Трістана, але в усі ці образи всесвітньої літератури вкладала свої оригінальні, власні ідеї, перетворювала певний художній образ у зовсім новий. Найбільше це стосується до Ірідіона Красінського та її Антея з «Оргіу». Красінський є виразний романтик з властивою романтикам містикою та релігійністю. Він втілює в своїх Ірідіоні та Ельзіні польські постаті, як і Леся Українка—українські. Але цей спосіб поетичної творчості не новий, його знав навіть і Шекспір.

Леся Українка в своїй драматичній поемі, в її сильних і глибоких художніх образах зобразила українську дійсність своєї доби. Це на Україні існують «українофіли» та «українофоби», на Україні заборонено українську мову. Україна не мала споконвіку спокою і закону. Українську літературу забороняли, українській театр переслідували, в усьому українському бачили небезпечний «сепаратизм». Це українським письменникам доводилося друкувати свої твори по російських часописах, а то й писати російською мовою.

Леся Українка, активна громадянка своєї країни, в своїй творчості використала всю міць загартованого художнього слова, вповні виповнила свій громадський обов'язок, зробила з літературних творів могутню агітаційну зброю, бо ж література в своїй емоційній силі була й буде завжди специфічною агітацією за кращі ідеї людства, за волю, за красу, за

Б. Якубський.

ОРґІА

Драматична поема

Д І Я Ч І:

А н т е й — співець.

Г е р м і о н а — мати його.

Е в ф р о з і н а — сестра його.

Н е р і с а — жінка його.

Х і л о н — ученик його.

Ф е д о н — скульптор.

М е д е н а т — багатий, значний римлянин, нащадок відомого Медината.

П р е ф е к т.

П р о к у р а т о р.

Гості на оргії, раби, рабині, танцівниці, міми, хор панегіристів.

Діється в Коринті під римським пануванням.

I.

Садок в оселі співця-поета Антея, невеличкий, оточений глухими мурами з фірткою в одній стіні; в глибині садка домик з повіткою на чотирьох стовпах і з двома дверима — одні в андроніт, другі — в гінекей. — Герміона, стара мати Антеєва, сидить на порозі гінекея і пряде вовну. — Чути стук у фіртку.

Герміона (не встаючи).

Хто там?

Голос (за фірткою). Се я, Хілон Алкмеонід.

Герміона (гукає в напрямі других дверей).

Антею, вижди! Ученик до тебе!

(Сама лишається сидіти, лише нижче спускає покривало).

Антеї (молодий, але мужнього вигляду, виходить з дверей і відчиняє Хілонові фіртку).

Сьогодні ти, Хілоне, запізнився.

Всі учні розійшлися.

Хілон (дуже молодий хлопець, говорить зацікавшись, з видимою ніяковістю). Вибачай...

але... я, власне, не прийшов учитись...

Антеї (привітно).

Будь гостем.

(Сідає на ослоні під деревом і показує Хілонові місце коло себе, але той лишається стояти).

Чом не сядеш?

Хілон.

Маю справу...

Антеї. Аж сісти ніколи, таку нагальну?

Хілон. Воно то ні... але... пробач... я мушу подякувати сьогодні за науку...

Я більше не прийду.

А н т е й.

Чому? (Хілон мовчить).

Та правда,

мені про се питать не випадає.

Я, очевидно, не догодив

тобі наукою. Що ж, не соромся, —

соромитись приходитьсь мені.

Х і л о н (широ). Ні, ні, учителю. Того не думай.

От свідок Аполлон, що я шаную

науку ту, мов святощі містерій!

А н т е й. Тоді не розумію...

(Перебиває сам себе, вдаривши долонею по чолі).

Догадався!

(Видно, що й йому трохи ніяково).

Хілоне, слухай... Я пождати можу,

поки скінчиш усю мою науку...

Та я волів би і зовсім не брати

від тебе грошей, як тобі то трудно...

Х і л о н. Учителю, та ти ж не багатир.

А н т е й. Хілоне, я скажу тобі по правді,

хоч ти ще молодий такеє слухать,

але інакше трудно довести...

Бач, спів, музика й слово — мій зарібок,

та хист мій я таки ціную вище,

ніж тії гроші, що приходять з нього.

Я талану нікого не навчив

і не навчу — се ж тільки бог здолає, —

отож коли я вчу людей звичайних,

недіткнутих рукою Аполлона,

то — я навчаю їх малої втіхи

перебирати струни доладменько

та вимовляти думку виразніше,

вони ж мені дають дешицію грошей,

і так ми в обрахунку. Якже бог

мені пошле обранця молодого,

щоб я йому служив своїм здобутком,

і бачу я, що кожна мертва форма,

яку я викладаю перед ним,

присвоївшися йому, вмиць оживає,
і геній молодий в прадавній формі
шумує та іскриться самоцвітом,
як молоде вино в старім кришталі, —
тоді я вже заплачений. Ні, більше, —
я наче почуваюсь до вини,
що я не здатен так йому служити,
як би хотів. — Тепер ти розумієш?

Хілон. Учителю...

(Зворушення не дає йому говорити, він низько похиляє голову
і прикриває долонею очі).

Антей. Коли тепер твій геній
вже переріс ті форми й ту науку,
якими я владаю, що ж, мій хлопче, —
покинь мене, я сам тобі те раджу.
Та тільки — заклинаю Аполлоном! —
не кидай ще науки. Їдь в Атени,
там певне знайдеться іще таке,
чого ми тут не маємо в Коринті.
А потім, покінчивши різні школи,
учися ще, знаходь собі науку
в книжках і в людях, і по цілім світі,
але ніколи не кажи до себе:
«я вже скінчив науку».

Хілон. Ся порада,
учителю, осмілює мене.
Признаюся тобі: я не покину
науки, віддалившись від тебе,
бо я вступлю до школи... (Знов мовкне).

Антей. До якої?

Хілон. До тої, що врядив тут Меценат.

Антей. Латинської?

Хілон. Ну, все ж тепер латинське...

Антей. Як? Я і ти, і наша рідна мова
латинськими вже стали?

Хілон. Розумів я,
власне, римське, та змілив у слові.

Антей. Як ти від мене досі не навчився

не помилятись так, то в новій школі
ще більше буде помилок таких.
Але не знаю, що ти там придбаєш,
крім помилок. В поезії латинській
і я ж тобі, здається, показав
усе, що тільки варт було пізнати.
Не думаю, щоб ретори в тій школі
тобі могли подати щось нового,
бо я їх знаю. Думаю, що ти
вже міг би їх учити.

Хілон. Сам я певен,
що там учителі ні в чім не можуть
зрівнятися з тобою. Все ж я мушу
до їх піти.

Антей. Що змушує тебе?

Хілон. Учителю, zostавшись при тобі,
я став би долею тобі подібний.

Антей. Чому ж та доля так тебе лякає?
Хіба вже я останній між співцями?

Хілон. Не між співцями, ні...

Антей. Але між людьми?

Хілон. Я не кажу — останній, але ж правда,
що ти в громаді не займаєш місця,
належного твоєму талану.

Антей. А ти ж якого маєш запобігти,
коли скінчиш ту школу Мецената?

Хілон. Я можу стати ретором в тій школі,
а згодом в академії денебудь.
Або поїду в Рим. Там дуже добре
ведеться вихованцям Мецената,
бо рід його там досі має силу,
як повелось від Августа часів.
Та поки що, то я й тепер, ще учнем,
вступити можу в хор панегіристів
самого Мецената.

Антей (схоплюється обурений).

Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? В ту зграю

запроданців, злочинців проти хисту?
О, краще б ти навіки зацімів,
позбувся рук, оглух, ніж так упасти...
І се був мій найкращий ученик...

(Павза).

Хілон. Учителю, прийми ж мою подяку...

(Подає Антеєві гроші, добувши з кишечки).

Антеї (відштовхує його руку).

Геть! Я тебе нічого не навчив.

Іди з очей.

(Хілон, похнюпившись, виходить).

Герміона. Даремне ти, Антею,
не взяв від нього грошей. В нього батько
сто раз від нас багатший. Сяк чи так,
а се ж твоя заслуженина.

Антеї. Мамо,
нічого я не заслужив, крім ганьби.

Герміона. Немає за що ганити тебе,
хіба за те, що ти свій заробіток
пускаєш так на вітер. Справді, сину,
ми зійдемо на пролетарський хліб.
Чи буде ж добре, як твоя родина
просити піде пайки дармової
до тих римлян, що ти так ненавидиш?

Антеї. Ще маєм хліба власного доволі.
Не прогнівляй богів.

Герміона. На все їх воля...
Запевне так хотілось Афродіті,
щоб я замість багатой невістки
дочку рабині-танцівниці мала
прийняти в дім...

Антеї. Ще не кінець докорам?

Герміона. Се не докори, сину, тільки правда.
Чи ти ж не дав на викуп за Нерісу
всю спадщину по батьку й добру пайку
свого зарібку?

А н т е й. Вже ж не Афродіту
винуї у тому. Всі боги Еллади
мені веліли викупить з неволі
малу дитину еллінського роду.
Адже могла б дістатися у рабство
твоя дочка, моя сестра...

Г е р м і о н а. Ох, сину,
до того мало що й тепер бракує!
На викуп за Нерісу ми стяглися,
але на посаг нашій Евфрозіні
навряд чи стягнемось. А чим же доля
старої дівки краща, ніж рабині?

А н т е й. Сестра моя й без посагу цінніша
від всіх багацьких дочок.

Г е р м і о н а. Хто ж те знає?
Вона ж у нас не ходить як римлянка
по всіх усюдах. Завжди в гінекею,
та все в роботі. А хоч би й пішла
куди на свято, то в її уборах
ніхто і не подивиться на неї.

(На дверях від гінекея стає Евфрозіна, але Герміона того не
завважає і править далі).

Неріса все причепуриться якось,
а Евфрозіні то немає стрічки.

Е в ф р о з і н а (молода, але вже не юна, убрана по буден-
ному, видно — тількищо від роботи. Нахилиється і обій-
має матір). Матусенько! Навіщо ті стрічки?
Як є краса, то нащо їй покраси?
А як нема, то стрічка не допоможе.

(Сміючись цілує матір і випростується).

Як, мамочко, заправить голуб'ята?
Я вже зварила їх.

Г е р м і о н а (встає). Не руш, не руш,
я їх сама заправляю — ти не вмійш!

(Поспішно йде в хату).

Е в ф р о з і н а (підходить до Антея, кладе йому руку на
плече). Чого ти, братіку, так засмутився?

Се знов матуся тут воркотіла?

Ти не вважай — то вже стареча зничка.

А н т е й (відповідає не одразу, мов не почув її слів. Слова після павзи прориваються у нього мов не своєю силою).
Хілон мене одбіг.

Евфрозіна (здивована). З якої речі?

А н т е й. Вступити хоче в хор панегіристів.

Евфрозіна. Та що ти кажеш?

(На хвилину німіє з дива та обурення, потім опановує себе).

Ба, я не дивую.

Він розумом хисткий.

А н т е й. А таланом
всіх переважив, мов би на наругу.

Евфрозіна. Мені здається, той Аполлодор,
що втік до тебе з школи Мецената,
Хілона й таланом переважає,
не тільки розумом. Я наслухала,
як він проказував із Антігони
Геміонову промову — далєбі,
я ледве сльози здержати здолала!

А н т е й (з лагідним усміхом, обіймаючи сестру за плечі).

Бо ти сама у мене Антігона!

Здається, я б Хілонові пробачив,
якби він вчинок свій зробив для того,
щоб вивести з біди таку сестру.

Евфрозіна. Зате вже я сестрі тій не простила б.

А н т е й. О, ти б не прийняла ні сеї жертви,
ні іншої. Але, моя сестричко,
якщо я хотів би стати багатцем,
то тільки задля тебе.

Евфрозіна. І даремне,
бо я того не хочу. (Сміється). Мама зараз
мені б за гроші жениха купила,
і певне то було б лихе придбання.

А н т е й. Та де вже там багатство! Хоч би міг я
тебе від злиднів вибавить...

Евфрозіна. Від злиднів?
а де ж ти бачиш їх?

Неріса (молоденька, струнка, надзвичайно зграбна, чепурненько вбрана, стає на порозі гінекея і здивовано скрикує). Се що таке?

(Евфрозіна засоромлена зіскакує з постаменту).

Антеї. Се Ніке увінчала
свого поета. А коли й Харіта
Йому додасть гранату чи троянду,
він буде обдарований усім,
чого дозволено бажати смертним.

Евфрозіна (почуваючи себе нілково під холодним поглядом Неріси).

Троянда он цвіте... (До Антея). Одначе Ніке
до кухні мусить — допомгти матусі, —
бо в нас сьогодні оргія правдива:
купили риби, а якраз нам тітка
дала вина і пару голуб'яток.
Як л ще напечу медяників,
то й Меценат на оргію позаздрить.

(З трохи примушеним сміхом зникає в дверях гінекея).

Неріса. Чудна та Евфрозіна — все їй смішки!

Антеї. Що ж, молода...

(Здіймає лаври з голови, держить їх в руді, в дальшій розмові кладе на лавці коло себе, сівши).

Неріса. Та я ж либонь молодша,
проте...

Антеї. «Проте часами химерую» —
так хтіла ти сказати?

(Сміючись, обіймає її, вона здержано приймає його пестощі).

Що тобі?

Нездужаєш, чи хто тебе образив?

Неріса. А ти й не знаєш? Певне вже й сусіди
напам'ять вивчили оту промову
про викуп мій, про посаг Евфрозіни,
що мати виголошує щодня.

Антеї. Уже й щодня!

Неріса. Та що ж, в тому є правда.

Мені самій ніяково дивитись
у вічі Евфрозіні.

А н т е й. Евфрозіна
тебе ні в чім не винуватить.

Н е р і с а. Знаю.
Вона не дарма в тебе Антігона...

А н т е й. Нерісочко! от се вже справді сором, —
підслухати, а потім ще й корити.

Н е р і с а. Підслухати! В нас не такі палати,
щоб не було з кутка в куток все чути!

А н т е й (трохи вражений).
Палати є тепер лиш у римлян.
Було тобі піти за Мецената.

Н е р і с а (лагідніше, ніж досі).
Я не корю тебе, що ти убогий,
але яка ж дружина не бажає
своєму чоловікові достатків?

А н т е й. Ну, і собі при тому.

Н е р і с а. І собі.
Хіба то зле? Я справді не вдалася
до того, щоб весь день в ярмі ходити
так, як твоє сестра.

А н т е й. Ти ж і не ходиш.

Н е р і с а. А думаєш, мені від того легше?

А н т е й. Якби не легше, ти б сама робила.

Н е р і с а. В людей на те рабині є...

А н т е й. Нерісо,
від тебе трохи дивно сеє чути.

Н е р і с а. Бо я сама рабинєю була?
Так що ж, я б і на волі заробляла
тим, чим тоді, якби ти допустив.
Як я тепер нікому непотрібна,
всім на заваді, мов поріг високий,
то з того винен ти.

А н т е й. Ну, годі, любя...

Н е р і с а. Дозволь мені вступити до театру,
то я твою сестру озолочу
і буду матері невістка любя,

бо певне більше зароблю за танці,
ніж ти за спів та за науку хисту.
А н т е й. Нерісо, годі! Се твій жаль говорить,
і з сього справді винен я. Прости!
(Цілує її, вона прихилиється до нього з виразом невинно
ображеної дитини).

Моя кохана! Скарбе мій! Не дам,
не дам тебе юрбі тій безсоромній!
Не підеш ти на оргії до неї, —
вона не тямить, що то є правдива
святая оргія, встановна божа.

Н е р і с а. Ти був коли на оргії?

А н т е й. Давно.
Ще підлітком. Ще як була в Корінті
гетерія співців, таємна, звісно,
бо всяке ж товариство є злочин,
на римську думку.

Н е р і с а. Що ж? і дуже пишні
були в вас оргії?

А н т е й. Зважай сама.
Збирались ми все по таких господах,
як от моя...

Н е р і с а (розчаровано). Ах, так...

А н т е й. У нас в кратерах
вода все панувала над вином.
Квітки бували в нас лише в ту пору,
коли вони цвіли в садках та в полі,
а як верталась в тартар Персефона,
то забирала нам усі покраси.

Н е р і с а. Хіба ж бувають оргії без квітів?

А н т е й. У нас бували, ще й які буйні!

Н е р і с а. Але ж вони були таємні, кажеш?
То як же буйних оргій тих не чули
знадвору люди?

А н т е й. Чи ж вони могли
знадвору чути, як серця в нас б'ються?
Чи ж сляво наших поглядів проймає
камінні мури та загони щільні?

Неріса. А ваші співи?

Антей. О, вони були
потужні надхненням, а не гуком.
І в стриманім зідханні тихих струн
ми вгадувати вміли урагани,
що нуртували в грудях у співця.
В нас буйні кучері були, мов тірси,
гукали погляди «Евое, Вассе»!
Хоч би сама вода була в кратерах,
ми ще б розходились додому п'яні.
О, я хотів, щоб ти хоч раз попала
на оргію таку! В святім безумстві
ти б у танку зайшлася, як менада.

Неріса. Бувала я на оргіях не раз.

Антей. Але не на таких!

Неріса. Либонь на крадчих.

Антей. Того не може бути.

Неріса. Я не знаю,
які були ті ваші, але тії,
що я на їх дитиною ходила,
були мов сні розкішні.

Антей. Се злочин —
на оргії такі дітей водити!

Неріса. Моя матуся мусіла.

Антей. Я знаю...

Пробач, я мовив нерозумне слово.
Повинен би я тямити, як тяжко
рабині-танцівниці серце рвалося,
коли вона свою єдину доню,
що ледве виросла із немовляток,
вела на те позорище.

Неріса. Нічого
мені про те матуся не казала.
Я завжди йшла на оргію весела,
там ласощів я їла досхочу,
та й забавки перепадали часом,
бо гості пестили мене...

Антей. Не згадуй!

Аж холодно, як здамаю... Запевне,
ті їхні пестоші були масні,
і кожне слово брудом перейнято.

Неріса. Не знаю, я тоді не розуміла
ні слів масних, ні поглядів брудних,
але красу я тямил а й малою,
і серденько тремтіло від хвали,
як струночка під плектроном на лірі.
На примості високім ми обидві
були немов веселки — більша й менша —
на ясній верховині. Покривала
прозорі та барвисті легким луком
перекидалися понад хмаринки
злотистих курев запашних. Тоді
мені здавалося, що я танцюю
на хмароньках небесних, а з землі
до мене долітають тільки квіти.
То гості кидали до нас квітки,
петляючись від захвату палкого...

Антеї. А в тих квітках ховався невидимий
холодний гад розпусти і зневаги.

Неріса. Кажу ж тобі, що я того не знала!

Антеї. Але тепер ти знаєш, чим бувають
рабині-танцівниці для римлян,
і тямийш добре, що тебе спіткало б,
якби ти серед оргій тих зросла
так, як твоя матуся нещаслива,
що згинула, мов забавка розбита,
у забутті, в недузі та в погорді.

Неріса. Я тямлю, що тобі я винна дяку.

Не бійся, я того не забуваю.

Антеї. Нерісо! Чи того ж я потребую?

Неріса. Ні, ні, я не повинна забувати,
що ти зробив людиною мене,
«маленьку мавпочку з Танагри».

Антеї. Годі!

Я не люблю, як ти таке говориш,
і прозвища того я не терплю,

що прикладали ті римляни грубі
до еллінської ніжної дитинки.
То заздрили вони, що їх римлянки
були важкі й незграбні проти тебе,
моєї «вітроногої» Неріси.

Неріса (задумана).
І нащо то мені?..

Антеї. Що саме, любя?

Неріса. Отая «вітроногість», як ти кажеш...
Вже я ж не танцівниця.

Антеї. Як, Нерісо?
Хіба тебе не радує хвала
моя і наших друзів скромних, щирих?
Хіба ж то мало — бути в нашій хаті
укритим скарбом, але дорогим,
таким, що й цезар ліпшого не має?

Неріса. «Укритим скарбом»... Я скажу по правді,
що я щедрішою вдалась від тебе.
І ти ж «укритий скарб», а я ж, Антею,
тим не радію, що твоєї ліри
не чує світ широкий, тільки я
та слухачів твоїх мала громадка.
Ні! якби сила, я б тебе сама
поставила на п'єдесталь високий,
мов постать Аполлона-Кітаріста!
і хай би світ сповнявся тих пісень,
що ти б тоді творив на високості!

Антеї. Ти думаєш либонь, що і надхнення
повищати від п'єдесталу може?

Неріса. Авжеж. Я певна того!

Антеї. Ти дитина...

Але як ти так любиш п'єдесталі,
то будь утішена, бо наш Федон
вже ж вирізьбив на взір твій Терпсіхору
і дав їй п'єдесталь високий досить.

Неріса. А де ж віп тую статую подіне?

Антеї. Нам принесе.

Неріса. Тут і лишить?

А н т е й.

Запевне.

Се ж буде дружній дар нам від Федона.

(Пауза).

Ти щось примовкла, наче зажурилась.

Чого, Неріко?

Неріса. Я собі гадаю,
що скільки ще ся хата поховає
в собі укритих скарбів, мов гробниця...

А н т е й. Я не люблю таких речей у тебе.

Неріса. Як буде тут камінна Терпсіхора,
то я мовчання перейму від неї.

А н т е й. Нерісо, ти сьогодні вередлива.

Неріса. Як так, то я піду. (Встає).

А н т о н (затримує її). Ні, ні, кохана!

Неріса (визволяючись).

Пусти мене!

(Чутно стукання у фіртку).

Он хтось прийшов до тебе.

(Неріса йде в гінекей. Антей одчиняє фіртку і впускає Федона — молодого скульптора).

А н т о н . Здоров, Федоне! (Вітаються).

Фодон. Я лиш на хвилинку,
так ніколи!

А н т о й. Чому? Роботу маєш?

Федон. Роботу, покищо, я вже скінчив,
та тут нові клопоти — вибираюсь
на панську оргію, до Медената!

А н т е й (зчудований).

Тебе запрошено?

Федон. 3 тобою разом.

А н т о й. Жартуџш чи глузуџш?

Федон. Правду мовлю,
се ж я прийшов тобі переказати
запросини.

А н т о н . Хто ж їх тобі приніс?

Федон. Я сам одержав, будши в Медината.

А н т е й. Ти в Мецената був? Чого?

Ф е д о н. По справі.

І, знаєш, я ніяк не сподівався,
що він такий.

А н т е й. Який?

Ф е д о н. Такий привітний,
і неподібно, що великий пан,
говорить так...

А н т е й. Та з чого ж ти дивиєш?
Що пан вельможний на поріг пускає
митця убогого? Чи може з того,
що і римлянин часом дещо тямить
у хисті красному?

Ф е д о н. О ні, не «дещо»,
а він таки знавець великий, справжній!
Адже й тебе він перший оцінив.

А н т е й. Він перший? Але ж я давно мав школу,
як Мецената не було в Коринті.

Ф е д о н. Що школа! То до слави так належить,
як глиняна патера до скульптури.

А н т е й. Та вже було подібне щось до слави,
коли той пан довідався про мене.

Ф е д о н. Сказати правду, випадок сліпий
звістив про тебе: учень твій один
вступити хтів у хор панегіристів,
і на зразок умілости своєї
твою епіталаму проспівав,
оту, що ти зложив на шлюб твій власний.

(Антеї робить рух урази, але Федон, не вважаючи, прова-
дить далі).

Ми з Меценатом надійшли на тебе,
я розказав йому, хто автор співу,
і зараз же він доручив мені
тебе просить на оргію до нього,
а се не мало значить, любий друже!

А н т е й (стримуючи досаду, викликану останніми словами
Федона). Яку ти міг до нього мати справу?

Федон. Він статую купив недавно в мене,
то я її до нього відпровадив,
щоб не ушкодили раби, несучи.

Антей. Яку ж ти статую йому продав?

Федон. Пробач... я власне мусів би спитати
твоєї згоди... та пани вельможні
не люблять ждати...

Антей. Ти продав Нерісу?

Федон. Ні, статую богині Терпсіхори.

Антей. Ти б і саму богиню запродав,
якби лиш міг, у римський дім розпусти!

Федон (встає ображений).

Такого ти не смієш говорити!

Антей. Тобі не до лиця така вразливість,
бо ти ж продав туди свій твір найкращий,
де зневажають все, що нам святе.

Федон (впадаючи в річ).

Нічого там ніхто не зневажає!

Там дінять геній, там дарують славу,
не тільки гроші. Я не запродав
своєї Терпсіхори. Я поставив
її на подив людський, мов у храмі.
Чи вже вона й для храму засвята,
по-твоєму?

Антей. По-моєму, блюзнірство—
рівняти дім римлянина до храму!
За гроші чи за славу,—ти продався
укупі з твором рук твоїх.

Федон. Антею!

Ти хочеш довести мене до того,
щоб я пішов і викупив назад
ту статую. За гроші неможливо,
щоб Меценат раз куплене продав,
та може ж се ще не остання іскра
мого надхнення, може я здолаю
щось кращого створити—її на викуп.

Антей. Ти купиш другий гріх, і то ще тяжчий.

Федон. Не розумію, що ти з мене хочеш!

Чи мав би й я весь вік, як ти, сидіти
без хліба і без слави?

А н т е й. Се повинен
терпіти еллін, коли хліб і славу
здобути може тільки з римських рук.

Ф е д о н. Хто слави не бажає, той не еллін,—
жадобу сю батьки нам заповіли,
діставши від дідів.

А н т е й. Діди приймали
вінці свої з рук матері-Еллади,
батьки дозволили зв'язать їй руки
і тим синів позбавили вінців.
Авжеж, Федоне, відколи безславна
сама Еллада—елліни повинні
жадобу слави в серці заглушити.

Ф е д о н. І збільшити безслав'я свого краю?
Та чим же вславиться сама Еллада,
коли їй діти лаврів не здобудуть?

А н т е й. Уже ж не з рук ворожих їх приймати!

Ф е д о н. Чому ж би ні? Гомер казав: «солодка
хвала від ворога».

А н т е й. На полі бою,
та не в полоні!

Ф е д о н. Слава і в полоні
все буде славою.

А н т е й. Не сподівайся!
Неславу дозволяють нам носити,
а славу Рим бере, немов податок.
І тая Терпсіхора, що продав ти,
прославить не Елладу й не тебе,
а той багатий Рим, що стяг всі скарби
з усіх країв руками Меценатів.
Його колекцію твій твір прославить,
а не тебе, ти тільки раб отой,
що хистом оргію панам скрашає,
та оргія все ж панська застається,
хоч рабські руки вряджують її.

Ф е д о н. Рабам на оргії немає чести,

але хто має гостем бути на ній,
як я і ти...

А н т е й. Того не сподівайся,
щоб я пішов на оргію з тобою!
Запобігай вже сам вельможних ласки,
а я лишусь «без хліба і без слави»,
як ти казав, та може не без честі.

Ф е д о н. По щирості, я радив би піти.

А н т е й. Та вже ж! Волам у парі охвітніше
ярмо носити.

Ф е д о н. Бачу, ти не віриш,
що я тобі добра бажати можу.
А все ж, хоч ти мене образив тяжко,
я не забув, що ми з тобою друзі.

А н т е й. То я тебе, не ти мене образив?!

Ф е д о н. Авжеж, я Терпсіхору відкуплю,
а ти вразливих слів своїх не вернеш.

А н т е й. І ти того не можеш відкупити,
що ти вчинив. Ти оганьбив свій хист.
З богині ти зробив товар звичайний.
Хоч вернеться з неволі Терпсіхора,
то вже вона богинею не буде.
А мрамур—як не бог, то просто камінь.

Ф е д о н. Коли він богом став, то вже ніколи
у камінь не повернеться. Твір хисту
на всякім місці твором хисту буде.
Твоя епіталама пролунала
не гірше у просторій римській школі,
ніж у твоїй тісній убогій хаті.
Якби ж ти сам ще заспівав її
у Меденатових гучних палатах,
приграючи на лірі дорогій...

А н т е й. Федоне! Не кажи мені такого,
бо я тебе зненавиджу навіки.

Ф е д о н. Антею, се якась дивна затятість.
Таж еллінам не першина приймати
хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба?

А н т е й. Чужинців — так, але не переможців.

Бо переможець лиш тоді похвалить,
коли подоланий похилить чоло
Йому до ніг і порох поділує
з-під стіп його.

Федон. Таке бувало в персів
та в інших східних варварів. Ніколи
сього від нас не вимагали в Римі.

Антей. Не вимагали? Хто ж то перейшов
по нас, як по містках, до храму слави
всесвітньої? Кого ми на собі
з безодні варварства на гору несли?
Чи ж не лягли ми каменем наріжним
до мавзолея нашим переможцям?
І ми ще маємо радіти з того,
що нам дозволять у гучних палатах
на лірі заграбованій пограти?

Федон. Хіба тій лірі краще німувати?

Антей. Так, краще!

Федон. Ні, я думаю, що гірше.
Все ж краще будувати мавзолеї
хоч би і не собі, ніж просто бути,
мов зілля придорожнє, під ногами
у того ж переможця. Він, як схоче,
то збройною ногою вмить розтопче
всі наші гордощі, всі буйні мрії...

Антей. Що ж? Ліпше нам самим те все стоптати,
щоб ворогам не завдавати праці?
Се жрець краси так думає й говорить?
Лишилося одно — так і вчинити.
Ти не продався, — гірше! Ти віддався
у руки ворогу як мертва глина,
з якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі надіне вогонь живий,
коли з творця ти творивом зробився?
Іди, служи своєму Меденату,
забудь краси великі заповіти,
забудь нескортий образ Прометей,
борця проти богів, забудь і муки

Лаокоона, страдника, за правду,
не згадуї героїні Антігони,
ні местниці Електри. Викинь з думки
Елладу, що, мов Андромеда скута,
покинута потворі на поталу,
з нудгою жде Персел оборонця.
Ти не Персей, бо ти закам'янів
перед обличчям римської Медузи.
Ти вже не тямиш вищої краси,
краси змагання, хоч і без надії.

Федон. Нема краси в затятості безспій...

Але з тобою, бачу, не зговориш!

Бувай здоров! Я йду.

Антеї. Прощай, Федоне.

Федон. Ми вже не друзями розстаємось?

Антеї. Боюсь, коли б не стрілись ворогами.

(Федон, здвигнувши плечима, виходить).

Неріса (виходить з гімнею, ледве зачинилась фіртка за Федоном). Антею, я тебе не розумію!
Так шорстко ти з Федоном обійшовся,
а в чім його вина?

Антеї. Ти прислухалась?

То вже було прислухатись як слід.

Чи може то тобі якраз до мислі,

що буде на позорищі стояти

твоя подоба в домі переможця?

Неріса. Яке позорище? Хто переможець?

Чим винен Меценат, що дід його,

чи може прадід з еллінами бився?

Тепер же Меценат не забирає

ніяких наших скарбів силоміць,

але купує, ще й за добру ціну.

Антеї. Тим злотов, що стягається до Риму

з подоланих, таки ж і з нас самих.

Неріса. Не сам же Меценат його стягає.

Та й ти, як спадок одібрав по батьку,

то не питає, хто й як його надбав.

А н т е й. Я знав, що то було придбання чесне.

Н е р і с а. Так певне думає і Меценат
про статки батьківські. Він повертає
чималу частку нам назад в Елладу,
а ти за те найбільше ворогуєш.
По-твоєму, то добре, щоб у нас
по закутках марніли твори хисту,
щоб з голоду митці снагу втрачали,
щоб мармур цвіль посіла, струни — ржа,
щоб елліни на варварів звелися,
аби римлянам чим не послужити?

А н т е й. Доволі вже їм служать. Я не буду.

Н е р і с а. Ніхто й не вимагав від тебе служби.

Чи Меценат завдав тобі зневагу,
в гостину через друга запросивши?

А н т е й. 'В гостину? Ти се думаєш навсправжки,
що Меценат співця до себе кличе
на оргію для дружньої балачки,
а не для співу на розривку гостям?

Н е р і с а. А що ж, якби ти й заспівав там трошки?
Твої пісні вже й так були в тім домі.

А н т е й. Та з того я не винен.

Н е р і с а. Ні, ти «винен»,

ти дав ученикам пісні списати
і, значить, сам їх випустив у світ.
А що римлянин оцінив їх краще
ніж земляки, то се вже річ звичайна,
винуй у тім, як хочеш, Мецената.
Тепер в Елладі той лиш має славу,
кого похвалять Рим. Корінт оцінить
свого співця тоді, коли втерляє.
Якби ти в Рим дістався з Меценатом
і там здобув заслужений тріумф —
бо Рим же вміє талани вінчати,—
а потім повернувся до Корінту,
то рідні лаври наче ряст весною
прослалися б тобі попід ногами.

А н т е й. Топтати рідних лаврів я не хочу.

Тріюмфи в Римі — то для мене ганьба.

Неріса. Чого ж ти ждеш?

А н т е й. Признання в ріднім краю
без помочі ласкавих переможців.

Неріса. Коли ж те буде? Як життя скінчиться?

Посмертна слава, то звичайний дар
таким співцям, як ти. А поки живі,
ніхто не чує їх, ніхто не бачить,
немов вони поховані в могилі.

Поринувши глибоко в думи й мрії,
такі співці не рухаються з місця,
а понад ними пролітає буйно
барвиста вакханалія життя
і кидає тому і лаври й квіти,
хто вміє їх ловити на льоту.

Такому ж от, як ти, хіба лишиться
зів'яле листя та вінці нагробні.

Чи думаєш ти Рим перемогти
могильною незрушністю такою?
Тобою бувши, я б його сліпила
всім блиском генія свого й Еллади,
на всіх би сценах я запанувала,
всі форуми і портики посіла,
моє імення заглушило б гомін
імення цезаря. Осе була б
справдешня перемога!

А н т е й. Всі б казали:

«Яких співців скуповує наш Рим!
Зовсім уже пішла в старці Еллада!»

(Бере в руки Евфрозинин лавровий вінець).

Дивись, Нерісо, сей вінець єдиний
здобув я за життя, та він дорожчий
від всіх твоїх розхвалених тріюмфів.
Коли такі вінці нагробні будуть,
так що ж, нехай скоріше прийде смерть!

(Надіває на голову вінець, з гордим, спокійним усміхом).

Неріса. Антею, слухай! Я не можу більше
сього терпіти. Так задхнутись можна
в могильному повітрі сеї хати.
Ти або я повинні вийти в світ.
Я так тебе кохаю, що пристану
на те, щоб славою твоєю жити,
але зовсім без слави жить не можу —
я еллінка!

Антеї. І хочеш добувати
в римлян ту славу?

Неріса. У римлян, чи в інших —
однаково. Мені потрібна слава,
як хліб, вода й повітря. Коли ти
мені того постачити не можеш,
без чого я не проживу, то мушу
сама собі здобути, а вмирати
не хочу я, бо я ще молода.

Антеї. Та чим же ти здобудеш тую славу?

Неріса. Тим, чим і ти здобув би — власним хистом.

Антеї. Ти все таки піти на сцену хочеш?

(Після павзи).

Ну, що ж, Нерісо, я скажу по правді,—
коли тебе не марна примха кличе,
а муза Терпсіхора, я не смію
з богинею змагатись. Може справді
ти можеш відродити для Корінта
святую таємницю Діоніса.

Неріса. О, ні, не для Корінта! ти не думай!

Мене корінтські оплески не ваблять.

Либонь жива Неріса переважить
камінну Терпсіхору в Медената,
як протанцює перед ним сьогодні
танець Танагри.

Антеї. Ти либонь маячиш?

Неріса. Ні, я ще не в гарячді.

Антеї. Ти ж не можеш
на оргію піти!

Неріса. Чому не можу?

Римлянки ходять скрізь — чому ж би й нам
не перейняти в їх того звичаю?

Прийду й скажу: «Мій чоловік недужий,
але, щоб не зневажить Мецената,
прислав мене, свою жону, в гостину»...

А н т е й. Ні, ти не підеш!

Н е р і с а. Ти мене замкнеш?

Тоді вже я напевне буду знати,
що ти мене перекупив у рабство.

Але й рабині часом утікають.

Ти не впевняйся на замки.

А н т е й. Нерісо!

Н е р і с а. Що, пане мій? (Павза).

Ну то рішай же зараз:

чи ти, чи я.

А п т е й. Ох, якби мав я силу

тебе від серця одірвати геть

і кинути мов гадину отрутну

римлянам тим під ноги!

Н е р і с а (з коротким, злісним сміхом).

Ти не можеш?

То мусиш покоритись. Може згодом

ти сам мені подякуєш за се.

Бо я не відступлюсь від свого слова,—

коли не ти, то я здобуду слави,

і то сьогодні. Я доволі ждала.

А н т е й (після важкого мовчання).

Так, я піду. Мені миліше буде

з римлянами, аніж отут з тобою.

Н е р і с а. Іди. Та оббери ж оте галуззя

з своєї голови — невже ж так підеш?

(Антеї сягає за голову, здійсмає лаври, з проймаючим жалем
дивиться на їх і мовчки кладе там, де стояла Евфрозіна, коли
квітчала його).

Г о л о с Е в ф р о з і н и (озивається з глибини дому).

Нерісо! Клич Антея! Йдіть обідать!

Уже готова оргія препишна!

(Антеї миттю кидається до фіртки).

Неріса (доганяючи його).

Куди ж ти? Треба ж переодягтися.

Антей. Пусти мене! Бо прийде Евфрозіна,
а я не смію глянуть їй у вічі.

(Вибігає за фіртку).

Евфрозіна (виходить з дверей).

А де ж Антей?

Неріса. На оргію пішов.

Його запрошено до Мецената.

Евфрозіна. Якийсь дивний твій жарт.

Неріса. Я не жартую.

Он, там лежать зів'ялі хатні лаври,—
сьогодні він нам свіжі принесе,
здобувши з рук знавців.

(Гордо підвівши голову, йде в хату).

Евфрозіна (хапаючись за голову). Невже се правда?

II.

В господі Мечената, нащадка того славутого Мечената, що жив за Августа. Велика, пишна, прибрана як для оргії світлиця, аркою переділена на дві нерівні частини: у першій, меншій (на передньому пляні), поставлено триклінію для господаря Мечената і двох найпочесніших гостей—Прокуратора і Префекта—і вряжено невисокий примост, засланий килимами для виступів співців, мимів та інших артистів; у другій, більшій (на задньому пляні) багато столів, то з ліжками навколо—на турецький лад, то з стільцями—на римський, там сидять і лежать гості різного стану і віку, греки і римляни. Бенкет ще ледве почався і йде якось мляво, видно, що гості мало знайомі між собою і почуваються ніяково під увагою почесного триклінія чільної частини світлиці. На примості хор панегіристів—між ними Хілон—кінчає спів.

Хор панегіристів (співає).

Світло від світла
родиться вічно,
так і пресвітлий
рід Мечената
з променя в промінь
переливає
сливо своє.

(Коли хор кінчив співати, Меченат злегка кивнув головою коріфеєві і зробив рукою рух, не то наказуючий, не то запрошуючий, щоб хористи зайняли місця на бенкеті в задній частині світлиці. Хор розміщується поза найдальшими столами в самій глибині. Раби розносять напитки й наїдки, рабини роздають квітки).

Меченат (рухом пальця закликає раба-домоправителя).

Нехай тим часом тут поскачуть міми,
а потім ті єгиптянки «безкості»,
що то показують з мечами штуки,
але щоб те тривало все недовго:

хвилину-дві щоб кожне зоставалось
і щоб ніхто не смів виходить двічі.

(До Прокуратора і Префекта).

Бо уявіть собі, що й тії мавпи
до слави не байдужі: раз плесніть,
то потім і прогнати з кону трудно.

(Тим часом домоправитель, уклонившись, вийшов і на кону стали з'являтися міми, представляючи коротенькі мімічні фарси без слів, акробатки-егіптянки з мечами, жонглери і жонглерки з барвистими опуками і т. ін. Гості поплескують їм, часом кидають їм квіти й ласощі. Мало звертаючи на те все уваги, Меценат і двоє його почесних гостей розмовляють жежи собою, Меценат трохи зниженим голосом, Префект рівно, одно-тонно і трохи недбало, Прокуратор голосно і непримушено).

Меценат. Ся оргія моя, признатись мушу,
нагадує щось трошки царство тінів
перед Плутоновим тріумвіратом.
Ви не повірите, як я працую,
щоб якось подолати сую дикість
і недовірливість, щоб сполучити
в одну родину дві частини людю
корінтського — римлян і греків.

Префект. Друзе,
ти й так уже великого досяг:
взірцевий маєш хор панегіристів,
такий і в Римі не щодня почуєш.

Меценат (махнувши рукою).
Ет, що той хор!.. По щирості сказавши,
такій поезії на кухні місце,
бо їй недоїдки миліша плата,
ніж лаври... Я прошу в вас вибачення,
що вас частую отаким злиденством —
(ще тихше) бо се властиве тільки для юрби —
та я надолужити сподіваюсь
на іншому. Я тут назнав співця
справдешнього. Не дуже він славетний,
та се вже грекам сором, не співцеві.
Я покажу Корінтові, що треба

римлянина для цінування хисту,
інакше хист лишиться неужитком.

Прокуратор. Співець той хутко прийде?

Меценат. Я не знаю.
Я запросив його, але відповідь
була від нього невиразна.

Прокуратор. От ще!
Просити їх... ти просто б наказав!

Меценат. Наказувати тут не випадає.
Антей не раб, а вільний громадянин.

Префект. Він римський громадянин?

Меценат. Се то ні,
а все ж він роду чесного. В Коринті
його родину здавна поважають,
колись якісь герої з неї вийшли.

Прокуратор. У гречуків отих усі герої!
Хто кине в зваді миску через стіл
і в лоб сусіду влучить — вже й уславивсь
discobolos!.. (Сміється).

Такі ж і їх поети:
на грецький лад Горація спартачить,
і вже вінець на чолі — лавреат!
В Атенській Академії купити
двох лавреатів можна за обол —
один поет, другий філософ буде!
Обачніше — не витрачати обола.

Меценат. Не забувай, мій друже, що боги
невдячності не люблять. Пам'ятай же,
що Рим ходив у Грецію до школи.

Префект. Відомо, що поганий той школяр,
який учителя не переважить.

Меценат. Се так, а все ж він мусить мати вдячність.

Префект. Рим гойно заплатив за ту науку:
він Греції дав спокій і закон,
чого вона не мала споконвіку...

Прокуратор (впадає в річ).
А Греція в своїй преславній школі
навчила Рим лиш бабських теревенів,

що тільки нам релігію зганьбили,
та ще привчили розумом крутити
без жадної мети. як пес хвостом.
Осе і вся наука. Більш нічого
не знали тії греки й не створили.
В їх навіть мови не було ніколи!

Меценат. Ну, оттакі! Як то не було?
Ти, друже, щось нечуване говориш.

Прокуратор. Авжеж, був іонійський діалект,
аттичний, ще не знаю там який, —
що не письменник, то й балачка інша, —
але гаргованої міцно мови,
єдиної, всесвітньої як наша,
не мали греки зроду.

Меценат. Се то так.

Префект. Та й їх поезія, скажу по правді,
таки супроти нашої не встоїть.
Добірности такої, як Горацій,
грек не досяг ніколи й не досягне.

Меценат. А все ж і рідну мову шанувати
навчив нас грек. Поезію латинську
почав нам еллін-бранець, не римлянин.

Прокуратор. Бо мусів мову пана перейняти.
А пан мав певне поважніші справи,
ніж рідну мову сікти на трохеї.

Префект (до Мецената).

Мій друже, ти ж не будеш запевняти,
що тії вірші не були партацькі,
а тая мова не була потворна?

Меценат. Хто знає, друже, чим була та іскра,
з якої на землі вогонь з'явився?
То може був нікчемний перегар,
а все ж нам шанувать її годиться
і поважати батька-Прометея,
хоч може він і був звичайний злодій.

Прокуратор (до Префекта, киваючи на Мецената).
Осе ж і плід від гредької науки!

Префект. Наш Меценат відомий «філеллен», —

- коли б іще не відділив од Риму
Корінтської республіки! (Сміється).
- Прокуратор. Жарт жартом,
а Римові з такого філелленства
все ж може вийти шкода.
- Меценат. Не турбуйся,
стара учителька те добре пам'ять,
що їй при старощах підпорки треба.
Якби так Рим на Грецію розсердивсь
і відштовхнув, то закричала б «гину»!
- Префект. Все ж друг наш має радію: є шкода.
Замилування наше до чужинців
до того довело, що ми самі
на варварів якихсь перевернулись,
навчившись «африканської латині»
від чорновидих «римських громадян».
- Меценат. Ба, що ж, без варварів не обійтися,
бо ми вже мусим обновляти кров,
знесилену від праці та розкошів.
Чи ти б хотів, щоб наші всі народи
по-варварськи довіку говорили?
Навряд чи з того буде слава Риму.
- Прокуратор. Нехай мовчать, поки як слід
навчатись
поправної латині!
- Меценат. Се труденько.
Навчитись мовчки доброї вимови—
сього б і Демостен не доказав.
- Прокуратор. Так що ж робити?
- Меценат. Те, що я роблю:
привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом і душею.
- Прокуратор. Розніжило тебе те філелленство!
Цікавий знати, як би ти, наприклад,
збирав податки «ласкою й дарами»?
Багато б назбирав!

Меценат (сміючись). Ну, тут я мушу
зложити зброю. В сьому ти найдужчий.

Раб-атрієнзій (увиходить).

Прийшов Антей співець.

Меценат. А! клич сюди.

Стій! Як Антей уже почне співати,
я знак подам, тоді хай танцівниці
сюди увійдуть. Тільки ж не раніше.
Гляди мені! Рушай. (Атрієнзій виходить).

Осі раби

псують мені раз-по-раз лад усякий.

На їхню думку, оргія—то скоки.

Антей (у порога).

Вітаю вас, преславні.

Меценат. А, здоров!

Та ближче приступи. Коханцю музи
в порога перестоювать не личить.

(Антей підходить ближче, але місця йому при столі нема, і
він лишається стояти перед лежачими гостями).

Меценат (до гостей).

Се, друзі, найкоштовніша перлина
Корінтської затоки.

Антей. Ти, преславний,

надмірну ласку положив на мене,

Корінтові ж віддав замало чести.

Меценат. Чому замало чести?

Антей. Бо не можна

злічити перлів нашої затоки

і зважити, котра з них найдорожча.

Префект. Любити рідне місто—се годиться,

але ж не треба забувати правди

і вдячності. Якщо в Коринті дійсно

є скільки перлів хисту і науки,

то се є Меценатова заслуга.

Меценат. Моя заслуга півняча, мій друже.

Прокуратор. Як розуміти сеє, Меценате?

Меценат. Бо я на всяких смітниках громаджу
і там вишукую коштовні перли.

Префект. Та ти ж їх не коваєш так, як півень,
але даєш в оправу. (Антей мовчки рушає).

Меденат. Стій, Антею!

Куди ти йдеш?

Антей. Туди, куди належу.

Меденат. Я бачу, ти образився.

Прокуратор. Се дивно,
які ті греки всі вразливі!

Антей. Справді,
се дивно, як ми досі не привикли,
що переможцям вільно називати
країну нашу смітником, а нас,
поки ми не в «оправі», просто сміттам.

Меденат. Моєму слову ти дав колючки,
але не я. Уся моя вина,
що мій язик був якось послизнувся,
але ж його боги слизьким створили.
Винуй Юпітера чи Прометея,—
ти краще знаєш, хто з них більше винен.

Префект. А я, минаючи усякі вини,
вертаю до заслуг. Мій Меденате,
сей раз я маю зтягти позов
супроти тебе.

Меденат. Як?

Префект. Бо сю перлину
не ти, а я відкрив уперше.

Меденат. Справді?

Префект. І в тім моя заслуга є ще більша,
що перли я не проковтнув, знайшовши,
хоч власне я повинен був ковтнути.

Меденат. Я хтів би сеє краще зрозуміти.

Префект. О, се не таїна. Колись я тут
відкрив, чи, краще мовити, закрит
гетерію співедьку потаємну.
Товаришем у ній був наймолодшим
осей співець. Я ошадив його,
вважаючи на молодість ніжні,
і він один лишився з товариства,

бо, знаю добре, більше в цілім краю
 гетерій не було, нема й не буде.
 Антей. Ти помиляєшся, ще є одна.
 Префект. Де?
 Антей. На Парнасі. Дев'ять і один
 там сходяться на оргії таємні
 і закриваються від ока влади
 густими хмарами.
 Меценат. Ха-ха! Се влучно!
 Префект (змінявши свій одноманітно-недбалий топ на
 гризкий). Не так то вже і влучно, Меценате.
 Ті «дев'ять і один» — Феб і Камени —
 зовсім то не гетерія таємна,
 а хор панегіристів. Їм же треба
 амброзію та нектар заробити,
 то й мусять панегірики співати.
 Антей. Кому?
 Префект. Звичайно, генієві Риму.
 Парнас, Олімп і всі святії гори
 тепер в його імперію дістались,
 і тільки тим богам живеться добре,
 що мають гідність римських громадян,
 або принаймні ласку Мецената
 всесвітнього, а той є — геній Риму.
 Котрі ж боги йому не покорились,
 ті вигнані були або й розп'яті.
 Антей. І що ж? вони від того повмирили?
 Меценат (нишком, нахилившись до Префекта).
 Мій друже, вибачай, але юрбі
 сі жарти можуть видатись блюзнірством.
 Префект (знов здержано).
 Нехай боги простять, не міг римлянин
 останнє слово полишити за греком.
 Меценат (голосно до Антея).
 Людською мовою ми наситились.
 Час обізватись мовою богів
 тобі, Антею.
 Антей. Вибачай, преславний,

мені не хоче муза помагати,
либонь вона сьогодні не голодна,
а я без неї мов безструнна ліра.

Меценат. Невже се друг мій відібрав їй настрій?

Префект. За правду перепрошувать не буду,
а музи, що сьогодні не голодна,
слід пам'ятать, що й у богів є завтра
лише тоді, коли його заслужать.

Антей. Не раз, хто забувається про завтра,
той має вічність.

(В атріюмі чутно гомін).

Меценат. Що се там за гомін?

Атрієнзій (з порога).

Преславний пане, там якась грекиня
прийшла й дозволу просить уступити,
щоб тут постояти коло порога,
поки співець Антей співати буде.

Меценат. Та хто ж вона? Якого стану?

Атрієнзій.

Каже,

що єсть вона Антеєва жона.

Меценат. Що ж, хай увійде.

(Атрієнзій виходить. На порозі з'являється Неріса і вклоняється мовчки).

Антей.

Нащо се, Нерісо?

(Неріса мовчить і соромливо закривається покривалом).

Антей. Вернись додому!

Меценат.

Вибачай, Антею!

Тут я господар, і не дозволю
своїх гостей нікому проганяти.

Ти вільний zostаватися чи ні,
але й твоя жона так само вільна,
поки вона в гостині в Мецената.

Антей (до Неріси).

Ти хочеш тут лишитись?

Неріса (тихо, але твердо). Я лишусь.

Прокуратор (стиха до Мецената).

Се ти не дурно так,—вона зграбленька.
І звідки він узяв собі сю німфу?
Меценат. Такі ніжки бувають лиш в Танагрі.
Мені повір, я знаюся на тому.

(До Неріси).

Чи ви давно по шлюбі?

Неріса. Перший місяць.

Меценат (до Аптея).

О, то невже тобі, Антею, треба
ще й муз до помочі в медовий місяць?
Ти й так повинен би співать, як бог,
коли ся грація перед тобою!
Але чого ж вона під покривалом?

Антеї. Так звичай еллінський жінкам велить.

Меценат. Але в моїй господі звичай римський,
і він свої вимоги має. Мусиш
дозволити дружині відслонитись.

(Неріса, не ждучи Антеєвої відповіді, одкриває обличчя і соромливо поглядає на Медината).

Меценат. Боги мої! Ви подивіться, друзі!

Се ж тая мармурова Терпсіхора,
що я купив учора від Федона.

Се випадок? Ні, випадків таких
не може бути! (До Неріси). Він різьбив із тебе?

Неріса. Так, пане.

Меценат. Що ж, ти й танцювати вмієш?

Неріса. Не знаю...

Меценат. Як не знаєш? Терпсіхора
не знає, що вона богиня танцю?

Антеї. Се значить, що вона не танцівниця
і поза домом танцювать не вміє.

Меценат. То я прийду колись до твого дому.

Антеї. Се буде честь мені. Але не знаю,
чи трапиться тобі Нерісу бачить,
бо мати, жінка і сестра у мене
перебувають завжди в гінекею,
а я ж тебе не смію там вітати.

Меценат. Недобрий звичай ваш.

Антеї. Такий він здавна,—
не я його, преславний, встановив.

Прокуратор. Але ти радо з нього користуєш.

Меценат. Що ж, се не диво. Заздрощі Антея
я розумію. Отже й я поставив
не в атріум камінну Терпсіхору,
а в свій таблін, щоб не профанувалась.

Антеї (широ). За се тобі я справді винен дяку.

Меценат. Так докажи ж нам ділом тую вдячність,
а власне співом. (До раба). Принеси, Евтіме, ту
ліру, що сьогодні я купив.

(Евтім приносить велику, пишно оздоблену ліру).

Меценат. Антею, сля ліра—дар всесвіту,
бо роги в неї з тура пущ германських,
слон африканський дав оздоби з кости,
край арабійський золота прислав,
а дерева—індійський ліс таємний,
мозаїка прийшла з країни Сівів,
найкращі в світі струни італійські
оправлено в британське ясне срібло.

Антеї. Лиш еллінського в ній нема нічого?

Меценат. Вся буде гредька, як твоєю стане,
бо ти її дістанеш в дар від мене,
коли вподобаєш. Торкни їй струни.

Антеї (торкає струни недбало, не беручи з рук раба.
Струни озиваються тихим, але напрочуд гарним і чистим голосом, Антеї здригається від подиву).

Який прекрасний, надзвичайний голос!

Дай ліру, хлопче! (Бере до рук ліру).

Ох, яка важка!

Меценат. Ти сам її держать не потребуєш.

На те є раб. Евтіме, на коліна!

і так держи, як сей співець накаже.

(Евтім стає на коліна і піддержує Антеєві ліру).

Антеї. Ні, їй не слід звикати до такого.

В своїй оселі я рабів не маю,

і прийдеться їй висіть на повітрі
на ремінці.

Меценат. Рапсодів давніх спосіб!

Се дуже гарно! Почепи, Евтіме,

її отам, де тая лампа висить.

(Евтім чіпляє ліру на великий канделябр, знявши з канделябра велику лампаду.—Антеї зіходить на примост і торкає струни сильніше, ніж уперше. Почувши той акорд, Хілон і Федон схоплюються на рівні ноги).

Хілон (до товаришів-хористів, що сидять там за задніми столами, зайняті їдою і балачками).

Товариші! Мовчіть! Антеї заграє!

Федон. Антею! Заспівай епіталаму!

(Антеї спиняється, спускає руки і схиляє голову.—Павза).

Меценат. Антею, що тобі? Чи ти недужий?

Чи може ліра ся тобі незручна?

Неріса (до Мечената, озиваючись від порога).

Мій чоловік недавно встав з недуги.

(До Антея дбайливо і ніжно).

Антею, ти зовсім не розважаєш
своєї сили. Краще вже дозволь
мені за тебе доказати вдячність
преславному. Хоч я не танцівниця,
та потанцюю, як в Танагрі звичай,
як матінка навчила. Хай пробачать.

Меценат. Я згоджуюсь, хоча було б ще краще,
якби в особах ваших поєднались
музика і танець в одно подружжя.

Антеї. Моя жона зовсім не розважає
своєї мови. Чуюся на силі
і гратиму й співатиму—без танців.
Так прошено мене, так обіцяв я,
а твій танець, Нерісо, не для оргій.
Спинився я тому, що добирав
у пам'яті своїй доречних співів.

Федон. Співай епіталаму! Се до речі!

Антеї. Ні, не до речі,—ми не на весіллі.

Меценат. Чому ж? Ти уяви, що в цьому домі шлюб відбувається Еллади з Римом.

Антеї. Я бачу оргію перед собою,
то й спів пригадується не весільний,
скоріш вакхічний.

Прокуратор. Ба, воно ще й краще!

(Антеї знов приступає до ліри. Меценат подає знак гостям, щоб мовчали; гомін розмов стихає, тільки часом чути бренькіт посуду там, де гості п'ють. Антеї першу стрічку промовляє повагом і без музики, далі раптом, без прелюдії, починає співати, пригравши собі гучно, впевнено, в темпі вакхічного танцю).

Антеї. Тепер, всесвітній даре, послужи мені.

Дзвени! дзвени! грай! грай!

Духа оргії нам збуди!

Голос дай німоті рабів!

Розворуш нам оспалу кров,

розмах дай нашій силі скритій!

(Меценат дає знак атрієнзієві, вбігають танцівниці і корибанти і пускаються у вакхічний танець).

Ми вакхічний почнем танець!

Змінить оргію шал весни!

Зникне холод і жах із душ,
як від сонця нагірний сніг!

Діонісе! з'яви нам диво!

(Грає в тім же темпі приграв без слів і не зауважає, що Неріса незаметно опинилася в гурті танцівниць. Згодом Антеї міняє теми на повільніший і лагідніший, з іншого тону).

Мірного танцю

лад гармонічний,

тихо де яснее літо

прийде по буйній, гучній весні,

і запанує урочисте свято.

(При зміні темпу танцівниці спинились, одна Неріса танцює, все держачись позад Антея; танцює—безгучно, тихо, плавко, мірно. Антеї все не бачить її, захоплений грою, і знову бере попередній темп, тільки з більшим зав'язанням).

Дзвени! дзвени! грай! грай!
Дай почути нам яру міць!
Дай сп'яніти з надміру сил...

(Тандівниці і корибанти знов оточили Нерісу вакхічним колом, але Меценат спинає їх раптовим рухом і гучним покликом).

Меценат. Спиніться всі! Неріса хай танцює!

(При сьому поклику Антей спиняється, обертається і не може одразу отямитися з дива та урази, побачивши Нерісу на чолі тандівниць. Меценат завваживши те, сплескує в долоні).

Меценат. Музики! Гей! танедь вакхічний грайте!

(З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанам, грають вакхічний танедь. Неріса після короткого збен-теження, блиснувши очима, пускається в прудкий танедь, з несамовитими, але гарними рухами менади. Дехто з гостей приплескує їй влад долонями та прикляскує пальцями. Меценат, рухом закликавши Евтіма, шепнув йому на ухо, той приносить оздобну скриньку і подає її Меценатові).

Антей. Нерісо! Годі!

Меценат. Ні, танцюй, богине!
Танцюй, прекрасна музо Терпсіхоро!

(Виймає із скриньки діамантове намисто, здійсмає його обома руками вгору і вабить ним до себе Нерісу. Неріса, не перестаючи танцювати, наближається до Мецената, очі її горять, рухи нагадують зграбні викрути хижого звіряти. Гості зриваються з місць і товпляться, намагаючись кожне краще бачити Нерісу. На неї сиплються квіти і грім оплесків).

Голос з хору панегіристів.

Се наша муза!

Прокуратор (ласо). Гарна, гарна штучка!

Префект. Ся муза певне з голоду не згине.

(Неріса, зблизившись до Мецената, стає перед ним на одно коліно і відхиляється назад, немов готова впасти від знесилення, але розкішна і зальотна усмішка грає на її устах. Прокуратор кидається піддержувати її, але Меценат попереджає його, надивши Нерісі намісто на шию і тим самим рухом піддержавши її).

Неріса. Мій пане, дякую!

(Хоче поцілувати його в руку).

Меденат.

Не так, безсмертна!

(Цілує П в уста. Неріса встає).

Префект (з місця посуваючись трохи на ложі і простягаючи чашу з вином).

Ходи, вакханко, відпочинь край тигра!

(Неріса, усміхнувшись, подається до нього. В юрбі здержаний сміх. Антей раптом зриває ліру з канделябра і кидає П з розмаху в Нерісу. Неріса заточується і падає додолу).

Неріса. Рятуйте! Він мене убив!..

(Антей нахиляється до неї й бачить, що вона конає).

Антей (тихо і наче спокійно). Убив!..

Префект (гукає рабів).

Сюди вігіль!

Антей. Стій, дай закінчити.

(Здіймає з ліри одну струну. Звертається до Хілона і Федона, що стоять попереду юрби).

Товариші, даю вам добрий приклад.

(Задавлюється струною і падає мертвий край Неріси).

ПРОЩАННЯ

Діалог

ПРОЩАННЯ

В хаті молодого хлопця. Дівчина в гостях, його мила, не коханка, не заручена, — мила.— На столі великий портрет, прикрашений квітками, портрет гарної молодої дівчини — не тої, що в гостях.— Ніжна сцена.

Хлопець. Ти все таки смутна, ой, яка ти смутна.

Дівчина. Я? Ні! Дивись, справді, ні.

Хлопець. Ти усміхаєшся, але все ж бачу, що ти смутна.

Дівчина. Тобі здається. Чого ж би я мала бути смутна?

Хлопець. Не знаю. Тільки мені здається, що ти от-от почнеш говорити оті свої речі, що я так не люблю слухати.

Дівчина (безтямно). Які речі?

Хлопець. Ти знаєш... ну, що ніби ти мушиш збайдужіти мені колись...

Дівчина (спокійно). Ні, я не буду сього казати, ти ж мені заборонив назавжди.

Хлопець. Тільки через те, що я заборонив?

Дівчина (ховає лице у нього на грудях). Я не буду сього казати, ніколи не буду.

Хлопець. Ти в мене віриш?

Дівчина. Я вірю тобі.

(Стук в двері, пара розходиться. Приносять листа. Хлопець читає. Дівчина ходить по хаті, спиняється перед портретом й довго дивиться на нього. Хлопець ховає листа з усміхом, і дивиться в простір задуманий).

Дівчина. Скажи, де в тебе мій портрет?

Хлопець (показує на шухляду в столі). Тут.

Дівчина. Ти його ніколи не ставиш на столі?

Хлопець. Ні...

Дівчина. Чому? Він оправлений.

Хлопець. Не ставлю через те, що боюсь профанації. Там є твій підпис. Ти пам'ятаєш, що ти мені написала?

Дівчина. Так.

Хлопець (цілує її руку). Не кожен очі гідні читати той напис. Якби мій найліпший друг дозволив собі якийсь жарт про тебе, я б його скинув зо сходів.

Дівчина. А ти не можеш ручити за твоїх друзів?

Хлопець. Н-не за всіх... Тобі се дивно, що я можу звати друзями людей, за яких я не можу ручити? Але ж...

Дівчина. Мені нічого не дивно.—Можна спитати, від кого то лист?

Хлопець (показує на портрет). Від неї.

Дівчина. А хто вона така?

Хлопець. Моя товаришка з дитячих літ.

Дівчина. Се я бачу, тут написано: «Другові дитячих літ на добрий спомин». Але хто вона взагалі, не тільки для тебе?

Хлопець. Взагалі?.. ну, недавно укінчена гімназистка, дочка директора гімназії в N., де я учився... а більш... та се і все її «громадське становисько».

Дівчина. Вона цікава дівчина?

Хлопець. Як тобі сказати? Я, власне, мало її знаю, ми літ п'ять не бачились, тоді як ми розстались, вона була підлітком «невдячного віку», а тепер осе літом, зустрівся я з нею, ледве пізнав: доросла панна.

Дівчина. І гарна до того?

Хлопець. Тобі її вродо подобається?

Дівчина (дивиться пильно на портрет). Вона дуже гарна... Вона багато молодша від тебе?

Хлопець. На п'ять літ.

Дівчина. Якраз настільки, наскільки я від тебе старша.

Хлопець. Чого ти се сказала?

Дівчина. Хіба ж се неправда?

Хлопець. Так що, як правда?

Дівчина. Нічого. Правда, та й годі, чому ж про се не можна говорити?

Хлопець. А нащо ж конечне говорити?

Дівчина. Так можна сказати про всяку розмову.

Хлопець. Ні, не про всяку. От про ту, що в нас була вчора, сього не можна сказати.

Дівчина. Я не пам'ятаю, про що ми вчора говорили.

Хлопець. Про заручини. І я знов скажу...

Дівчина. Ні, годі, годі, не кажи нічого, не треба... Нащо ти тепер так часто говориш про се? Адже сам колись казав, що ти проти усяких пут і кайданів.

Хлопець. Се ж не кайдани.

Дівчина. Все одно,—нащо ж я маю тебе в'язати?

Хлопець. Тільки мене? А себе?

Дівчина. Я й так твоя.

Хлопець. А я хіба ні?

Дівчина. Я сього не кажу... Слухай... що я хотіла казати?.. Твоя мама дуже пестила тебе малим?

Хлопець. Дуже.

Дівчина. Ти був щасливою дитиною?

Хлопець. О, так, дуже.

Дівчина. Однак ти ріс одинаком, все таки смутно, якось самотно.

Хлопець. У мене завжди було товариство дитяче.

Дівчина (на портрет). Вона належала до того товариства?

Хлопець. Так, тільки трохи пізніше, я був у гімназії, як ми познались. Вона була тоді таким смішним, завжди кудлатим дівчатком,—«куколка з льону» — дражнили ми її.

Дівчина. А вона плакала?

Хлопець. Не завжди, потім звикла. А тепер, як то завжди буває, їй навіть приємно спогадувати ті

Kinderspiele¹, навіть от у цьому листі підписалася «колишня куколка з льону».

Дівчина. Але ж тепер вона не подібна до куколки з льону.

Хлопець. Ну... Тепер вона доросла панна!

Дівчина. Однак ти все зо сміхом про неї, чи так всім друзям дитячих літ від тебе така шана?

Хлопець (споважнів). Ні, властиво, я її зовсім шаную, се так собі жарти на спогад Kinderspiele. Вона дівчина добра,—наскільки я міг завважити, бо вона така соромлива, правдива мімоза, до неї страшно доторкнутись, щоб не вразити.

Дівчина. Ти взагалі боїшся вразити.

Хлопець. Боюся? ні, тільки не люблю сього робити тому, хто на се не заслужив.

Дівчина. А хто заслужив?

Хлопець. ...Хай сам на себе жалує.

Дівчина. Я завжди тільки на себе жалую.

Хлопець. Чого ти зараз все приміряєш до себе? Се, знаєш, негарна звичайка.

Дівчина. Звичайка егоїстів?

Хлопець. Се ти сказала, а не я.

Дівчина. Та вжеж, що я сказала... Врешті поганих звичайок у мене багато, ти се, ти се признав сам.

Хлопець. Я признав? Коли?

Дівчина. В різні хвилини, не то, щоб усе заразом.

Хлопець. Ти якось дивно настроєна сьогодні. Чіпляєшся до слів...

Дівчина. До якого ж слова я вчепилась? Скоріш до факта, ніж до слова.

Хлопець. Я давно завважив, що ти не можеш знести навіть найдальшого натяку на твої вади.

Дівчина. Може се значить, що я їх надто глибоко і боляче почуваю, ті свої вади.

Хлопець. З сього вихід був би простий.

Дівчина. А власне?

¹ Дитяча гра. Ред.

Хлопець. Поправитись від них.

Дівчина. Справді, се дуже просто.

Хлопець. Хіба ж ні?

Дівчина. Я хіба сказала, що ні?

Хлопець. Ти не сказала, але...

Дівчина. Але що? (Дивиться йому в очі).

Хлопець. Ну, от знов сей погляд, сей погляд.

(Дівчина закриває очі).

Хлопець. Чого ти закрила очі? Тобі недобре?

Дівчина. Ні, так, тобі ж не подобався мій погляд.

Хлопець. Як тобі не сором? (Цілує її в закриті очі, вона усміхається тремтячими устами). Не то що не подобається, а тільки ти наче душу наскрізь пробиваєш тим поглядом, до самого дна.

Дівчина. А се неприємно.

Хлопець. Се томить... Не можна ж вічно на сповіді бути? Чому ти не відносишся просто до того, що тобі життя дає? Нащо ти мучиш себе тим пригляданням-та допитуванням?

Дівчина. Хіба ж я про що допитуюсь?

Хлопець. Не словами допитуєшся, а поглядами і... всім. Ні, справді, ти даремне мучиш себе.

Дівчина. Коли я тільки себе мучу, то се ще не біда. Чи може я мучу не тільки себе?

(Хлопець мовчить).

Дівчина (хотіла щось сказати, але втрималась). Дай мені свою руку. (Хлопець дає, вона притуляється до руки і тихим, рівним, монотонним голосом говорить). Ти дуже добрий, ти стільки терпиш від мене.

Хлопець. Ну, годі, годі...

Дівчина. Ні, ні, нічого. Я хочу сказати, що я не буду мучити тебе, а в нагороду за минуле я тобі обіцяю, що я не буду допитуватись ні про що. Коли побачу, що ти вже перестав мене любити.

Хлопець. От, знов!..

Дівчина (утримує його руку). Ні, ні, я не про те... я тоді обіцяю тобі не допитуватись ні про що, я се побачу сама і мовчки піду собі геть.

Хлопець. Що ти маєш на думці?

Дівчина. Нічого, тільки те, що кажу.

Хлопець. Ну, нащо ж ти се кажеш?

Дівчина. На всякий случай... (Змінює тон). Так було говорить моя мама, даючи мені парасоля на гулянку. Ти пам'ятаєш того великого чорного парасоля, як ми було під ним удвох від дощу ховались? Я не хутко навчилась ховатись під парасолем. Малою, було, завжди змокну, як хлющ, хоч би там не знати який парасоль був у руках. То й тепер, тільки дякуючи тобі, я могла рятуватись від зливи.

Хлопець. Се дивно: дивлячись на тебе, не сказав би, що ти така безпорадна.

Дівчина. О, я часом буваю дуже безпорадна, зовсім безпорадна. Мені тоді здається, що нема нікого в цілм світі, хто б порятував мене.

Хлопець. Се либонь тобі здавалось давно, тоді, як ти ще не знала мене?

Дівчина. Так, часом здавалось...

Хлопець. Скажи... ти... ти раніш знала кохання?

Дівчина. Ти сам тількищо казав, що не можна бути вічно на сповіді.

Хлопець. Ну, я не буду питать, коли тобі се прикро... А знаєш, бувають часом такі душі, сказав би—прозорі, що їх і сповідати не треба, їх і так видно наскрізь. І наскільки я завважив, у таких людей з прозорими душами бувають не ясні, сірі чи блакитні очі, а темні, карі або чорні. Правда, цікаве з'явисько?

Дівчина. Та чи так воно справді?

Хлопець. По моїх спостереженнях—так.

Дівчина. А які очі у сеї дівчини? (Портрет).

Хлопець. У неї карі і власне підходять під мою теорію,—вона нічого не може скрити.

Дівчина. А ти ж казав,—вона така мімоза.

Хлопець. Тож власне! Зараз видно, що її докторка до живого і через що власне. У неї все якось дуже просто і широко виходить, до її полії зовсім не треба ніяких слів пояснення.

Дівчина. І вона завжди була така?

Хлопець. Завжди, скільки я знаю. Пам'ятаю, в нашому дитячому товаристві вона було кожну сварку, чи незгоду так швидко і легко розпутає, що нам було аж смішно стане, чого ми завелися. Раз—вона ще зовсім була мала, а я був підлітком—я розсердився на неї за те, що вона сміялася з мене, коли я з дерева ввірвався (то було таки смішно, признаю тепер, хоч тоді мене дуже боліло), і я не озивався до неї три дні. Вона все походжала коло мене і соромливо всміхалась, а потім, нарешті, підійшла просто, обняла мене і так шпарко промовила: «мир миром, пироги з сиром, варенички в маслі, ми друженьки красні, поділуймося».

Дівчина. І ви поділувалися?

Хлопець. Авжеж.

Дівчина. І сварці був кінець?

Хлопець. Ми зараз же побігли на гойдалку в найліпшій згоді.

Дівчина. Я думаю, тільки між дітьми можлива така простота.

Хлопець. «Аще не будете, аки дети»...

Дівчина. Знаю, знаю... А як ти думаєш, є така людина, що ніколи не була дитиною?

Хлопець. Може, тільки то велике нещастя.

Дівчина. Далеко краще бути дитиною довіку.

Хлопець. Так, де в чому.

Дівчина. Наприклад?

Хлопець. Та нащо там ті приклади.

Дівчина. Так, правда, не треба прикладів, аналізу, нічого не треба!

Хлопець. Ти знов якась така...

Дівчина. Ні, ні, зовсім я не «якась така». Ти ж мене любиш тепер, чого ж мені ще.

Хлопець (обіймає). «Мир миром?»

Дівчина (з мукою на обличчі, веселим голосом). Ми з тобою не сварились. (Випростується в його обіймах і віддаляється трохи). Здається, хтось стукає.

Хлопець (раптом насторожившись). Ні, то до сусіда.

Дівчина. Але мені вже додому пора.

Хлопець. Чого так раптом?

Дівчина. Раптом, чи поволі, а треба ж колись іти.

Хлопець. Чого так драматично: «Треба ж колись іти»...

Дівчина. Бо треба... Ну, бувай здоров.

Хлопець. Чом не до «побачення»?

Дівчина. То по-чужому, а так більше по-народньому виходить, отже і в пісні: «бувай здоров, не суджений друже»...

Хлопець. До чого се?

Дівчина. Ах, ти все сьогодні до чого, та до чого! Ні до чого, просто—бувай здоров.

Хлопець. Ні, до побачення. (Обіймає її). Я завтра до тебе прийду.

Дівчина. Приходь.

Хлопець. І, сподіваюсь, нарешті вмовлю тебе, що краще нам заручитись.

Дівчина. Ні, ні, ні, ти про се не говори, не говори, не хочу. Не треба, не треба, не треба. (Раптові жести. В дверях): Прощай! Прощай! (Зникає).

Хлопець. Та слухай бо...

(Махає рукою, нахмурюється, далі підходить і поправляє квітки на портреті).

П Р И М І Т К И

I.

КАМІННИЙ ГОСПОДАР.

Драму «Камінний Господар» розпочато було в кінці 1911 р. в Хоні і скінчено на кінець весни 1912 р. в Кутаїсі. Надруковано вперше в «Літер.-Наук. Вістнику» 1912 р., кн. X. 1914 року в Києві труп М. Садовського поставила «Камінного Господаря» на сцені.

Текст у цьому виданні виправлено за тими поправками, що зробила Леся Українка власноручно на примірнику «Л.-Н. В.»

Тут подаються варіанти першої редакції драми, що її писано олівцем і пізніші зміни зроблено чорнилом.

Рукопис - чернетка, що був у розпорядженні редакції цього видання та що власне становить першу редакцію драми, на першій сторінці своїй має рукою авторки (олівцем) зроблені нотатки: Антоніо - Лопес (виправлено на Лупіс). Жуан-Уртадо. Перший заголовок драми — «Командор» (олівцем), другий — «Дон-Жуан» (олівцем) та останній «Камінний Господар» (чорнилом).

Поміж варіантів на маргінесах хтось, читаючи рукопис, зробив свої зауваження. Вони подані з приміткою: «Чужою рукою написано».

Стор. 43.

Дон Гонзаго де Мендоза — *командор значного ордена лицарською в Кастилії.*

Донна Анна де Альварес — *їюю наречена, а потім жінка.*

Дон Пабло де Альварес } її батько

Донна Мерседес де-Альварес } і мати.

Дон Жуан¹

¹ Примітки «Тут ужито французької...» — в рукопису немає.

Долорес — [Його] наречена дон Жуана.
 Станарелло — слуга дон Жуана.
 < В рукопису «Донна Соль» немає >.
 Маріквіта — покоївка донни Анни.

Перша редакція.

Дуенья донни Анни, гранди, грандеси, гості, слуги.

Друга редакція.

Дуенья донни Анни.

Гранди, грандеси, гості, слуги.

[Діється в легендарно-середньовічні часи в Іспанії.]

Стор. 44.

- Ряд. 2. [На кладовищі] Кладовище в Севільї...
 '» 4. ...Анна [в ясному] ясно вбрана...
 » 6. ...Долорес в глибокій...
 » 10. Анна (сідає на скам'янку).
 » 11. Ні ще, Долорес,
 » 13. Дол. (сідає теж)
 » 16. Анна. Щасливий?.. [Так, запевне, я щаслива
 Чому ж би я не мала нею бути?]
 » 17. Дол. [А[в]дже ж ти йдеш] Ти ж без примусу ідеш
 [Аніто,]
 » 19. ...примусив?
 [уже ж не родичі — свою пестійку!
 Звичайне, йду без примусу.]
 » 20. Дол. [З любови?
 Скажи, ти дуже любиш командора?] Ти ж любиш...
 » 21. Аніта. [Чому ж би я його любить не мала?]
 [Чи він] Хіба того невартий, [, Долорес] дон Гонзаго?
 » 22. Дол. [Хіба ж я] Я не кажу того...
 » 25. ...незвичайного? Ми ж, Анно,
 » 31. Анна (сміючись) [Так, сестричко, так.
 Ти маєш таємниці, щей великі!] Що, хіба не маєш?
 (Дол. опускає очі).

Стор. 45.

- Ряд. 6. О, Господи, яка глибока драма!
 [А я й не знала]

- Ряд. 7. (Д о л. *закр. руками*).
- » 8. [Годі, Долорес,] [сеж я жартую] [Ну, я більш не буду]
- Ну, вибач, годі!
- » 12. ...медальйони? [Певне] Тут либонь портрети
- » 13. [матусі й батенька тво] твоїх покійних батенька й матусі?
- » 15. ...спинити її). < В рукопису «руку» немає >.
- » 16. [Хто се такий хороший] Хто він такий [оцей хороший] цей прехороший лицарь?
- » 17. Д о л. [[То... то] Се... се мій брат...] Мій наречений.
- » 18. [А н н а. Неправда, Долорес!
Чи я ж таки не знала твого брата?
(Ображено) Коли не хочеш, можеш не казати
але нащо ж обманювати? Сором!
Ну, як я можу «все казати по правді»
такий нещирій подрузі, як ти?
Д о л. (обіймає Анну) Не гнівайся, Аніто... Се так
тяжко...
- як би ти знала!.. Се мій наречений...
- А н н а. То ти заручена?
- Д о л. А ти не знала?]
- А н н а. Я [чула щось, та думала—то жарти] того й не знала,
- » 19. [бо щось ніхто ніколи не видав] що ти заручена!
Чому ж ніколи
- » 20. [тебе з каваліром] тебе не бачу з ним?
- » 21. Д о л. І не побачи[ть]ш.
- » 22. А н н а. [Не розумію... Тільки-що казала,
що маєш нареченого] Чи й він умер?
- » 23. Д о л. [Ох, Анно,
[що] він наречений [він] мій, се щира правда,
та я його не маю.] Ні, він живий...
- » 24. А н н а. Він [зрадливий] зрадив?
- » 26. А н н а (нетерпл.) [Сестрице,] Доволі
- » 29. (Встає. Д о л. удержує її за руку).
- » 35. ...крім одного...
[донести вірно свій тигар до гробу...]

Стор. 46.

- Ряд. 2. то [все з під каміня біжить струмок...] камінь [сльози
із серця витискає] видавив із серця сльози...
- » 6. [Коли про нас була надія тільки]
Я: я жила [у] [ще в] у маминій надії
[і ледве чи було мені сім літ,
як ми з ним перстнями обмінялись.]
- » 8. Д о л. Ні, Аніто [,].
[Я їх за те що-дня благословляю].
- » 9. Либонь се воля неба, щоб [я зміла] могла я
- » 11. Хоч він [мене дурається. Инакше
була б я ще нещаснішою...] мені і не належить.
- » 14. Д о л. [Його] Він—дон Жуан.
- » 16. Д о л. Отой! той самий! *Хто ж іще, Аніто,*
- » 17. [із тисяч тисячів усіх Жуанів] [в Іспанії із [тися-
чів] безлічі Жуанів] із *тисяч* тисячів усіх
Жуанів
- » 19. (без прізвиська, без иншої прикмети?)
- » 20. ...Тільки як же,
[коли він міг ізрадити тебе?]
- » 22. Таж він банніт?
- » 24. остатній раз, як ми [жили] були в Кадіксі,
[адже ми з ним обоє звідти родом.
[Мені було тоді п'ятнадцять [літ] років...]
[Був в] Іще в перший рік банідії його...
Я мала ледве чотирнадцять років]
- » 26. [з піратами] жив контрабандою... а часом плавав
- » 27. з піратами... Тоді одна [гітана] диганка
- » 29. [і]з ним утекла...
- » 35. [О ді] [На жаль] Однак се щира правда.
- » 36. [А н н а. А за віщо] [Анна. Скільки ж їх
було у нього] Анна. А за віщо

Стор. 47.

- Ряд. 1. Д о л. Він [служив] [був нажем], як ще був нажем
[при королівським дворі у Мадриді]
- » 2. [і] то за інфанту [збив на поединку] [на дуель по-
кликав] викликав на герець

- Ряд. 12. [А н н а. Ох, Долорес], Анна. Чи се ж так легко?
- » 13. Д о л. [Що то за] [А хіба любов шукає стежки легко?... В Толедо] Любові легкого шляху петреба.
- » 14. [Одна жидівка, рабина дочка найстаршого, зреклась для дон Жуана своєї віри...]
[для нього рабинівна відреклася] Адже Толедська рабинівна віри
- » 15. зреклась для нього.
- » 19. Ну, правда, [перемоги не з] смак у нього не найкращий:
- » 20. [гітана, мавританка та] диганка, бусурменка *цей* жидівка...
- » 22. А н н а. [Щож], Ну,
- » 23. [сама ж ти кажеш—там йому ввірвалось]. з інфантою [то] все невіразна справа.
- » 24. Д о л. [Як він з Мадриду їхав [у] на вигнання] Він, [Ідучи в] у вигнання Ідучи, підмовив
- » 25. [то він] що—найсвятішу аббатісу, внуку
- » 26. самого інквізітора [підмовив з собою до Кадіксу]
- » 27. А н н а. [Та невже] Невже?
- » 28. Д о л. [І] Ще потім аббатіса та держала
- » 31. ...твій дон Жуан!..
[Д о л. А на таверну гроші постачала [дочка сідака] одна купцівна з Ганзи.
А н н а. Але звідки ти знаєш сеє все?
Д о л. Таж кождий камінь
» в Кадіксі [був луною його слави] славою його лунає!]
- » 32. [А н н а. Ти [мов] наче тішишся з тієї «слави».] [Та й] А ти—неначе горда з того всього
- » 33. [рахуєш тих коханок, мов трофеї] [сперечнидь лічиш мов трофеї]
рахуєш тих сперечнидь мов трофеї

Ряд. 35. Д о л. (*пристрасно*) Я заздрю їм, Аніто! Тяжко за-
здрю!

» 36. Чому я не [гітана] диганка, щоб могла

Стор. 48.

Ряд 2. [Усе багатство Ганзи, всі корони
малий для нього дар!] Корона—дар малий! Якби я
мала

» 3. ...не ошадила,
Коли б він наказав: убий їх усіх!

» 4. Анна. Та бійся бога, Долорес!

» 5. Д о л. Ох, Анно,

» 8. [Нехай би я була в найглибшій пеклі
на віки вічні, та якби [могла я] я знала,
що він хоч мить зо мною був щасливий,
я б не хотіла раю] [Для милого вона зрелася раю!
(Стискає *Анні* руки)]

» 11. Анна (*приглушено*) [Я б їм] А я б не заздрила, то-
бою будиши.

» 13. забула я, він [же й] і тебе покинув!

» 15. ... Та що се, Долорес?

< У рукопису «ти» немає >.

Ряд. 16. Д о л. [Я раз була у нього в тій печері] Ходила її
я до нього в ту печеру,

» 19. Д о л. Він [там лежав тоді на рани хворий] був по-
рубаний. Жону алькада

» 21. її убив, а дон Жуана [ранив] зранив...
[Почула я, що]

» 22. ... дісталася до нього?
[Скажи сама,]

» 30. Д о л. Оце і все. [Він встав] [Як тільки] [Він встав,

» 34. ...І ти не думай,

Стор. 49.

Ряд. 2. [моє] кохання в мене...

» 3. [Святого Граля у містичній чаші] у чаші таємній
святого Граля.

[Життя і душу [мушу] можу я згубити,

- але моє дівоцтво [я повинна до шлюбу донести або
до гробу] донесу
[як] коли вже не до шлюбу так [нехай] до гробу
- Ряд. 4. Я [ж, Анно], наречена і ніхто не [сміє] може
- » 9. [А. Ти певна в тім?
Д. Так, певна]...
[і він ховає глибоко у серці якесь містичне почуття
до мене] і він до мене має почуття,
- » 10. Але те почуття ~~не~~ є кохання,
- » 11. [Йому] воно не має назви...
- » 12. він знав перстеника з руки моєї
і [він] *дає мені сю золоту обручку*
і мовив: «[Сеньоріто Долорес] Поважана сеньоріто,
- » 14. [Коли вам дома докоряти] Як вам хто докоратиме за
мене,
- » 16. [бо вашого перстеника ніколи
не передам я иншій—свідчусь богом].
[бо [перстеники я] я обручками вже не обмінююсь
ніколи з иншою—в тім честь порука.]
бо з иншою я вже не обмінююсь
- » 17. обручками—даю вам слово честі.
[А потім низько-низько поклонився
і показав на вихід із печери]
- » 18. А н н а. [Чого ж ти так сумуєш, Долорес?]
Коли він [так] се [с]казав, [то] чи тож не значить,
- » 19. Що він одну тебе кохає [над усіх] справді?
- » 21. [Ні, Анно, серденька не одурити
ніякими словами. Серце—віще].
Словами серденька не одурити.
- » 22. ...мрія в'яже
[золотиста мрія, от як ся обручка.]
- » 24. [годиться] пригідно бути [тільки] в небі райським
духом,
- » 27. ...всі мрії
[і правдою щасливою стають].
- » 28. А н н а. «Всі сні, всі мрії»—се вже [забагато] [щось]
ти занадто.
- » 31. багатство, *щастя*, будеш мати й шану

- Ряд. 34. ...де тут «спи і мрії»
[в тому всьому, що ти перелічила].
» 37. (Обидві панни *проходжуються* між...

Стор. 50.

- Ряд. 1. А н н а. *Кому не треба мрії*, Долорес?
» 8. Якась гора [шкляна чи кришталева] стрімка та не-
приступна,
» 9. [стрімка і неприступна] на тій горі мідний суво-
рий замок
» 16. [усю] [весь нпз гори...] [підгіря все] *усе підіря...*
» 17. [Д о л.] [Яка] *От жорстока мрія!*
» 18. А н н а. У мріях все дозволено! [Ти слухай] А потім..
» 19. [Д о л. Я знаю,
чим казка та кі]
Д о л. [Я знаю й так, чим казка та кінчиться] (Пе-
реймає)
» 20. [о]Один щасливий..
» 22. ...мрія ся уже *збулася*,
» 25. ...до тебе нещасливо, [—]
[я знаю, їх було не два й не десять,—]
» 26. а той щасливий лицарь—[командор] дон Гонзаго
» 27. А н н а (сміється) Ні, [се остатнє ти не так вгадала
бо] командор мій—то сама гора, .
» 30. Д о л. [Ти немов жалкуєш,
а на що він тепер тобі, той лицарь?
Твоя рука і серце вже віддані,—]
Се [для тебе й] либонь і краще,
» 31. [закоханому щож ти можеш дати]
[то щож могла б ти] бо щож ти можеш лицареві
дати
» 33. А н н а (сміючись) Шклянку лімонади
» 35. Глянь *лиш*, Долорес,
» 36. як блимає у [тій] сій гробниці світло,
» 38. [що, коли] ну, що, як там хто є?

Стор. 51.

- » 2. *Коло лампади вьються.*
» 4. (Заглядає [в] крізь ґратчасті...

- Ряд. 6. [Дивись же, далєбі, там хтось сидить
То певне] [Ой] Дивись там [є] злодій! Я чуку сто-
рожу.
- » 7-8. ...двері, [і чутно] Долорес скрикує і мліє) [Анна спинається]
- » 16. Д. Ж. (оклоняючись)
- » 17. ...сюди прибут[ь]и
- » 18. Д. Ж. [Конем] Кінно.
- » 22. Д. Ж. Я комплімент *такий* уперше чую,
- » 24. а головою—[в ній же, сеньоріто,] [з лєхкими думками.] в ній же *сеньоріто*,
- » 25. [Коли і є думки, то тільки лєхкі] *коли і є думки, то тільки лєхкі.*
- » 26. Анна. [А в серці в вас хіба на серці дуже тяжко?] [Хіба кохання лєхке переважить лєгеньку думку?] А що [ж] [тяжкого] важкого єсть у вашім серці?
- » 29. Анна. [Ну то в] То ваше серце важене не раз [?].
- » 30. Д. Ж. [Ви так гадаєте] Гадаєте?
- » 31. Д о л. [Доволі жартів, одже як прийде хто і вас побачить,]
Ховайтесь! Як хто прийде
- » 33. Д. Ж. [Коли [я тепер] з двох пар] Як уже тепер,

Стор. 52.

- Ряд. 7. Д. Ж. Як вам сказати? [власне я прибув перед світом сюди, і сподівався, що можу тут безпешно перебути] Я тут мав про-
жити
- » 8. [одну сю] сей депь і ніч — мені нетреба більше—
- » 9. та в [дій оселі] дім дворі [занадто [вже сувора] нерухома панує етїкета, гірша навіть] штивніша етї-
кета,
- » 10. ніж в *Ескуріалі*, отже й там я
- » 11. [не витримав] [всь] нездатен був додержать церемоній,
- » 14. Д. Ж. Я й сам іще не знаю. [Та не дуже й дбаю. Вже якось воно буде.]
- » 16. [ви можете у мене перебути.
Я сирота тепер, одна як палець.

Ніхто не знатиме[, як би ж і узнав,]. Якби ж хто
потім

Я [вам] дуже вдячен,
але не можу скористати з ласки.

Д. Ж. Бо я, — хоч може вам се чудно —
звик всі свої борги платити [чесне] [вірне] завжди
а сей раз мав би статися банкрутом.

Д. Ж. Я не смію

[Я вас сховаю в себе]

Ряд. 18. До л. [Він] Ви дбаєте все про веселість!

не може бути й мови — баль родинний!
А коли ви такі в боргах ретельні,
то в нас приймається піснями плата,
або яким дотепним компліментом
котрійсь господині.

Д. Ж. Чи ж до мислі
запросини такі родині вашій?

А н н а. Ви наречений подруги моєї,
чому ж би я не мала вас просити?

Ряд. 32. Д о л. Ви бачите, *сеньор*, що я в жалобі.

» 34. [А н н а. Ви прийдете?

Д. Ж. Було б негречно навіть
запросин ваших не прийняти.]

Д. Ж. (до Анни) [Я ні по кім] [Ніколи я] Я ні по
кім жалоби не ношу,
і [з дякою] [рад прийня] з дякою запросини прий-
маю]

А я жалоби не ношу ніколи, (*вклоняється Анні*)
і *рад прийняти запросини веселі.*

» 36. [А н н а. Певне!

А як ви вбрані будете?]

А н н а. Який костюм вам буде?

Стор. 53.

Ряд. 1. А н н а. Се шкода! Я б [пізнати вас хотіла] хотіла
вас пізнати.

» 5. Д. Ж. [Пізнаєте мене по сій обручці.]

Так от пізнаєте по сьому перстні.

» 6. (Показує обручку на мизинцю пальці)

» 7. А н н а. Ви завжди носите [ї] його?

» 11. Д о л. (*озивається з бічної стежки*)

» 12. Я бачу, Анно, [йде твій командор] дон Гонзаго йде.

[А н н а (поспішно і нишком до Д. Ж.)

Наш дім стоїть край церкви Сан Дієго.]

» 15. К о м. *наближається вкупі з Долорес.* Віп не дуже
молодий, [літ за 30] поважний і здержаний з великою
гідністю...

Ряд. 18. (до Анни) Ви тут самі?

А н н а. Ні, одвох. Я з Долорес.

К о м. А де-ж дуеньї ваші?

» 19. А н н а. Там у церкві.

Їм тута гаряче. І Долорес

» 20. [чужих] очей не любить зайвих, [коли плаче] як буває

» 26. ви маєте [наді] вдягтись для...

» 37. Д о л. Се чудно слухати, [що] як наречений

Стор. 54.

Ряд. 1. боїться положить [найменші пута] найменший примус

» 2. на [ту] [молоду] ту, що хутко [зв'язана з ним буде]
сам же він [зряже] прив'яже

» 4. К о м. [Ми стапем
обоє рівно під одно ярмо, —]
Не я її зв'яжу, а бог і право,

» 5. [Я сам при том] Не буду я вільнішим ніж вона.

» 11. [Д о л.] А н н а. Чи [то ж усі ту] всі ж ту певність
мають?

» 15. [Я б зараз повернув [вам ваше слово] назад вам слово,

» 16. поки непізно. [Поки ще не дана] Бо як буде дана

» 17. велика присяга...

» 18. А н н а. [Я пожартувала] [Боже! як поважно
берете ви дівочі наші жарти!]
Ох се аж страшно!

» 27-28. ...вести її, вона [спірається] приймає.)

» 29. Так, Донно Анно, [правда]. Я вам докажу,

» 30. (Ідуть, Долорес [із ними рядом] трохи позаду їх).
[Д о л. [Аніто] Нам треба
[зайді] зайти до церкви, там дуеньї наші.

(Виходять всі троє.)]

» 31. А н н а (несподівано голосно...

» 33. [А він д] мені він...

» 35. ...вжахнувшись, дивиться...

< У рукопису «мовчки» немає. >

Ряд. 37. А н н а. Наречений Долорес.

- Ряд. 1. К о м. (до Дол.) Хто ж він такий?
» 2. А н н а [мовчить] Се поки ще секрет
» 5. С г а н а р е л л о (слуга Д. Ж....
» 6. ...наближається до мавзолея, де ховається Д. Ж.)
» 7. Мій пане, одчинить.

1 - й в а р і а н т.

- Ряд. 8. Д. Ж. (виходить) А, ти вже тут!
» 9. С г. Ой, як се ви виходите?

Д. Ж. (нетерпл.) Ногами!

Покинь дурні питання і кажи
[про те, за чим [я] тебе послано]
що ти там виходив.

С г. (цінічно всміхаючись)

[Хіба ж ви
сами не догадалис[я] про відповідь]
Відповідь звісна:

сіньора буде тут сієї ночі.

Д. Ж. І швидко згодились?

С г. Хіба ж я довго

ходив, мій пане? Ще вона казала,
що трохи спізниться, бо мусить перше
піти на маскараду, а вже звідти...

Д. Ж. (перебиває)

Ну, ну, гаразд. Ти от що — роздобудь
мені якийсь костюм для маскаради.

С г. Ви хочете П зостріти там?

Д. Ж. (безуважно) Кого?

С г. Та донну Соля.

Д. Ж. [Ага, так] А... я забув.

(С г. здивовано вдивляється в нього)

Будь ласка, не сверлуй мене очима.

Що за дурна звичайка? Ось їди
і роздобудь [мені] костюм, але порядний,
бо маскарада буде в панськім домі,
в найкращім товаристві.

С г. Звідки ж ви

довідались, де буде донна Соль?

Д. Ж. (нетерп.) Знов донна Соль? [Та дай-же спокій з нею!]

Сг. А хто ж, як не вона?

[Д. Ж. Хіба в Севільї більш нема жіноцтва?]

До кого-ж ми пригналися сюди,
покинувши в Кадіксі товариство
і добрий заробіток і безпечність.

Д. Ж. Та не турбуйся, ти ж і тут безпешний.

Ти ж «чесний громадянин», не банніт.

(Добуває гроші з калитки.)

Ось маєш гроші, принеси убрання,
а що лишиться, те програй у кості,
чи там з'ужий, як хочеш. [У Севільї
не буде нудно і в ночі].

Сг. А [тута] коли

[мені] прийти сюди, щоб стати при Вас на чатах?

Д. Ж. Я не вернусь сюди. А перед світом
ти жди мене при церкві Сан-Дієго.

Сг. А що, коли ви з нею розминетесь.

Д. Ж.

2-й варіант.

Ряд. 8. Д. Ж. (виходить) [А] Як, ти вже тут!

» 9. Сг. [Ой, як се ви виходите.]

Сеньора згодилась. Вона [са] воліє

урва[тися]вшися хоч на *малу* часинку

Привіт...

11. дуенья в неї зла. Вона [са] воліє

» 12. [урватися] урвавшися хоч на...

» 17. Мені *люкись* костюм...

» 20. [Д. Ж.] що [донья] донна Соль...

» 22. ви хочете її зустріти там

» 23. і [провести] взяти сюди?

» 34. вона-ж до чоловіка.

» 35-37. «Цих рядків у рукопису немає. Замість них

<І-а дія закінчується так>

[Сг. Але ж мушу я їй сказати щось?]

Д. Ж. Та просто скажеш,

що я дістав запросини на балъ
зовсім зненацька.

Сг. Та вона ж мені повидерає очі!

Сг. Чорт бери

таку прокляту службу!

Д. Ж. Се ще що? Що тако?

Хіба жо я не плачу тобі за службу?

Плачу ж я більше, ніж ти цілий вартий.

Сг. Ви платите мені либонь [на] за те,
щоб я нічого був не вартий.

Д. Ж. [Хлопче] Слухай,
як недоюда, забирайся геть,
я иншою знайду службу.

Сг. Та й я [знайшов би]

знайшов би пана иншого хоч зараз

та [діло в тім] річ про те, що ліпших не [для нас]
знайдемо

а крших [трудно] [чи знай] чей нема, [то] чи варт
< міняти?

От як би я став паном, ви — слуюю,
то се була б [якась] хоч би видима зміна,
[Д. Ж. сміється. Сг. міняє раптом тон]
а так... яке добути вам убрання?

Д. Ж. Яке небудь, аби нове та гарне.

[Сг. А маску?

Д. Ж. Маска в мене завжди є.)

Ряд. 38. (Сл. відходить. Д. Ж. знов ховається в мавзолей).

Стор. 56.

1-й в арі я н т ремарки, написаний олівцем.

Ряд. 2-15. [Двоповерхова саля в домі батька донни Анни. Горішній поверх творить наче [широку] простору галерію, оточену балюстрадаю, оперту на колоннаду долішнього поверха, з [долішнього] долу [поверха ведуть туди] на гору ведуть посередині широкі сходи. В долішній частині збоку є ще вузьенькі, кручені, слабо освітлені пороблені ніші, глибокі амбразури, багато дверей, колоннада переділена килимами, завісами, прикрашена гірляндами. На горі більше

світла ніж долі. Батько й мати Анни і Командор розмовляють в долішній салі].

2-й варіант, змінений і дописаний чорнилом.
Ряд. 2. *Ратіо* (внутр. дворик) в оселі сеньора Пабло де...

» 3-5. ...мавританський лад [навколо йдуть будови і [одкрита двопо] галерія] оточений з усіх боків [дворика] будовами і галерією під аркадами, що [творить в] поширена по середині...

» 5. [рундуком] виступом рундука... вішею]. Покрівля...

» 6. ...рівна [і оточена поруччям] з балюстрадаю...

» 7-8. ...дах і тим самим способом, що й внизу, поширена на середній частині, [і з долішньої і з горішньої частини] [з обох поверхів] в обидва поверхи...

» 9-10. ...високі і вузькі на гору.

» 11-12. ...світла нема. Дворик засажено квітами, невисокими деревами, прикрашено альтанками й фонтаном. В цілому в салі більше краси, ніж пишноти—Дон Пабло і донна...

» 13. ...командором [у долішній салі] на дворик [перед рун]. В горі...

» 16. К о м. [[В неділю] То завтра, значить, візьмем шлюб напевне?

Б а т ь к о. Ми не зрікаємося свого слова.

М а т и. Крий боже, хто ж про сеє може думати!

се ж дон Гонзаго певне хоче знати,

чи в нас готова [все] вся весільна справа.

К о м. Так, донно Мерседес.

М а т и. Готов[о]е все

все що до ниточки.

К о м. Я дуже вдячен. (Цілує їй руку)]

Дозвольте мені...

» 18. М а т и. [Хо] Аніто, [йди] йди сюди!..

» 22. (Сміючись, прудко збігає в діл). (Ком. подається [в бік] до [ніші] альтанки, заговоної від поглядів публіки, що продовжується в юрі. Старі і Анна йдуть за ним).

» 23. [Батько] М а т и Д. Мерс. Ти, Анно, надто...

» 24. [Мати] Б а т ь к о Д. Пабло. І жарти сі...

» 26. К о м. Не сваріт[ь]е

» 30. М а т и (до Б а т ь к а) Пабло,

Ряд. 33. *Ком. Ні, я просив би вас лишитись тут
ще на хвилинку, [Родом я з Кастильї] [В нас у] бо у
нас в Кастильї,*

Стор. 57.

- » 1. [як ви те знаєте, а в нас не звичай
бути на самоті молодим до шлюбу]. Не звичай на-
реченим бути у двох.
- » 2. [Мати [облесли] я думала, що лицарь без догани
такий як ви, не може ввести в славу.
Ком. Закони звичаю для всіх однакові.
і я [не хотів ніколи] нічим не хочу їх ломати]]
Та я не забарю вас [довго]. (виймає з під плаща скриньку
[з білого оксамиту] оббиту білим оксамитом і розкри-
ває її, склоняючись перед Анною).

Донна Анна,

- » 5-6. (Виймає із скриньки коштовний [убір з перел,
вироблений як вінець] перловий убір для голови.
< В рукопису «і склоняється перед Анною» немає. >
- Ряд. 7. *Мати (в захваті). Що за чудові перли!*
- » 8. *Батько. Командоре,*
- » 12. мене питали [про моє] вранці про убрання!
- » 16. *Анна. Командоре,*
- » 18. а се вже й не гаразд, [се гірше ваді] [бо се гнітить]
се пригнітає
- » 19. *Мати (сіпає її за рукав, нишком)*
- » 23. *Ком. здійсмає [вінця] убір над її головою)*
- » 24. ...сам поклав [вінця] сі перли
- » 25. на [сю] гордовиту сю...
- » 29. *Ком. ([надівши] наложивши...*
- » 31-35. 1-й в а р і я н т, написаний олівцем:
[В долішню сажу входять]. Долішня сажу сповня-
ється великою юрбою маскованих і немаскованих
гостей межи ними дон Жуан в мавританському ко-
стюмі, замаскований, з мандоліною через плече).
- » 31. 2-й в а р і я н т: (Дворик сповняється великою юрбою...
- » 32-35. ...гостей, що [прийшло з вулиці] увійшли з надвірної
брами. Межи ними одна маска в чорному широкому,

*фалдистому доміно, обличчя їй [зовсім] щільно за-
крите, [постать не закутана] [з гітарою]).*

Ряд. 36. < У рукопису «що зішли з галерії»—немає. >

Стор. 58.

Ряд. 1. *Батько Анни (виходить з ніші, з ним жінка, дочка і
Командор). Ось ми, любі гості,*

[Ми поспішаємо вітати вас].

» 2. *Мати.* < У рукопису «до новоприбулих» немає. >

» 3. *Таке рясне [та], блискуче...*

» 5. *Одна підстаркувата пані (до другої, нишком)*

» 6. *Либонь [порахувала, скільки] вже зрахувала,*

» 8. *Друга пані (до першої так само)*

» 9. *О, донна Мерседес на око [гостра] бистра,*

» 10. *лиш на [видатки значно повільніша] гостинність
повільніша трохи*

» 11. *Одна панна (до Анни вітаючись)*

» 17. *Панна.* Нетреба, дякую.

» 18. *(одвертається, відступаючи, і поправляє на собі маску*

» 18-19. *й волосся так, щоб не було видно лоба).*

» 20. *Молода пані (нишком до другої, торкаючи за сукню,
і показуючи очима.*

» 22. *[Глянь, глянь, сі перли!] [Дивіться, що за] Який убір!*

» 23. *Друга (з іронічним усміхом).*

» 24. *[Тільки ж і потіхи!] [Єдина втіха] [Се ж тільки і
потіхи!]*

Та тільки ж і потіхи! Бідна [донна] Анна...

» 25. *Старий пан (до батька Анни)*

» 28. *такого зятя тесть [запевне може]...*

» 29. *Батько (терпкувато). Його величність*

» 30. *[Король не по зятях людей дінує,
а по заслугах їх] не по зятях, а по заслугі цінить.*

» 31. *Пан. [[Та] Тільки жаль що довго
приходиться враз оцінки ждати].*

На жаль, оцінки часом довго ждати

» 32. *Батько [Як довго, ви се знаєте найліпше]
Чи довго, ви сами зазнали ліпше*

» 33. *... до иншого пана).*

Ряд. 34. [О] Ви графе?..

» 35. Господарь, *господина* і [старші] *юсти* йдуть [на гору]
е дім долішнім...

» 37-39. ...від кушів. *Потім Анна з молодими дамами з'явля-*
ється на рундучі. Слуги розносять їм лімонаду та...

Стор. 59.

1-й варіант (закреслений чорнилом).

Ряд. 1-3. [...залу і стає там у позу, наче готуючись
співати серенаду).

Одна панна (до [другої] Анни)

[О сей] Сьому мавру

не першина, як видно, серенади.

(Д. Ж., загравши прелюдію співає серенаду:

„У моїй країні рідній...»

Серед гостей переморгування, стлумлені вигуки:

Ого!]

2-й варіант.

Ряд. 1-2. Д. Ж. *в Мавр. убр. з гітарою, замаскований, увіходить*
в дворик, стає [перед] проти...

» 5. [За далекими морями
там стоїть] єсть одна гора з кришталю,

» 8. Лихо моє, [Ох і леле] Анно!

» 9. [В діамантовому замку]
І росте посеред замку

» 10. [біла рожа процвітає]
квітка в пуп'янку закрита,

» 11. [всю її покрила]
на [голівонді] пелюсточках у неї

» 13. [Лихо] [Горе] [Ох і леле] Лихо моє, Анно
[Щастя моє, Анно!]

» 17. [а ні брами, а ні вікон.]
[а ні мосту, а ні брами]
а ні брами, а ні вікон

» 18. [Лихо моє] [Доле моя] [Ох і леле] Лихо моє, Анно!

» 19. Та [мені ж] комусь нетреба *сходів*,

» 20. *ані брами, ані мосту,*

- Ряд. 21. з неба [я спущуся] спуститься до квітки,
 » 23. Щастя моє, Анно!
 [Вище небо, ніж всі гори,
 Хмара гору перевиснить,
 [пройме промінь] сонце пройме діаманти,
 вітер перли пострясає,
 а любов покрийє квітку.
 Щастя [моє] любе, Анно!]
- » 25. ...ховається знов у тінь).
 » 26. Під кінець співу [надходить] на юршиню галерію виходить
 Командор, [за ним слуга з лімонадою].
- » 27. Ком. Які се тута...
 » 31. (не ждучи [дальш] відповіді Ком., бере у...
 » 32. ...спускається з нею до Д. Ж.)
 » 33. <Цього рядка у рукопису немає.>
 » 35. Д. Ж. Спасибі, не вживаю [Я нічого
 холодного не п'ю, хоч сам гарячий.] холодошів.
 [А. [Ви боїтеся засудити серце?
 Вам страшно так заходити серце?
 Д. Ж. А то хіба не страшно?
 А. [Ні не] Як для кого.
 (випиває сама лім. і [стан. шклян. на виступі колонни]
 кидає шкл. в куші)].
- » 37. <У рукопису «надходить слідом за Анною» — немає.>

Стор. 60.

- Ряд. 3. Д. Ж. [Ще гірше] Я вам не догодив [сеньор] сеньоре?
 [се] [ш] Школэ,
 » 4. я думав, що [заручений] зарученим то саме
 » 6. Ком. В тій [пісні приспівка непризвоїта] вашій
 пісні приспів недоречний.
 » 7. Д. Ж. На жаль, [ї] його не [можна] міг я про[пу-
 стити]винути.
 » 8. ...мавританський стиль,
 [а инший стиль мені не до убрання.
 Якби я був убраний по кастільськи,
 або по арагонськи...
 А. (трохи вражена останніми словами Д. Ж.)

[Всі дивляться з гори на нас. Доволі.]
 [Д. А. Вибачайте].
 Ходім уже [да гору]
 [нам до гостей пора вже] дон Гонзаго.
 (Іде, Гонз. за нею. Д. Ж. хоче й собі
 але його переймає д. Соля)]

Ряд. 9. А. Ви до костюму...

- » 10-11. ...побачивши Анну, оточує її)
- » 12. Гурт молодіжці (перед Анною)
- » 17. Молодіж. Ми просимо, [роздати ваші танці
 допоможи нас!] щоб ви самі вказали,
- » 18. хто має вам служити в [котр[і]ом танку] которім танці
 [(Дами рушають на гору)]
- » 19. А н н а. Щоб я сама просила [вас]?
- » 20. Молодіж. [Ні, не] Не просити,
- » 21. наказувати [будемо] [будете! маєте! Ми будем
- » 22. ...в сей вечор!
- » 24. що хоч не довше, а то я не знаю,
- » 26. а [зрештою вас тут] може вас від їх рятують маски?
- » 27. Один з молод. < В рукопису «скидаючи маску» не-
 має. >
- » 29. А н н а. [Справді] Пане,
- » 30. [обично се, що ви] сей комплімент не потребує маски.
- » 31. [Другий молодик. Бо [він] хто старий як світ
 той ходить тут відкритий.
 Перший мол. (подаючи другому свою рукавицю)
 Я вам подакую за пояснення
 як вийдемо з господи сеї.
 Другий (приймаючи рукавицю).
 Добре
 Чи на рапірах, чи на еспадах?
 Перший й. [Тоді] Умовимося потім.
 ([росходяться] розступаються нарізно)]
 бо він доволі вже поважний віком
- » 32. < Цього рядка у рукопису немає. >
- » 33. < У рукопису «до молодіжці» немає. >
- » 34. то станьте в ряд,...
- » 35. (Молодіж становиться в ряд).

Ряд. 4. (До молодіжці. Ком. відходить на гору)

» 5-7.

Панове,

прошу ю не забувати ваших слів
і слухатись [мене] моєї волі щиро,
щоб не порікував ніщо, як часом
не [той черги] ту чергу, не той [танок] танець дістане,
який він може хотів би.

Молодіж. Ваша воля —

закон для нас!

(Вся молодіж вклоняється Анні по іспанськи, тільки
дон Жуан по орієнтальному, прикладаючи правицю до
серця до уст і до чола, а потім зложивши обидві руки
навхрест на грудях, при тих рухах на його правіці ясно
поблискує золота обручка).

Донна Анна ([пізнавши д. Ж., вдається до нього]. до
д. Ж.)

[Пр І ви] А як же ви, [приклонник] поклон[дю]че

» 8. змінливої планети, [й Магомета] стали в ряд?

» 9. Хіба [ваш] вам звичай дозволяє [так] танці?

» 10. Д. Ж. [Закон переважає всі звичаї,
а я з усіх законів піддаюся
лише тому, [єдиному] що тута [панує] нами пра-
вить]

Для надзвичайної зламаю звичай,

» 11. ...вам даю [танок] танець найперший

» 12. (Д. Ж. вклоняється тим же способом)

» 20. ...чергу запам'ятає,

щоб не було ні сварок, ні дуелів.

» 22. ...зостається непозначений).

» 23. ...Мені ж яка черга?

» 29. ви ж, [як] я в тім...

» 30. і вам [на] не страшно бути останнім тута.

» 32. [Другий паніч] Д. Ж. Е не в чергу...

» 36-37. ...за нею молодь. В юрішній самі чутно...

» 37. ...танці [-мадріленья], що дверей самі розпросто-
рюються...

Ряд. 1. ...на [рун] горішній...

» 3. ...Ком. стоїть [коло крайньої колонії] на розі [ніші рундукового виступу] ніші, прихилившись...

1-й варіант (писаний олівцем).

Ряд. 4-8. [(З гори швидко спускається [пані] донна Соль убрана соняшником, за нею поспішає [не молодий пан] П сваркуватий чоловік, вона так квапиться, що не бачить його, він доганяє П.

Пан. Куди бо ти, Соліто?

(Хапає за руку в ту хвилину, як вона була вже [в вихідних дверях униз] недалеко від бічного виходу з дворика).

Пані. Д. С. Д. Соль. Там так душно, а я забула віяльце.

[Пан] Чол. Я зараз

його знайду.

[Пані] Д. Соль. Не тут забула — дома!

[Пан] Чол. Я [в господині] господиню попрошу позичить

[Пані] Д. Соль. [Ні, ні! то сором! що ти? як же можна?

Судитимуть, то ти такий] Ні, ні! ще скажуть: «от який скупий

[що] вже навіть віяльця. [мен] не справив] не справить жінці».

Пан. [Ну,] То я поїду, [пошукаю дома] зараз привезу. (Хоче йти)

[Пані] Д. Соль. (затримує його)

Ні, ти не [знайдеш, їх багато] [знаєш, я його замкнула.

Пан. То дай ключа.

[Пані] Д. Соль. Там віяльців багато

я ще повинна вибрати, щоб добре пристало до убрання — се ж так важно.] можеш їх багато в мене

я ще дібрати мушу до убрання

Пан. Я привезу їх всі

Пані. Іще чого!

Крамнидю тут розложим? [Щоб смія] Людям на
сміх?

[Пан. То як же буде?

Пані. Я сама поїду]

Сама поїду!

Пан. Ти?

Пані [Я.] А щож такого?

Пан. [Може б ти, Соліто,
без віяльця як небудь обійшлась.]

А може б ти вже якось обійшлася.

Пані. Як обійшлась? Я гину від задухи!

Я млію! Ой! Мені зовсім недобре!!

(Важко дише і розмахує руками).

Пан. Я [принесу] зачерпну води (хоче йти до фон-
тана)

Пані. Та відчепися.

[до чого тут]

яка вода? Мен[і] повітря [мало!] душить
якби я мала віяльце... [....дольно!] я знаю,
волієш ти, що б я тут задушилась,
аби не їхала сама без тебе.

Пан. [А чом-би] Чому-б не поїхати у двох?

Пані. За віяльцем у двох? [Се ж курім на сміх!]

[се в очі всім впаде] Невже ти хочеш

усім те показати, як ти мало

впевняєшся на мене?

Пан. Але-ж, любко...

Пані. Доволі вже! Я їду. Не дивуйся,

я забарюся, може там прийдеться

стрічки на віяльці перемінити,

або змінити що в убранні.

Пан. Пробі,

скоріш вертайся!

Пані. (змінила шорсткий тон на нестимливий)

Скучиш тут без мене?

Ох, ти ж закоханий мій пастушок!
(потріпую його по підборідді і цілує).
Та я ж сама спішитимусь до тебе...
(Вибігає, посилаючи панові поділунки рукою).
(На горі, по знаку Анни, музика втихає.)
Паничі. О? Се вже й годі? Як? А я-ж? А я?
Анна (на рундуку) Та оццадіть мені життя, панове, —

Мій наречений стане удівцем
ще перед шлюбом — се хіба ж не сумно?
[(Сідає на дзиглик.] (Д. Ком.).
Прошу вас, дон Гонзаго, накажіть,
щоб слуги подали нам лімонади.

(Ком. вих.)

Паничі [і] ([ті] з тих, що з ними Анна вже перетанцювала) Чим бавити нам нашу Королеву?
Анна [забава починається з питання?
На жаль, я вже втомилась призначати.]
(до д. Ж.) Чи я й забави маю призначати?
і знову по черзі?

Д. Ж. [Ні] Черга відома,
вона встановлена [і я своєї не [відступлю] нікому].
Анна. Мені цікаво, як у ваших краях
панове бавлять пань.

Д. Ж. В нас, донно Анно,
тим бавлять, що життя позбавить може,
або від смерти вибавить.

Анна. А чим-же
не бавляться у вас, коли де так?

Д. Ж. Багато є невартого забави,
але про те не варто й згадувати.

Анна. А як, наприклад, ся [я мандоліна] обручка
ваша —

для забавки вам служить, чи для чого?

Д. Ж. Вона мені не служить.

Анна. Значить ви їй?

Д. Ж. Є речі поза службою.

Анна. (легковажно) Ах, так!

Чи й [мандоліна] ся гітара до таких належить?

Д. Ж. О, ні.

А. Чого-ж вона мовчить?

Д. Ж. Ви хтіли-б

П почути голос?

А. Так.

Д. Ж. Дозвольте-ж

[мені своєї звички] [сій мандоліні] моїй гітарі звички

не ламати,

вона бо звикла тільки з долу вгору

свій голос подавати. (Збігає в долишню...

Стор. 62.

2-й варіант (писаний чорнилом).

Ряд. 4. «Чорне Доміно» зорить з долу [за Д. Ж. і Анною]
і незаметно для

» 5-6. ...себе [вийшовши несвідомо... поступається на освіт-
лене місце. Скінчивши танець, Д. Ж. схиляється на...

» 7. ...є діл, воно тим часом...

3-й варіант (теж писаний чорнилом).

Ряд. 6-7. Д. Ж. скінчивши з Анною танець, *виходить в діл*
у дворик). («Ч. Д.» *ховається*).

» 9-10. М а с к а - С о н я ш н и к (виходить збоку, *хапає Д. Ж.*
за руку і одводить на бік в нішу.)

» 12. Д. Ж. [Але я] Я хотів би

» 13. [тебе не знаю, прех] тебе так добре...

» 16. [одкриває маску, вона падає до долу] [скидає] зря-
ває з себе маску.

» 25. Д. С. (оглядаючись і знов накладаючи маску)

Сього ще бракувало!

» 28. [Д. С. А в тім, що ви мене ганебно, нищо,
безлично зрадили!

Д. Ж. Не знаю, чим,]

Хіба зострітися на маскараді

- Ряд. 1. Д. Ж. Я вам писав [і на словах скажу]: «покиньте чоловіка,
» 2. [бо] [коли] як [раз те саме] він [вам] осоружний, і
» 5. [Я мо] Хоч і зо мною...
» 10. [Не хочеться вам вирватись на волю]
Хіба на волю вирватись [не досить] то мало?
[Я вам готовий допомогти до того.]
» 15. підсолодити, [цукром] трохи гірку страву
» 17. Я солодоців готувать не [вмію] вчився,

1-й варіант (писаний олівцем).

- » 18-29. [Д. С. Ви ще мені заплатите за се!
(відходить [від Д. Ж.] на гору. Д. Ж. лишається в
дворнику.) Чоловік Донни Соль (стрічає П)
[Ти тут?] Деж віяльде?
Д. С. [Я не знайшла підх] Підхожого немає
Чол. Овва! Моїй куріпці буде душно
Он личко аж напшить — справдешнє сонце,
дай я погріюсь. (Прихиляється до неї,
щоб поділувати, вона відхиляється).
Д. С. Тут же люде бачать!
Чол. Хе-хе! Боїшся, [що скомпромітую] [що введу
ще в славу] [людських поговорів] що скомпромітую?
Ну, ну, ходи сюди, тут захистенько.
([Затагає] Заводить П в [нішу] затінок і мигуч, вона
покірно відповідає на його пестоші).
Д. Ж. (З маскою в руках наближається до [ніші]
них).

Ах, вибачайте!

Чол. (залишивши жінку, гостро) Що вам треба,
пане?

Д. Ж. (до Д. С.) Я дамську маску тут знайшов,
сіньоро.

Се чи не ваша? Вам либонь потрібна.

(відає д. Соль маску і з гречним уклоном відходить)

(Через долішню сажу нова юрба гостей проходить і здійсмається на гору. Д. Соль з чоловіком теж тудайдуть]

2-й варіант (писаний чорнилом).

Ряд. 18. («Чорне Даміно» виходить на смугу світла)
Д. С.

< У рукопису «подається до сходів на рундук» немає. >

Ряд. 20. < У рукопису «виходячи на... ..д. Соль» — немає. >

» 22. [А чоловік] Твій муж тобі дозволить...

» 24. (Д. Соль миттю вибігає їсть) [Д. Соль швидко [рушає на] вибігає геть.] Д. Ж. (вступає «Ч. Д.» дорогу).
Д. Ж. іде за Ч. Д.;

» 25. Д. Ж. Ти хто, [таємна] жалобна маско?

» 27-30. Спритно втікає від нього [воно] ховається в альтанку і прищулюється в темному кутку. Д. Ж. шукає його по стезках). ([На [горі проти сходців] горішньому рундуді донна Анна танцює сеїділью. Коли вона скінчила, юсті плещуть в долоні).

» 31. Один мол.

< У рукопису «коли Анна скінчила танець» — немає. >

Ряд. 32. [Тепер] Оде ж ви танцювали...

» 34. Анна. Невже? [А я] Здавалосьь

» 35. [того і не завважила. Десь тверді] мені, що я танцюю по помості

» 36. [серця у вас, панове] чи се у вас такі тверді сердца?

» 37. Друг. мол. (підходить і вклоняється...

Стор. 64.

Ряд. 3. Друг. мол. Я підожду...

» 5. ...гостями, [незамітно проходить до бічних сходців і спускається в долішню сажу).

[К о м. ([доганяє П в бічному хіднику під колонадою] переймає П, спустившись згори).

[Постривайте] Вибачайте, донно Анно,
я маю з вами де-що говорити
А. Що саме?

К о м. Ви сьогодні дуже чудно
поводитесь

А. Як саме?

К о м. Донно Анно,
сього либонь нетреба пояснити
А. Я думаю, що треба пояснити
ваш тон. [, а не поведіння моє.]
Сьогодні [рано] ви мені казали,
що якби ви були мені непевні,
то повернули б слово, а тепер
непевність виражаєте, [так чудно] та слова
не повертаєте.

К о м. Чи ви б хотіли,
щоб я його вернув?

А. Якби хотіла

[тоб і вчинила [б] [то і сама[-б] могла-б вчинити те
саме]

[ми ще не зв'язані навік. Я вільна]
Сама вернула-б. Я тепер ще вільна,
і ви теж вільні. Як що справді вам
поведіння моє здалось непевним,
то ви не змушені його терпіти
і я його змінити теж не мушу,
бо в нім нема ганебного нічого.

К о м. Я не кажу — ганебного, і сам я
непевности ніякої не маю,
[якщо справді я б вернув вам слово],
але про людське око може здатись...

А н н а. Про людське око?

К о м. Ви не лекскайте
людського поговору. Хто панує,
той мусить уважать на осуд людський.
В моєму роді [и] лицарі — без страху,
а дами — без догани, тим то завжди,
сей білий плащ нам припадав по праву, —
[на ньому видко] його збрудила-б що найменш[у]а
плам[у]а,
і ми се пам'ятаємо.

А. Сеньор,
 мені про се нагадувать нетреба.
 Ніхто в Севільї вам того не скаже,
 що Анна де Альварес [для маскарadı] [про людське
 око] не по праву
 в сю чисту біль убралась. Я держу
 севільські звичаї, [як] а ви — кастільські,
 оде і вся ріжниця межи нами.
 [(Гордо підвівши голову. Хоче прийти далі поз¹
 командора, він заступає їй дорогу)]
 Як вам се кривда — ось моя правдица,
 ви можете знать з неї свого перстня.
 К о м. (цілує простягнену руку)
 Ні, донно Анно, [я прошу пробачить] вибачте мені.
 [Тепер я певен] Я певен, що коли ви так ретельно
 бороните всі[х] батьківські звичаї
 поки ви ще в дівоцтві, то по шлюбі
 ви приймете звичаї роду мужа
 так само щиро. [І не будем більше] [Поки що не
 будем] І не будем більше
 про се ні слова говорити.
 А. Згода. [(стискає його руку)]
 К о м. [Дозвол[ь]те провести] Ми повернемось на го]
 К о м. Ми підем до гостей?
 А. Ні, я не можу
 Я страшно втомлена. Посидьмо тута.
 К о м. (оглядається і бачить чинюсь постать в гли-
 бині салі)
 Простіть, [там ходить хтось, він нас побачить,]
 [по з] в Севільї може се [зовсім годиться] нічого
 але в Кастільї се було б...
 А. Ах, правда,
 я і забула. Я сама липсуся,
 коли дозволите.
 К. В тім ваша [повна] воля.
 (Йде на гору.)] зникає, потім з'являється в дворику...

¹ Огріх: треба «поз».

Ряд. 7-8. ...«Ч. Д.» *швидко але безвучно вибіває звідти і хо-
васться знов у кущат, далі від альтанки, там, де вже*
Д. Ж. шукає.

» 8. [Д. Ж.] (Анна [і] [сідає] падає [і похиляється в] в
знесиллі...

» 9. [у захистній ніші] в *альтані.*

» 11. [Пробачте, донно Анно,] Се ви тут? Вибачайте,...

» 12. А. (сіла [опрямившись] рівніще).

» 15. А. Як?.. А!.. [я вас прошу, сеньор, покиньте сі [до-
тепи] натяки. [бо [ї] я й від них]] Між иншим, я
найбільш втомилась

» 19. Д. Ж. Я думав: що могло [П] примусить вас
[П, прекрасн[о]у [вільну] горду, так уперто]

» 25. як [їм осн] [підмурівком їм не мертвий камінь] їм
підвалиною не каміння,

» 29. Для гордої і [вільної] владної душі

» 30. *Найкраща воля* на [шпилі наго] [високих горах] горі
високої.

» 32. з нагірного шпиля [людина] [на тільки] людині видко

» 36-37. [Анна (в задумі)]

То деж є в світі тая воля?..

Д. Ж. В морі!

А. І там безодня є.

Д. Ж. Але жива,

не тая мертва порожнеча [кручі] прірви

якої ще ніхто не поборов,

жива безодня моря посилає

на нас потужне військo хвиць живих,

але їх може легко побороти,

хто має силу й натиск.]

А н н а (в задумі)

То деж є в світі тая справжня воля?

» 38. [А. Дон Жуане,

я [буду] просто говоритиму, — невже]

[в ва] [знаєте що] [ви в таких житті, як ваше]

[Невже у вашому житті є справжня воля?]

Невже вона в таких житті, як ваше?

Ряд. 1-25. Д. Ж. Той тільки вільний від громадських путів,
кого громада кине зетъ від себе,
а я її до того сам примусив.

Д. Ж. Ви бачили кою, хто ідучи
за щирим юлосом свого серця,
ніколи б не питає: «Що скажуть люди?»

Дивіться, я такий. Тому сей світ
мені не був темницею ніколи.

[Піратською] Леєнкою фелюкою злітає я
[усі моря] простор морей, як перелітна птиця,
пізнає красу далеких берегів
і [чари таємні нового сві] краю ще незнамого принаду.
[О, в] При світлі волі [вся земля] всі краї хороші,
всі води ідні відбивати небо,
усі іаї подібні до Едему!

А. Але [ж тепер ви наче] між людьми ви мов дикий
звір,

що з логова свого не сміє вийти.

Д. Ж. [Хто] Як? Я не смію? Я не був би тута,

< «Я не був...» закреслено й поновлено. >

[якби се правда] колиб се правда. Хочете — я [завтра
можу

[вам привезу] привезти вам квиток з Ескуріала?

А. Я вірю, — ви се можете. А все як
ви тут неначе звір серед мисливців
лиш маска вас боронить.

Д. Ж. Полювання
взаємне межє нами. Що ж до маски,
се тільки зитроці мисливські. Зараз
її не буде. (скидає маску і сідає коло Анни[])

Ряд. 26. Павза[]). На горі знов музика й танці)

» 27. ...дивно — [ся] знов музика...

< У рукопису «Д. Ж. Як» — немає. >

Ряд. 30. [людина горем бита] стар[ий]е і горем битий, всі
редають?

Стор. 66.

- Ряд. 3. ...просто [до] на коня
» 12. [бо тут не місце, тай не мій то звичай,]
» 17. жінкам не тим страшний я.
...додаєте одваги?
[щоб не [піддатись небезпеці
на спокусі?] піддатися моїй волі?
» 18. [А.] [Я більше
скажу вам, коли хочете]
А. Одвага ще...
» 22. Д. Ж. [Скажіть, донно Анно] Скажіть мені по
правді,
» 27. Д. Ж. [Анно!] [що] То що ж вам...
» 29. ...світ широкий
[для вас одразу стане рідним краєм,]
» 38. ...вашого *именя*,

Стор. 67.

- Ряд. 2. у кожному жіночому обличчі
» 3. хоч відблиска того [що] ясного сяйва,
» 4. що променіє в ваших гордих оч[а]х.
» 6. [то [ск] не бачу глузду в сьому світі]
то в божім твориві немає глузду!
» 7. А. Стривайте. [Нащо нам думки тьмарити] Не тьма-
ріть мені думок
» 9... в широкий світ.
< Чужою рукою над словами «в широкий світ» напи-
сано: «Дуже сучасно». >
Ряд. 10. Д. Ж. (*простягає руку*).
» 13. Д. Ж. Та що ж [вам зава] вас не пускає? Сі! перли!
» 14. Чи [ся] та обручка може?
» 16. ...кладе на *ослін*...
» 21. в Гвадалквівір [я хочу їх закинуть] *обидва перстні*
кину,
» 23. Д. Ж. Ні, [донно, Анно] сього перстня я не можу
дати.

Ряд. 27. ...чи справді [широ] є
[оті слова про] [ви поважаєте необмежи]
[ви любите оту безмежну волю,]

» 29. чи [й] то все...

< Чужою рукою написано: «Занадто довго не об'ясняється історія з Дол., непонятність по характеру Д. Ж.» >

Ряд. 32. Д. Ж. [Беріть моє] Я [вам віддам] все життя віддам!

» 37. Анна. [Але не волі?] [Вона] [Але] А щож? кільде з...

Стор. 68.

Ряд. 1. Д. Ж. [Довг честі змушує] Я слово честі дав її
носити.

» 2. А. [Довг] Ах, слово честі? (Встає) [Я вам дякую]
Дякую, сіньоре

» 3. що ви мені [слова сі пригадали] про теє нагадали.

» 4. ([Хоче відійти] надіває знов убір і свою обручку...

» 7. А. Годі.

< У рукопису ремарки «з гнівним рухом»—немає. >

Ряд. 8. ([Д. Соль веде Комм. і здалека показує йому в ніші
д. Анну і д. Жуана] *Комм. іде через дворик і набли-
дить до альтони. Д. Ж. ще на колінах, д. Анна робить
змієний жест і відступає*).

Д. А. Доволі вже комедії! Вставайте!

» 9. (Д. Ж. встає. Анна обернувшись, бачить Комм.)

» 12. мене [до матері] в юртіню саяю.

» 13. Ком. [ні, донно] Донно Анно,

» 14. [я мушу вас затримати на хвилину].

Скажіть мені, [як зветься той сеньор] того сеньора
ймення?

» 15. Д. А. [(з насм. в гол.)] Сей лицарь—наречений До-
лорес,

» 16. [він вишого не хоче мати ймення] [і ймення вишого
не сміє мати] инакше він не сміє називатись.

» 17. [(з горішньої салі гості, завваживши, що долі діється
щось, потроху спускаються в долину)].

Д. С. О, донно Анно! він зовсім не лицар,
ви помиляєтесь. (До Комм.) І не сеньор,
[бо він свою сеньорію розтринькав].

Тому й не [може він] [називається] може він ніяк
назватися

Д. Ж. [Прекрасна донна Соль жа] [Так,
Дотепні жарти ваші, донно Соль,
неменше ніж костюм. (До Комм.) Сеньора знає
моє імення так, як я П].

Д. Ж. [Я звуся дон Жуан!—сього доволі
ні титулів нетреба ні сеньорій]
[Я маю власне ймення] У мене єсть імення—дон
Жуан!

Ряд. 18. [се ймення] *sono* по всій Іспанії відоме.

[Д. С. Його [вигукували всі] [розголосили скрізь]
імення все вславили геральди,
[по всіх майданах, вку]
[оповіщаючи баннітом вас] як вас оповіщали скрізь
баннітом]

» 19. [Як сміли ви прийти в [сей] [почесний дім] госпуду
чесну?]

Ви [ж] той банніт, кого король позбавив

» 20. і чести й привілеїв? [Як же сміли] Як ви сміли :

» 21. [прийти в сей госпуду чести] в сей чесний дім з'яви-
тись?

< У рукопису «в сей чесний...» закреслено й знов
поновлено. >

Ряд. 23. [дар королівський] Кароль дає...

» 24. А честь мо[ю]я, так само я і шпаг[у]а

» 25. [незламана] [ніхто не може в мене одібрати,]
мені належать—Іх ніхто не зломить.

» 26. [а ні зламати. Будьте певні, пане.
Я зараз се готовий до]
Чи хочете попробувати, може?

» 27. ...до поединку.

< Чужою рукою написано: «ще нема повода для Д. Ж.» >

Ряд. 30. Не дичить Командорові. [Очистіть
імення ваше—і тоді побачим
в чиєї шпаги ліпший гарт]. (До л. А.) [Ходімо].
Ходім.

[(До д. Саль) (Я) А вас прошу [мовчить про се
сеньоро] нікому не казати

про сей пустий випадок.

Д. С. [як сеньор] Невже
ви маєте його пустити безкарним?

Комм. [Він не покараний на вашу думку.]

Як що він був колись в лідарськім стані,
то в сей момент покараний він досить,
[я більш не маю чим його карати].

[(До д. Ж.) Я ражу вам з господи поспішитись
поки ніхто вас не пізнав, крім нас].

[Д. С. І ви не скажете про нього владі]

[Комм. Гадаєте, що се велика]

Д. Ж. (Ховає шпагу в піхві і блідне)

Я вам не дякую за веледушність.

Надію маю, що колись віддячу
за неї ділом. (Швидко виходить)

[Комм. Дуже буду радий]

Д. С. [А] Як се ви могли
пустити сього бандіта? [Ви повинні] Випадало
його віддати зараз альгвазілам!

Комм. [Повірте донно Соль, я добре знаю]

[Щоб знали всі, що він тут був у гостях—
банніт у нареченої моєї?

Чи [й] ви б сього хотіли, донно Анно?]

Зовсім неварто сповіщати всіх
про гостювання тут сього банніта,
[бо се не придає нікому чести]

Д. С. Нічим не заслужив він сеї шани.

А ви як думаєте донно Анно?

Д. А. Я думаю так [само] як і [ви] дон Гонзаго,

[Комм. Сеньоро, вірте я не менше знаю

що випадає, отже кажу й вам
[промовчати про давню сю знайомість вашу]

Що се пустий випадок був [не більше] тай годі.

Комм. (ще раз) я ражу й вам мовчати [донно] пані
Соль

щоб не було для вас лихих наслідків.]

К о м. Сеньоро, вірте, я не менше знаю,
що випадає. (До гостей) Ражу вам, сеньори,
на сей пустий випадок не зважати
і не псувати ним собі забави.

(Д. Саль з досадою виходить, [всі гості теж {}] ідуть
на гору))]

Ряд. 31. (Бере Анну під руку...

» 35-36. Ч о р н е Д о м і н о (*голосно шепочучи*).

» 37. [Чи вам не сором убивати] Немає чести нападати
ззаду?

» 38. (Анна оглядається)

Стор. 69.

Ряд. 1. К о м. Не оглядайтесь!

(Д. Ж. швидко [виходи] подається до брами, Чорне Доміно
за ним, обов зникають).

» 2. А. Вже ж нема нікого.

» 3-4. К о м м. (*зміняє спокійний тон на ірізний і випускає
Аннику руку*)

» 5. Д. А. [Я ражу вам спитати в Долорес].
[Коли вам справді треба [сеє знати] се питати]
[Про се спитати треба]
Кажу ж, як наречений Долорес.

» 6. К о м м. [До чого тута Долорес. Я ж бачив,
як він стояв в сій ніші на колінах]
[Чому] Чого ж було стояти на колінах?

» 7. Д. А. [Хто перед ким] Кому?

» 8. К о м. [Вже ж, перед вами він.]
Та вже ж йому тут перед вами!

» 9. Д. А. Не навпаки?...

» 11. Д. А. Мій боже!

» 12. [Нема] Хто ж дозволу...

» 13. се може [ваш] та кастильськ[ий] а етікета

» 18. Д. А. Та змишуйтеся,...

» 20. ...вплиняли б досі,—

» 22. Вам дивно [так] се, що я [у слід йому] за ним у слід

» 25. ...що мов буря [налетіло]

» 26. [від погляду його] наливало [мені] на серце [кволе]
безборонне?

- Ряд. 27. *О, се була б трагедія чудова,*
 » 28. та шкода, я до неї не в настрою,—
 » 29. ...маю до фанданго!
 » 31. [Ви можете мені служити до танцю?
 Ах, правда, я забула—вам не личить!
 Ви ж командор!
 Ком. Я жалу про се
 уперше, відколи здобув сей титул.
 Д. А. Не жалуйте, ходім!] Ходімо, дон Гонзаго! я
 [там] полину
 » 32. як біла хвиля [в мор[і]є у] у хибкий танець,
 » 33. а ви [мов скеля [станете] будете стояти
 спокійно, непорушно] спокійно станете мов камінь.
 [Камінь теє добре знає] [скеля мусить теє знати,
 [що хвиля свій танок при їй скінчить].
 » 34. [Таж] Бо знає камінь [знає], що танок свавільний
 » 36. ([Д. А. бере Ком-ра за] *Ком-р бере Анну під руку і веде*
 [в [та] юрбу] *туди, де*

Стор. 70.

- Ряд. 11. не [варт моєї] варті сеї шпаги.
 » 16. ...Я вже й сам не[знаю] тямлю
 » 17-19. [Д. Ж. (похмуро) Той безглуздий жарт
 по всій Іспанії тепера ходить,
 і я не маю способу спинити
 його нічим.
 С г. [Чи варто сумувати] Не можете спинити?
 Скажіть, що просто командор злякався
 цієї шпаги.
 Д. Ж. Хто ж тому повірить?
 Таж командор убив на поединках
 людей ще більше, аніж ти украв
 моїх дукатів.
 С г. Ну, вже се навряд!
 Де в мене тиї дурощі беруться...
 ...не застуй!
 » 20-21. (*Засмілючись виходить з печери*). (Д. Ж. *знов точить*
 шпагу).

Ряд. 22. Д. Ж. Ет, знову пощербив! [Нехай ти] Геть! на зла-
мання!

» 24. Сґанарелло (вбігає. Швидко і нишком)

» 25. Мій пане, утікай[те]мо!

Стор. 71.

Ряд. 1. [Він з тих, що звуться «невидимки», гірше
від ордена сього немає в світі.]
Се шпиг від інквізиції напевне,

» 4. ...від стілета,
[хоч не отруєна. Веди сюди]

» 5. [того] Веди ченця. Коротша...

» 8. [Сґ. А якже!
так от і вивезу як на лопаті
имення ваше. Щей мене штрикне
вам за компанію.

Д. Ж. Скажи, що хочеш,
але веди сюди.]

Сґ. [Та добре, добре]. Гарзд.

» 11-12. «...невидимок» (invisible) в чорн[ий відлозі чорн]ому
каптурі, що закриває...

» 14. Д. Ж. (встає на зустріч.

< У рукопису «із шпагою в руках»—немає. >

Ряд. 18. (Чернець робить *знак рукою*, щоб Сґанарелло...

» 19. [Лиши нас] Ти вийди, Сґанарелло.

[Сґ. ([пошепки д] понуро)]

[Ну, се вже значить—лізти на рожен]

» 20. Д. Ж. (пошепки до Сґ.)

» 21. [Та] Поглянь—в [сього] ченця рука жіноча.

» 22. 'Сґ. (теж) [А щоб] Щоб їх!...

» 23-24. ([Все ж не випускайте шпаги] Махнувши рукою,
виходить). (Д. Ж. кладе шпагу на камінь [Сґ., зни-
завши плечима, виходить]). (З під одкинутаї...

» 26. Д. Ж. Ви, *Долорес*? Ви? *Знов...* у сій печері...?

» 31. Д. Ж. [Але ж я] Я ж не слабкий,

» 32. як бачите,—[здоровий] веселий, вільний, дужий.

» 33. ... вам здавалось так;

[але я серцем бачу—се неправда.

Ви—одержимий духом неспокою,
[він вас] [ви за собою] ви носите усюди за собою
свою неволю, в вас недуже серце.

Ряд. 36. [Здається] Я бачу, сеньйоріто, ваша одіж

Стор. 72.

- Ряд. 1. [і ви читати стали екзарцізми
над бідним грішником. Та не гадайте,
що я вже й [справді] буду спра]
[Та не] але я вам не буду сподіватись,—
- » 3-4. (Долорес мовчки виймає два *невелик[и]ї* сувої пер-
гаменту, подає їх д. Жуанові і *відступає до виходу з*
печери).
- » 5. *Стривайте, Долорес! Я не хотів*
- » 6. ...було б се [гірко] прикро.
- » 7. Що ви мені [дали] принесли?
- » 10. декрет від короля...
- < Чужою рукою написано: «Чи не передавались через офф.
посланидів? Чи не лучче, щоб вона тільки звістила про ам-
нестію і що він має прийти кудись, щоб дістати де-
крет». >
- Ряд. 11. Мені прощаються усі [гріхи] злочини
- » 13. ...дістались сі папери?
- » 14. Д о л. (*збектежсена*)
- » 16. Д. Ж. *Долорес!*
- » 18. на мене довг [новий] якийсь. Та [я не [в] жартом]
вам відомо,
- » 19. [казав вам, що [я звик] привик довги платити]
[кажу вам] що я привик свої довги платити
- » 20. [На сей раз прийдеться покинуть звичку]
Я не [за платою прийшла до вас] прийшла сюди
[просити довг] з вас плати править.
- » 22. [Я дав колись завдаток вам] Колись я вам заставу
дав—обручку,
- » 24. [Тепер] Уже ж я не банніт, а...
- » 27. Д о л. (*з стогоном*) [за] Боже!...
- » 31. (голос її перехоплюється спазмами стриманих сліз)
[без квіток...

без ніжного серпанку... без кадила...

Ой, як се тяжко...]

Ряд. 32. Д. Ж. [Я вас так вразив] [Долорес!] Я вразив вас?

» 33. [Чим, Долорес] [Я вас] Чим, Долорес?

» 34. Д о л. Ви ще не зрозуміли?

» 37. Немов гаман [червінців лихвареві] з червінцями лихварді

Стор. 73.

Ряд. 3. Д. Ж. *Долорес,*

» 6. [я зроду ще не задовжався] не був я досі винен зроду.

» 11. Я [їм] кожен раз...

» 12. що лиш вони могли [в]змістити: [щастя] мрію

» 13. коротку хвилю щастя [й] поривання і порив[у],

» 14. ... жадна не [в]зміщала,

» 15. та [ще й] инший і того було *занадто*.

» 16. Д о л. А ви сами могли [й] змістити більше?

» 17. (*Д. Ж. мовчить, спустивши очі*).

[Д. Ж. Я міг би, як би мав я тільки з ким його ділити.

Д о л. Скарб ще не здобутий,
а ви вже ділите.

Д. Ж. [Бо] Такиї скарби
удвох лиш добуваються.

Д о л. (гірко) Не так же,
що позичку одна дає, а другий
[вертає «плату»] «виплачує свій довг»?

(*Д. Ж. мовчить*)).

[Так] [Ні, дон Жуане] Д. Платити вам не прийдеться
сей раз.

» 18. [Вертаю вам [ваш] [сей] ваш золотий «завдаток»].
Візьміть назад сю золоту «заставу».

» 19. ([Здіймає] *Хоче зняти обручку* [і подає Д. Ж.]).

» 20. Д. Ж. (*удержує її руку*)

» 21. [Ні, Долорес, я необачно мовив
те слово [ви ж візьміть назад] а прийміть назад
обручку

і вірте, що вона належить вам

по праву найсвятішому].

[Прошу вас, не вертайте,

[вра] [свої слова] недобре слово я [візму] вже беру
назад]

[Ні, вона] [Вона] Ні, *ся* [бо се] належить вам з свя-
того права.

Ряд. 22. Д о л. [Жуане] Я вже сама до себе не належу.

[Мене нема. [Се] Я вже не Долорес,]

» 23. [Нетільки сеє] вже й се видиме тіло не моє,

» 24. [моє] [але] сама душа [в моєму] у цьому тілі—дим

» 25. [жертвний дим] жертвного кадила, що згорає

» 28. ...не можу зрозуміти.

[Боюся розуміти... Долорес!]

» 31. [Кажіть, яким] ви як їх здобули?...

» 32. Скажіть мені! [Ще може я зречуся
таких дарів].

» 33. Д о л. Навіщо, *дон Жуане*?

» 35. [Д о л. Ви вже не можете зректись їх.

По всіх церквах відома буде воля

отця святого; сей декрет геральди

розголосити мають по країні]

Д о л. Ви їх зректись не можете, я знаю.

» 38. *Колиб же хоч остатній.*

Стор. 74.

Ряд. 1. Д. Ж. *Долорес!*

» 2. Коли не скажете, я [погад] можу здумать,

» 3. що спосіб *здобуття* [нечч] *і небний був*,

» 7. від мене сі слова... [Які чужі
і непотрібні... [Може се і зветься] я колись їх знала,
тепер забула...] [я скажу вам] [Добре, я вам скажу]

Щож, я скажу:

» 10. Д о л. Я не [буду] можу довше пояснити,

» 14. Д. Ж. Боже, *як се страшно*, Долорес!

» 18. Чого мені жажатися [за] про тіло,

» 38. [Годі. Я вже сказала все. Пора вже йти].
[і тим щаслива буде—Я вже йду] Прощайте

Стор. 75.

Ряд. 1-2. Д о л. *Подається з печери, але спивняється).*

- » 3. Ні! Ще раз! Останній раз
» 4. Я подивлюс[ь]я ще на сії [кохані] очі,
» 6. [ні в] в могильній тьмі...
» 7. Моїм життям. [Не смію ж я узяти
ні одного з сих кучерів [препишних] хороших...]
Візьміте ваш портрет
» 9. [Якби він близько
був коло серця тут, бул[а]м б даремн[а]і
всі молитви, обітницї й труди]
Я маю пам'ятать про вашу душу,
» 11. Д. Ж. [А що,] Але якби я вам
» 12. сказав [тепер] що [мить [одна] єдина щастя з вами]
[тільки вас одну] мить єдина щастя з вами
» 13. [тут на землі, дорожча задля мене] [з усіх жінок я
міг би щирим серцем] тут на землі, дорожча за-
для мене,
» 14. [ніж вічний рай без вас на небесах?] [дружиною
своєю називати] ніж вічний рай без вас на небесах?
» 15. Д о л. *(з екстатичним сміхом мучениці на тортурі)*
» 16. [Жуане,] Я не прошу [не спокушать мене] мене не
спокушати!
» 23. Ось вам обручка ваша. [Для черниці
вона вже не потрібна].
» 24. *(Хоче подати Д. Ж. обручку,...*
» 29. [або віддайте [на оltарь] статуї Мадонни,
або [її] Мадонні [офіруйте] дайте на офіру,
» 34. Д. Ж. [Я] А вашої я не...
» 37. Д. Душа свої бажання має й звички

Стор. 76.

- Ряд. 1. так само, як і тіло. [(На устах Д о л. з'являється
усміх] Я хотів би,
» 3. Д о л. [Прощайте. Я піду] Пора вже йти мені...

1-й варіант.

Ряд. 5-10. [Д. Ж. Ні, геді, Д о л. р е с

ні слова більше! Не руйнуйте словом
любови наших душ! [Не розбивайте] За що прощати?
За те, що я не стиг вас у долину
За те, що я не заплатив вам так
як всім жінкам платив? Що [навіть чудо] «співобману»
[не обернув] до справжнього обману не довів?]

2-й варіант.

- Ряд. 5-6. Д. Ж. *Ні, годі, Долорес*
ні слова більше, щоб не потьмарити
[для мене] ясного спогаду про сю хвилину.
- » 7. За що прощати? Я ж тепер бачу,
» 8. що *справді* вам не завинив нічого.
» 9. Адже ви через мене досягли
» 10. [з] високого, пречистого верхівля.
[де навіть дихати не кожне вміє
а ви ж бо маєте на ньому жити].
- » 11. Невже *за се мене* прощати треба?
» 12. *Ні, Долорес*, ви в слові помилились,
» 16. від ганьби й честі. *Правда, Долорес?*
» 17. Д о л. [Здається] [Так, правда] Здається слів ніяких...
» 19. Д. Ж. *Стривайте, Долорес*, чи ви [давно] в Мадриді
» 20. [покинули Севілью?] одвідали сеньору де Мендоза?
» 21. Д о л. Більш як місяць.
Д. Ж. А перед тим, як виїхати звідти
ви бачили запевне донну Анну?]

Д о л.

< У рукопису «спиняється» немає. >

- Ряд. 25. Я бачила її [і Командора.
Вони в Мадриді].
- » 26. Д. Ж. [Щож] Вона щаслива?

Стор. 77.

- Ряд. 2. Ніколи [лежкого шляху] стежки лежкої. Прощайте.
- » 3. Д. Ж. Прощайте, *Долорес* я вас не зражу.
- » 4. Д о л. *раптом закривав лице відлогою і...*
- » 10. Д. Ж. [Питання саркастичне] Ущипливе питання
- » 14. С г. Що я [вас бачив] видав вас
- » 19. Д. Ж. [Чому] [Що] [А] Що де пропав?

Ряд. 21. Д. Ж. [То] [А] То ти підслухував?

« 23. Хто має слуги [звикнути повинен] той повинен
звикнуть

» 24. що має [повсяк час] при собі конфесціонал
[[у себе вдома] побія себе. Се вже річ відома].

» 25. Д. Ж. (*обурено*) Але щоб так нахабно [говорити] при-
знаватись...

» 27. Мій пан своєю щирістю відомий.
[[Вклонившись, виходить]].

» 28. [А, ти про се...] [Ну, годі вже] *Ну-ну, мовчи!* То тінь..

» 29. ...Доля жде в [Севільї] Мадріді.

» 30. Сідлай лиш коней, [ми тепер поїдем] [я тепер поїду]
ми тепер поїдем

» 31. ту долю добувати. [І здобуду] Швидче! Миттю!

1-й варіант.

Ряд. 32-34. [Сг. (скептично всміхається)

Осідлати

коня недовго. То найлехша справа.

Тепер [дорога лехка] лехко [на] до Севільї

дістатись і таку здобути «долю».

Сеж не декрети й були здобувати],

2-й варіант.

[Сг. Ваша воля.

Осідлати.

й поїхати недовго. То найлегше.

І «долю» ту(т) здобути теж нетрудно

[та лехко й до Севільї нам дістатись]

[Се ж не декрети й були здобувати]

(Сг. вих). *Д. Жуан бере шпаку до рук і проводить ру-
кою по лезі, пробуючи її юстрість, при тому всміхається).*

< У рукопису «Д. Жуан бере... ..всміхається» — немає. >

Стор. 78.

1-й варіант.

Ряд. 1-7. Мадрид. Оселя Командорова. Опочивальня донни
Анни. Донна Анна у півжалобній сукні сидить за
столиком [пер] [перед свічадом і здіймає з себе важкі]

і перебірає у скринці коштовні покриси [потім втомлено відкидається на кріслі. Виходить Марієвіта] і примірає їх до себе, дивлячись у свідчадо.

(Сцена з Командором).

2-й варіант.

Ряд. 2-3. Оселя Командора в Мадриді. Опочивальня донни Анни. Велика, пишно але в темні[й]х тонах...

» 3-7. Високі але вузькі вікна [пропускають мало світла] з балконами сягають сливе до підлоги. Донна Анна, *убрана в сиву півжалобку сукню, [стоїть перед свічадом і прилажує на голові чорну мантилю] примірає покриси.*

» 9. [Куди] Чого се ви [у]вбіраєтесь?

» 10. А. [я [хочу] завтра] [я] на завтра

» 11. [просити вас, щоб ви пішли зо мною] прикраси вибіраю. Завтра хочу

» 12. [піду] піти на бій биків.

» 13. К о м. У півжало́бі [Анно]?!
[іти на бій биків?!]

» 14. А н н а (з досадою відступає од свічада).

» 15. Ох, ті жало́би! [та півжало́би!!] і коли їм край?

» 17. Ся має ще *тривати вісім днів*,

» 23. і вам годиться...

» 26. [а то] бо се тепер...

Стор. 79.

Ряд. 5. Ах, цілий місяць! [Дуже довго] Се багато, справді.

1-й варіант (написаний олівцем).

» 6-28. [[Моєї тут нема вини. Бо я сам] І все таки ніхто не винен з того. Я сам [радішій] Люблю вас бачити [вас в] ясний сукні, бо се вам до леда. І я б [охоче] радішій [пішов] піти на бій биків укупі з вами, але звичаї...

А. [(нетерпляче) Я вже сеє чула!] (зриває з себе мантилю)

[і гукає в напрямі відкритих дверей]

[візьми] Сховай мою мантилю, Марієвіто?

Мар. (молоденька покоївка, увиходить і бере мантилю)

Сеньора вже не йде сьогодні з дому?

Ком. Ми згодом підемо до церкви.

(Анна здивовано глянула на нього).

[Мар. вишла з мантиль] Мар. (до Анни) [Значить] Маю

принести для сеньори чорну сукню?

Ком. [Ні, можна в сій піти]

Даремне скинули, — ми незабаром до церкви підемо.

(Анна махає на Мар. рукою, та виходить з мантилею).

Анна [(до Ком.)] Я не збиралась

[сьогодні в церкву] тепер до церкви.

Ком. Мусимо піти,

бо там сьогодні казань фра Ів'їґа.]

2-й варіант (написаний чорнилом).

Ряд. 6. Ком. Не розумію вашої досади

» 7. Невже таки для марної розривки,

» 10. А. Що се за слова?

< У рукопису «встає» немає. >

Ряд. 12. [Хіба] Коли я що ганебного вчинила?

» 13. К. [Не може бути й мови пр]

Про щось ганебне й мови бути не може,

» 14. але для нас і [збочення] [похибка маленька] збочення найменше

» 15. було б до *прізви* кроком. Не забудьте,

» 17. ...не грішми й не насильством,

» 18. але чеснотою, — [в] з нас де - Мендозів,

» 20. всі дами без догани. [Так і далі] Чи ж подоба,

» 21. щоб саме [вам юрба дала догану] вас могла юрба огудить,

» 22. < У рукопису «коли ви завтра» немає. >

» 23. А. (роздражнено) *Гаразд, гаразд! Я не піду нікуди.*

» 25. [Ком. Прийміть до відома, що [завтра маєм] ми до церкви

повинні завтра йти]

Ми завтра маємо піти до церкви.

Ряд. 29. [бо там буде] [там мати] [бо завтра має казань] Казати казань має фра Іньґо.

» 31. злюбила ті казання. Отже [мусять] ходить

» 32. і [даре] ділий двір на їх [вчащати]. Коли не буде

» 33. з усіх грандес лиш вас, то се [завважать] помітять

» 34-35. ...Ком. *виймаючи* з кишені [цет] молитовні чітки...

» 36. Я вам [купив нові] [прині] купив чітки—[здається]
[гадаю] до півжалоби,

[до сивого убрання се як раз пасує] [до півжалоби
се як раз пасує]

» 37. [А як мине жалоба, я вам справлю
сапфірові, я [вже замовив їх] їх уже замовив.]

а *потім я вам справлю* з аметісту.

» 38. А н н а (бере чітки) Спасибі. Тільки нащо *то?* [Мо-
литись і з кіпарісними я можу.]

Стор. 80.

Ряд. 1. Ком. [Шевне] Вам треба

» 2. [Та я не хочу, щоб моя дружина
в чім небудь упосліжена була
супроти інших. Вам [належить] пристала
[в пишноті не вступатися нікому] пишність]
пишнотою всіх дам переважати.

» 3. [Ще я прошу вас] І ще, будь ласка, як прийдем до
церкви

» 4. [то не вступайте] не попускайте донні Консепсьоні

» 5. край королеви [місце] сісти. Теє місце

1-й варіант (написаний олівцем).

Ряд. 6-26. — належить вам

А. Гаразд.

Ком. А того паж

що не [підняв] подав вам [віяльця] хусточки, сьо-
годня

вже видалено з двору.

[А. Бідний хлопчик]

К о м. [Я сам просив у короля про теє]
Се зроблено по моєму проханню,
пнакше я покинув би Мадрид.
[і королівський двір.] [Якби не ваш] [Уважиість]
Сеньора де Мендоза не служебка,
щоб мала [віяльде] хусточки сама здійсмати,
коли край неї королівський джура...
(Пройшовся разів два по хаті, щоб заспокоїтись
після гнівного спогаду).

До речі, про служебок: я зміняю
дуенью вашу.

А. [Я ні в чім не скарж] В чім її провина?

К о м. Вона лишила вас саму в господі.

А. (вражена) Ах, от що? Се таке довір'я ваше?

[і певність у мені]

К о м. Тут справа йде зовсім не про довір'я.

При матері моїй була дуенья

суворо-невідступна [і при інших] [чом же] а як ви

[всіх дамах [з ро] дому де - Мендоза, чом же] віль-

ніші бути [маєте] схочете, ніж мати,

[ви маєте від того бути вільні]

се ж пам'яті сих дам образа буде] то пам'яті її об-

раза буде

Та з того й справді вийшла неविгода:

ви мусіли на самоті прийняти

сіньора де Гомед.

А. Ісус - Маріє!

та він же зріс у мого батька в домі,

для мене він мов рідний брат!

К о м.

Я вірю,

але він все ж не рідний.

[А н н а. О святая терпливосте.]

А н н а. Терпливосте святая!

2-й варіант (написаний чорнилом).

Ряд. 6. Належить вам. Прошу вас пам'ятати

» 8. [мій рід і я на теє заслужили] бо ми його зайняти
можемо гідно

- Ряд. 10. [так вимагає честь [і] могого роду] ручить за те не
 тільки честь Мендозів,
 » 11. [і честь Іспанії] [та] а й ордену мого [лидарський
 стяг] *преславний* прапор.
 » 15. *зо* мною [б рушило й] *рушить* *моє* лідарство,
 » 16. і вже [б тоді] *негад* *тоді* його величність
 » 17. придержува[в]є корону...
 » 18. щоб часом не схитнулась.

[А. Струс який!

і все то за таку дрібну причину!..

К о м. Причина не дрібна — ви помилились: —

Дружина Командора не служебка] Я зумію

- » 19. [оборонити права] [всіх прав своїх лідарських бо-
 ронити,] *одважно* боронити прав лідарських
 » 23. [Але і [ми] всі повинні пильнувати [усіх вимог най-
 менших етикету] [всь] вимог що найдрібніших еті-
 кету] Але...
 » 24. [тим часом ви...

А. (вражена, напружено) Що тим часом я?

К. Уклін придворний

у вас не досить церемоніальний.]

що - найдрібніших, [хоч] хай вони здаються

- » 25. для вас [безглуздими] нудними, марними, без глузду...
 » 26. А н н а (*перебиваючи*) Терпливосте свята!
 » 27. К о м. Так, [Анно,] справді треба
 » 31. [Тому] [бо тим вони й] Права [а не] без обов'язків,
 то *сваволя*.
 » 32. (А н н а [зітхаючи, схиляє голову] *зітхає*)
 » 34. які вас тут [чекають обов'язки] *повинності* чекають.
 » 37. А н н а. І в думці...
 < У рукопису «гордо» немає.>

Стор. 81.

Ряд. 4. ...свою дружину.

[М а р. (постукавши в двері і не діждавшись відпо-
 віді, увиходить. Радісно і голосно).

[Там прибула] Приїхала з Севільї сеньоріта!

А н н а (так само радісно).

Проси сюди тутчії! (Мар. зникає).

Ком. Навчіте, Анно,

сю дівчину, як [слід] треба [тут ходить] входити
в хату

і говорити. Що се за простацтво?

(Маріківита уводить в кімнату Долорес)

Анна. Ти, Долорес?!

Ком. (з лицарським уклоном)

Вітаю, сеньоріто!

(Дами вітаються якось примушено)

Ком. Чому завдячую велике щастя

вітати в себе подругу найкращу

моєї Анни?

Дол. Я тут маю справу [...]

[прош] до короля... прохання [власне] себ-то...

Ком. От як?

родина ваша вхожа до двора?

Анна. Вона дочка гідальго, та не гранда.

[Дол. Мій батько]

Ком. (до Дол.) [то] То треба вам удатися спочатку
до шамбеляна через каштеляна.

[Дол. Я сподівалася на вашу ласку...]

Ком. Я б рад[ий]о [вам] сам служи[ти]в, [але на
жаль] вам, та на жаль

мен[е]і забороняє етікета

просити аудієнції не для себе.

[Та може [ви розкажете мені] ваша воля розказати,
в чім ваша справа — я тоді охоче

її на себе перейму і сам

його величності подам на розсуд,

Дол. На жаль не [смію] можу розказати, — справа
обходить не мене.

Ком. Прошу пробачить.

Тоді вдавайтеся до каштеляна.

Дол. [Чи смію вас просити... як же саме

до нього доступити?..] А як до каштеляна доступити?..

я не знаю

[ніяких ходів]

Ком. [О, се річ найlexша!]
Ми з Анною до церкви зараз підем.
Там буде цілий двір і каштелян
запевне теж. Коли вам те бажано,
ходіть із нами, а по службі божій
я познайомлю вас.

Дол. Безмірно вдячна!

Ком. Я мушу йти зібратися до церкви.

(вих.)

А. (гостро, дивлячись в вічі Долоресі)
Ти прибула просить за дон Жуана!
не одрікайся!

Д. Я не одрікаюсь.

Се право нареченої.

А. Ти й досі
ще наречена? Бідна Долорес!
Коли вже ти діждешся нагороди
за всі [твої] страждання і старання?

Д. Анно,

я надгород не жду.

А. І добре робиш,
бо наречений твій такий непевний,
що може зрадити в остатній хвилі.

Д. Не може бути зради межи нами.

А. [О.] Та ти не зрадиш! Але він... Він раз
от-от уже був зрадив.

Д. З ким? З тобою?

Анна. Ні, не зо мною, а для мене.

Д. Справді?

А деж твоєї перемоги знак?

Анна. [Знаки бувають невидимі]
знаки не всі видимі. Дон Гонзаго
в безкровнім поєдинку подолав
прилюдно Дон-Жуана —[та] хоч ознаки
наочної по тому не лишилось,
а в[же]се ж була то повна перемога.
Д. Ти думаєш?

А. А вже ж.

Д. Той поєдинок
ще не скінчився.

А. [О?] Тим [гірш для тебе] для тебе
гірше.

(Входить Командор.)

К. Готовий вам служити, мої сеньйори.

(Анна і Дол. встають.)

А н н а. [І я готова.] І ми готові. [Йти] йти. [Тільки]
[Правд]

Ах; Долорес,
ти ж певне хтіла переодягтися;
[а я тебе [забавила] заговорила.]

Д. [Ні]

[а] Я так піду.

А. [Хіба ти все в жалобі] [Чого] В сій
простій чорній сукні?

Д. Я звикла [в чорному] так.

А н н а. (одчиняє двері в сусідню кімнату).

[Подай нам, Маріквіто,

Мантільї дві—брабантської роботи.

Д. Навіщо, Анно? Я ж мантілью маю,

А. (критично дивиться на мантілью Долореси).

С[я]ю?... Як тобі сказати... ні вже, любя,
прошу тебе, візьми мою. [Там буд[уть]еть] [Я дам]
І, знаєш,

я дам тобі агатові чітки
і віяльде на шнури з чорних перел.
Так буде призвоїтіше. Бо в церкві
збереться що - найкраще товариство,
а ти ж моя приятелька і гостя.

К о м. Так, Анна правду каже, сеньйоріт[е]ю,
і навіть се допоможе в ваших справах,
як станете на рівні того тону,
що прийнятий в Мадридським товаристві.

[(Марікв) Анна дістає тим часом із скриньки перед
свідчанием чітки й віяльде, Маріквіта приносить ман-
тільї, Долорес покірно надіває все)]

А н н а (пильно прила[гожу]жуючи на собі мантілью

перед свічадом. [Всі троє виходять].)

А н н а. [А знаєш, Долорес, таж я могла-б]
я можу, Долорес
за тебе попросити королеву,
бо я найперша дама при особі
її величності.

Д. Ні, не турбуйся.

(Всі троє виходять.)]

Ряд. 5. Простіть, я був...

» 7. і [марними] боротьба здалась...

» 10-11. А н н а. За який щабель?

< У рукопису «живо» й «Таж вище є тільки троні» —
немає. >

Ряд. 13-15. К о м. *Я згодом*

всі заміри свої вам розкажу.

Давно б їх розкавав, як би я бачив,

» 17. К о м. [Пробачте,
я вже приніс вам каяття.] Я каюсь.

» 19. робити з вами враз; [і сей господа] [мій] [наш дім]
[гніздом орлиним буде називатись,]
[ми назовем своїм гніздом орлиним
бо в ньому господинею орлид] [Висока скеля] [Гора найвища] Найвища скеля

» 20. [віндя не має, поки не збудує]—
лише тоді вінедь [хоче чолі] [над чолом зів'є] по-
чесний має,

» 21. [свого гнізда орлид на шпиглечку.]
коли зів'є гніздо на їй орлид.

» 24. на гострому [і тве] [камін] і гладкому шпилі

» 27. ні сондя стріл, а ні [перунірі грізних] грізьби не-
рунів.

» 29. А н н а (переймає) [у...] у чистому, [холодному] [на-
гірному] [просторі] нагірному повітрі,

» 33. (А н н а дає руку...

» 37. *прошу мене з вечерєю не ждати.*

Ряд. 1-2. < У рукопису ремарки немає. >

» 5. аж мусіла лягти.

[А. Що саме з нею?

М. Либонь мігрена. Як сеньорі] Але як треба,

» 8. Нехай спочине. [Та піді скажи,
щоб там з вечерею не запізн[и]ались, —
сеньор сього не любить.

М. Ні, с[і]еньор
[сьогодня] казав що не вечерятиме дома,
бо він пішов на раду капітула
і пізно вернеться. Принести маю
сюди вечерю для с[і]еньори?

А. Ні,
я не голодна.] Заплети мені

» 9. [до ночі] [як на ніч коси] волосся на ніч тай іди.

» 11. Я [мала] маю.

» 13. як ~~сиді~~ з дому наш сеньор.

» 15. Я [таємниця не маю від сеньора] від сеньора таєм-
ниця не маю.

» 18. тому слугі, як [він] брала ті квітки.

» 19. А. Який слуга? [Я] Що за квітки?

» 20. М. [Я саме] Недавно

» 21. [про се й казати мала] [сього ранку]
слуга якийсь приніс [які] квітки з ґранати

» 22. [і ка] від когось для сеньори.

» 23. А. (гнівно) [Що для мене?] Буть не може

» 24. квітки з ґранати, кажеш? [Се не може бути!] І для
мене?

» 27. [немов] зухвало трохи...

» 28. [кві] то знак жаги...

» 34. від мавра вірного». (Анна уривчасто скрикує). [А!!]

» 36. М. [чи] сеньора знає

» 38. А. (збентежена) Петреба тих квіток.
[Ти] [Геть викинь їх!]

- Ряд. 1. М. [Такі хороші квіти!]
Я принесу хоч покажу.
- » 3. ...з [роскішною] китицею...
- » 5. А. ([одве] одхилиючи квіти рукою і [одхилиючи] од-
вертаючи голову)
- » 7. М. [На] Я б їх собі взяла,
- » 8. коли сеньора їх не хоче. [Нащо ж
їх марнувати. Бідні квіточки] *Адже тут в Мадриді*
- » 9. [вони ж не винні...] квітки надивовижу...
- » 10. А н н а (*опанувавши собою*) Так... візьми [як хочеш].
- » 11. М. (цілує руку Анні) [Ой] От, завтра я [пиду на бій
биків уся завітчана!] завітчаюсь!
- » 12. А. [Ну, добре, йди вже спати] Іди.
- » 15. А. (в задумі, *говорить* безуважно). Відчини.
- » 16. М. (*одчинивши вікна*) І жалюзі?
- » 17. А. Ні, може видко з вулиці.
- » 18. М. Та деж там!

< У рукопису «одчиняючи жалюзі» немає. >

- Ряд. 21. [Аж вулиці бренять від серенад!]
дзвенять - бренять всі вулиці від співів
- » 22. [само] повітря в'ється в [сегіділь] прудкій мадрілень!
[під туркіт кастаньєт... А тут в Мадриді]
- » 23. а тут повітря [навіть] кам'яне...
- » 26. ...всі боки, [потім] раптом робить...
- » 30. А. Ти кинула [на] до когось квітку?

- Ряд. 1. (*М. виходить.*) (*Маріквіта*, вийшовши полишила...
- » 5. ...шелесту, [але] зручно влізати вікном [і]
- » 7. А н н а (випустивши квітки з рук, в нестямі) Ви?
[Дон-Жуане?!]
- » 8. Д. Ж. Я! [моя царце] ваш лідарь,
- » 10. А н н а ([прийшов] опам'ятавшись) [У] Сеньор хто
вам дозволив?..
- » 12. [Ви ж кинули мені з гранати квітку]
[Я бачив сам як ви в руках держали]

[І нащо] [Навіщо ж ви тепер взяли до рук своїх]
Я ж бачив, як ви тільки що держали.

Ряд. 4. А. (*остає і відступає від нього*) [То] Се трапилось випадком...

- » 16. (*простягає до неї руки, вона відступає, обороняючись рухом*)
- » 23. [Ах, донно] Ох, Анно, Анно, деж ті ваші горді
- » 24. [дівочі] колишні мрії?
- » 30. у танці [виросла] роздвіла, зросла в розлуді...
- » 33. Що *лицар вірний* [заб] визволить принцесу
- » 37. Хіба не може казка [закінчитись] тим скінчитись.

Стор. 85.

Ряд. 1. [і тим, що лідар вернеться] що лідар просто вернеться до дому.

- » 6. [А н н а (вражена). [Так, дон Жуане?]] [Ах, справді так?]

Невже, сеньоре?

[Та ви ж сами] [А може]

[А так скінчитися не може казка] [А може]

А так ніколи не кінчалась казка,

що лідарь [кидає свою принцесу] [ще тоді пі] відступився від принцеси

іще тоді, коли вона стояла

на брамі до в'язниці? Чи тоді

принцесу ратувать було зарані?

Д. Ж. Ви мстиві, [Ан] донно Анно...

А. Ні, я маю

лиш добру пам'ять.

Д. Ж. Пам'ять ваша зла,

вона вам доховала тільки марну

дрібну досаду.

А. Кажете дрібну?

Д. Ж. А вже ж! Признайтеся, хіба не заздрість

[задержала вас] владала вами, коли ви свавільно допоминалися тії обручки?

Алеж тепер обручка не страшна,

бо Долорес уже пішла в черниці,—
доволі вам цього?]

Ряд. 6. А н н а. Мені нічого

» 7. од вас нетреба. Я вас не *просила*

» 11. хіба *ж* я сам...

» 16. тепер стали мов слонева кість,

» 17. мов руки мучениці... [Ваша] Сяя постать

» 19. подібна до [нагробної фігури] тієї каріатіди

» 20. [що на собі дєржить вагу камінну]

що держить на собі тягарь камінний.

[[ж.] А. Як раз те саме

що не дає їй тепер. Одя обручка.

(показує на обручку Долорес на руді д. Ж.)

Д. Ж. Тоді хотіли ви її *закінуть*

в Гвадалквівір. [Як би ж я вас послухав,

то може б нам нурдів *наймать* прийшлося,

щоб виловить її тепер.]

А. (твердо). [Можливо.

[знає] Тепер я вже не чайка *лєхкокрила*

що рада понад хвилями *лігати*

широко й буйно, [тільки] хоч і не високо,

тепер я вже орлиця, що будує

гніздо [орлове] орлине на високій скелі.]

А. Тепер я вже не та!

[Гніздо звил я на високій скелі]

Сама звил я се гніздо на скелі

[бо ж труд, жах і муку все переборола

і звил до [вашої] своєї високости¹

[ні] [аж коли я його не промінюю]

[Та вам пора] [Тай ви] Вже й ви не птах - *норєдь*,

що неглибоко

виловлював у морі *лєхку здобич*,]

А. Чого ж нам думати, що се *влязниця*,

а не гніздо — [орлиці і орла?] спочин орлиній парі?

Д. Ж. Жартуете, сеньоро? [Се в вас звичай] Не до

речі.

¹ Останні два рядки писані на маргінесах і залишилися необроблєні.

Сьогодні ж тут у вас не маскарада,
і ви сами не молоде дівчатко,
що бавиться в заручини. (Хоче відхилити
П рукою від дверей, вона переймає його руку).
А. (ніжно - докірливо) Жуане!
Невже таки сей спогад в вас не будить
нічого, крім бажання докорити?
Хіба ж те молоде дівча не мало
нічого, крім забави, на' умі?
Хіба ж тоді ми з вами не злилися
у спільній мріі? [Я] Ми ж тоді стояли
перед порогом до тієї казки,
що мала нас у щасті поєднати.
Д. Ж. [Ви не] А ви забули, що [вам не дало] вас
не пустило

переступить поріг [отой?]

- Ряд. 22. Кохана, скинь же з себе [ту вагу] той тягар!
» 23. Розбий камінну одіж! [будь живою!]
» 24. А н н а (в знесиллі [опускається на крісло]) Я не
можу...
» 28. Я розбуджу тебе вогнем [і світлом] любови!
» 29. (*Пориває* Анну...
» 29-30. ...на плече [вона] у неї *виривається ридання*).
» 32-33. [(Здалека чути голос [і важку ходу Коман] Ко-
мандора:
«Гей, слуги! Чом нема [вог] на сходах світла?»]
(*здалека як* [ст] забряжчав ключ у [східних] *сімешних*
дверях, потім на сходах чути важкі повільні кроки
[на сходах] командора).
» 34. А н н а. [Вернувся дов] Се похода Гонзаго, утікайте!

Стор. 86.

- Ряд. 5. Я рівня вам. [Ви, живучи в Мадріді
либонь про се раніш від мене знали,
[та] [лиш] та не успішилися поздоровити
мене в Кадіксі, [— я] а воно 6 годилось,
[та] [всеж] щож краще пізно, як ніколи — правда?]
Либонь се вам відомо?

Ряд. 10. (Дон Жуан *рапнмь* його в шню, він падає)

< У рукопису «і вмирає» — немає.>

» 15. ...чеснім поединку.

[Ви чим так вражені? Чи ви ніколи
не бачили боїв? Та ви ж іспанка!
Гаразд я заберу його з очей,
щоб він вас не лякав. (Ховає трупа в альков).

Ну, що тепера?

А н н а. [Як-що? втікайте] Втікайте!

Д. Ж. З вами?

А. [Як] Ні чому зо мною?

Д. Ж. А сам чому?

А. Бо ви тепер злочинець.

Д. Ж. Неправда, — поєдинок не злочин,
а се був поєдинок.

» 16. [А. Ми се знаєм,
а більш ніхто, тут свідків не було,
формальність не загожена законом]
А. [[З] Се знаю я — [та неправий свідок]
та я сумнівний свідок,—]

Сього за поєдинок не признають

» 20. не байдуже. [Чи я лишитись маю] [Чи] Щоб тут
мене вzywали

» 25. А. Сеє знаєм [тільки] ми

< У рукопису написано чужою рукою: «Ми про теє
знаєм», але не закреслено й зверху написано червоним олівцем
«Сеє знаєм ми».>

Ряд. 27. [Д. Ж. Донно Анно,

чи се так важно?

А. Важно. Я не хочу]

з іменням зрадинді...

» 28. [зостатися] [зостанусь я о] зостатися у сім гнізді
оснім

» 29. Д. Ж. [Я ж вам кажу втікаймо.] [Втікаймо геть з
Мадріда] [Втікайте й ви з Мадріда].
Втікаймо вкупі!

» 30. А. [Ні.] Ви [в умі?] ума збулися?

» 31. [Ви ж] [Та ж вз] Се значить взяти камінь у дорогу.

[Д. Ж. Чому?

ви думаєте, що то вам у слід
шановнеє гніздо осине скаже?
Ви панною про теє менше дбали.

А. Тоді була я вільною і вільно
свою [дорогу ви] рішала долю.

Д. Ж. А тепер
ви чим не вільні? Ви вже удова.

А. Тоді, давно, я [просто] вільно в світ пішла б,
тепер — [втікати мала б від неслави,] втекла б від
ганьби чи від кари,
[або й від кари, значить, по неволі,] [я з примусу]
се — примус, а його я не терплю.

[а зриму душа моя не зносить.]

Д. Ж. Однак терпіли ви чималий примус.

А. Я вільно вибрала його. Ну годі]

Ряд. 32. [Ідіть до дому] [[Ідіте] Втікайте звідси]

Ідіть від мене, бо инакше зараз

» 33. я крик здійму [і, як збіжаться люде
я їм скажу, що ви мене хотіли] й скажу, що ви хо-
тіли

» 34. [узять насильством і] мене збезчестити *й градецько
обили*

Стор. 87.

Ряд. 5. А. [Так лицарі] [Се не лицарська помста]
Се не по лицарськи.

» 6. Д. Ж. [Ну, а] А ви сеньоро,

» 8. А. Я тільки боронюся. [А] І як ви

» 9. от зараз підете [собі до] із сього дому,

» 13. Ну, щож? [здається ні]. Либонь нема про що вам
думать?

» 14-15. ...вікном. Анна [підх]дивиться якусь хви-
лину [йому в слід] в вікно...

» 15-17. ...одійде, *викидає покраси в инше вікно потім здіймас*
голосний крик)

» 19. ...падає [мов] ніби-то...

- Ряд. 3. Збоку [невелика] гравітна каплиця [дуже старосвітської і] стародавнього будування.
- » 8-9. в [одній руці] правиці, а лівицею оперта на меч з [шпагою] розгорненим над
- » 9-10. ...держальном [шпаги] меча сувоєм пергаменту [в [другій руці, що сперається на ту шпагу] лівиді, опертій на [тії шпазі] тім мечі].
- » 11. *(Донна Анна мовчки...*
- » 13. *Дуенья (діждавшись, як донна Анна перебрала раз чітки до кінця).*
- » 15-16. дозволити мені [зайти до церкви], [на час вернутись, зайти тут близько
- » 18. [бо я забула д[у]ома рукавички] я їх забула дома, на нещастя
- » 20. Се не випадає.

< Чужою рукою написано: «Чи не все одно вернутись по рукавички чи зовсім». >

Ряд. 24. ...напухли руки?

(Показує Анні руки).

- » 26. [А н а (оглядаючись по кладовищі, бачить, що де-не-де коло могил є люде)
Не знаю... шкода вас мені... але ж,
дивіться, [ск] люде є. Се ж день задушний...
Ду е н ь я. Уже нерано, люде хутко підуть,
лише сеньора буде, як звичайно,
молитись довго... От як раз і люде
усі відходять. (Люде справді подаються до брами)]
А. (глян. на руки дуеньї)
- » 27. А справді спули. [Та] Ну, вже добре, йдіть,
- » 31. (Відходять поспішаючи).

- Ряд. 4. Д. Ж. Ні, я піймав момент. А хоч би й так,
- » 12. читаєте [моїтву] нещирі моїтви
- » 17. бо сталась я, хоча і [без вини] мимо волі,

- Ряд. 18. причиною до смерті своєю мужа
 » 27. Я не пушу вас! [Я к]
 » 31. А. Як ви покинете свій тон вразливий,
 » 33. [Д. Ж.] бо ще надійде..
 » 35. Д. Ж. [Скажіть,] Дивую,
 » 37. [Уже ж нема того, хто вас гнітив.]
 Я думав — от уже розбився камінь,
 » 38. тягар упав, [настала] людина ожила,—

Стор. 90.

- Ряд. 3. під час [війни] облоги — [всі] двері на замках,
 » 11. [Ви [ж] наче вмісне граєтесь зо мною
 в якісь піжмурки! Що ж мені робити]
 [коли] Адже, приходячи до вас открыто,
 » 18. Мені здається, я *божесволю!*..
 » 24. вона була у мене [зроду] [горда й владна] зроду
 горда,
 » 25. такою ж і зосталась. Я [не хочу] тому
 » 28. [не стало кля, то й пішла гуляти,]
 зраділа [, що] вдівонька, ввірвався ретязь!«
 » 30. Д. Ж. Хіба я вже не маю шпаги, Анно?
 [щоб не спромігся вас оборонити?]
 » 31. А. А щож — ви *обезлюдили* б Мадрид?
 [Я ж не селянка, не кравчиня вбога
 нікому невідома, я *грандесса*
 найперша при дворі, мене всі знають.]
 » 32. [Чи можете] [Хіба] Та чи могли б ви шпагою від-
 тати
 » 35. ...й провозжали [б].
 » 36. [Д. Ж. Чому б вам не вернутися в Севілью?
 А. А там було б *янакше?*
 Д. Ж. Там *вільніше*.
 А. *Шнуручок довший?*.. Все одно, мене
 не пустить королева, — я просила.
 Без дозволу [П] ж *вернутис[ь]*я, то значить —
 лихий дарунок батькові привезти,
 він може б навіть не прийняв мене

[він дбає так про королівську ласку]
Йому найвище королівська ласка.]
Д. Ж. Втікаймо, Анно!

Стор. 91.

- Ряд. 1. А. [Не] Як би не засміялась, позіхнула б,
» 2. [а се ж хіба вам краще?] *було б вам се приємніше?*
» 3. Д. Ж. [Донно Анно!!] Сеньоро!!
» 7. *що ви* [холодна] *моє* камінь, без душі, [кокетка] без
серця!
- » 9. Д. Ж. О, се я признаю! [Ви так розумно
та обережно [будували] дінували мрії,
так мудро закінчали всі казки...
А. Однаково кінець їм мусів бути —
[ніяка квіт] ви знаєте; чому — не я в тім винна...
Д. Ж. Щож, може я?
А. Навіщо нам картатись?
Се не допоможе. Може наша доля
звела нас на тяжкі шляхи. Так нащо ж
нам руйнувати самохіть щей те,
що тая доля все ж нам збудувала?]
- » 10. А. Скажіть, навіщо
» 13. жінок від чоловіків, то [звичайне] недивно,
» 14. [втікати з ними] що вам траплялося втікати з ними
» 16. але [тепера [наложить на себе] самохіть [піти] по-
датись] себе самого [засудити] посплати
» 17. [в] в вигнання? і для чого? [для того,] щоб узяти
» 18. [якусь банніцію по власній волі]
вдову, що ні від кого незалежна, —
» 19. ...чи се-ж не сміх?
[Д. Ж. Хто зрозуміє
жіночу душу? Тут вона глушить
усяке почуття шорстким, холодним,
ворожим словом, і в туж мить [вже вабить] [запа-
лить] блисне
живою искрою любови. Анно!
[де ж правда в вас] чому ж я маю вірити? Де ж
правда?

- А. В тім правда, що любов моя правдива.]
- Ряд. 20. [Чим я для вас була б] І чим була б я вам, якби
[пішла] погналась
- » 21. тепер із вами в світ [, або в ту ніч
яку тут згадувати не пристало?]? [Булаб я певне]
Запевне тільки
- » 22. [була б я тягаром, або найбільше]
забавою на час короткий.
- » 25. [були] для мене ви...
- » 26. А. [Бо я була [инак] до інших неподібна]
[Та ви все намагалися] Чому ж ви намагались не-
розумно
- » 28. Д. Ж. Бо я хотів її живою [бачить] мати,
- » 31. коли хто хоче *збудувати* мідно
- » 32. [підвал] своє життя і щастя
- » 33. Д. Ж. Ви все] Д. Ж. Та невже *ви*
- » 34. *щей* досі вірити не перестали
- » 35. в камінне щастя? [Ні, не зводьте,
на себе поклепу.] [Анно, чи я ж] Чи ж я сам не
бачив,

Стор. 92.

- Ряд. 1. [гарячих] палючих сліз? Адже за тиї сльози
- » 2. [Хтось] він заплатив життям. (Показує на статую).
- » 4. Д. Ж. (*одступає вражений від неї*)
- » 5. [А, як що] Коли се так...
- » 6. А. [Я вам не дорікаю.
У всьому впнувачу я себе,
Я лиш кажу, що то] А вже ж не він був винен
- » 7. *є* моїй [недолі] *неволі*. Він тягар ще більший
- » 8. весь вік *терпіє*.
- » 9. Д. Ж. [Та він] Його була в тім воля.
- » 10. А. І я [тягар по волі прийняла] по волі йшла на те
життя.
- » 11. Але йому [терп] було терпіти легко
- » 12. бо він мене любив [, йому [світила] потіху
[зорею мрія] давала думка, що свою [кох] дружину

він [високо] сам поставив на шпиль [високім] бли-
сучім

[блискучої] [вис] найвищої гори.

Д. Ж. Мені здається,

що ви йому за те щей досі вдячні.

А. Про се волила б я не говорити
на сьому місці з вами... [Я на те]

Д. Ж. Се ж не я
звів річ на се.

А. А я про се згадала,
тому, що вперше здумала, як люблю]

[Се] То справді щастя —

Рад. 14. того, кого кохаєш. [Чи признатись,
якою стала та моя колишня
дівоча мрія?

Д. Ж. О, невже й вона
закамяніла, так як вп?

А. Не знаю,

[сами се зважте] як вам те здається, а мені здається
що лицарю нема навіщо зводить
приндесу ту з високої гори,
[коли він подолав лихої чарі]
бо міг би він здобути вкупі з нею
і гордеє верхівля.]

» 15. Д. Ж. Ті верхівля...

» 17. А. Що варта думка проти світла [мрій] щастя!

» 20. якби я знала, що в моїй [господі] твердині

» 21. [живе моє кохання] мене мій любий жде, що ті
замкні

» 25. [торкаєте в моєму серці рану]
словами випробовуєте серце!

» 28. [Навіщо ж я терп]
[Чим я повинен] Та чим же маю заслужити вас?

» 30. ...душа покутна
[без раю і без некла]

» 33. ...Що ж вам треба?
[А. [Я не] Нічого я від вас не вимагаю.]

» 35. ...викохану волю?

[Так чи не краще] [Невже б хотіли ви покласти
примус]

Ряд. 36. Чи ви повірите? [Я маю] Мені з одчаю

Стор. 93.

- » 4. Що [[заглушить] [знищить] він ніжний двіт любови?
він...
- » 5. дитину волі?
- » 8. «[то] То не любов, що [примусу] присяги боїться»,
[а я тоді того не розуміла,
бо справді] [а я не вірила, бо не любила...]
[і він] [тепер я сею тямлю]
Чомусь я се знала...
- » 9. Д. Ж. (Хапає її за руку) Донно Анно!
В таку хвилину...
- » 12. А. Що ж я можу вам сказати? [Хіба
лиш те, що досі у моєму серці
ні присяга, ні каміна в'язниці
нічого не]

1-й варіант.

Ряд. 13-26. Д. Ж. (розпалившись) [Коли ви не призначите от
зараз

мені стривання в себе — присягаю,
[піду] [сьогодня об'явлю,] що я сьогодні ж покажу
на себе

[я виявлю, що я його за вас]
і завтра знатиме увесь Мадрид...
А. Мовчіть!... Гаразд. Я призначу. Я зараз
подумаю...]

2-й варіант.

Ряд. 13. Д. Ж.

< «Хапає її за руку» в рукопису немає. >

Ряд. 23. ...весь тремтяти дивиться в очі. Наближається д. Кон-
сепсiон).

- » 26. (Глибоко задумується і не чує, як заду наближається...)
- » 27. ...поважна шляхетна лані, з дівчишкою і з дуеньєро.

Ряд. 28. Д. Ж. [бачить те перший бо стоїть лицем до входу]
тея бачить і випускає руки Анни).

» 30. Дівчинка.

< «Підбігаючи до Анни» — в рукопису немає. >

Ряд. 32. Пані. Сеньора молилась, не заважай.

» 37. тай [бариться, а на й] забарилась, а їти додому

» 38. [самій через] мені самій по місті...

Стор. 94.

Ряд. 1. Пані. Донно Анно,

» 9. Розіно, підожди. [(до Анни)] Моя пошана!

» 10. (Д. Ж. *вклоняється*; *пані*

» 10-11. *ледве киває головою і...*

1-й варіант (писаний олівцем).

Ряд. 12-36. ...каплицю).

[А. Я мушу йти.

Д. Ж. Я жду відповіді.

А. А, ждете? (Зважливо).

Добре.

Прийдіть до мене завтра на вечерю.

Д. Ж. Як всі паснуть?

А. Чому, як всі паснуть?

Я не прошу вас крадькома приходите.

Ні, навпаки, прийдіть зовсім одкрито.

Я ждати му з вечерею. Прощайте.

[До речі, он] Нарешті вже моя дуенья йде].

2-й варіант (писаний чорнилом).

Ряд. 12. ...каплицю.

< У рукопису «Дуенья йде... ..д. Жуана» — немає. >

» 14. А. *Щоже дон Жуане?*

[Д. Ж. Я жду відповіді.

А. Вам не здається, що вже тепер

життя даю відповідь на те питання,

як нам далі жити].

» 15. [Хіба] Тепер ідіть, убийте тую пані,

» 16. та тільки се [початок] не буде ще кінець

Ряд. 21-28. Д. Ж. Простіть...

А. Ах, та хіба[ж тепер] [тут у] є прощанні діло?

» 29. Д. Ж. Чим можна...

» 34. Я вас прийму. [У мене] І ще гостей покличу.

Стор. 95.

Ряд. 1. (Дуеня наближається).

» 2. Дуеня. Сеньора [чи] хай пробачить...

1 - й в а р і а н т (написано олівцем).

Стор. 95, ряд. 8—стор. 96, ряд. 6.

...Анна з дуенєю виходять).

[Д. Ж. (находить до каплиці, гукає)

Гей, Сганарелло! де ти?

Сганарелло!

Сг. (виходить з каплиці)

[До послуги, пане]

Пробачте, пане, якось я здрімався
серед думок побожних. [Ви свій час
либонь инакше ужили].

Д. Ж. Ну, ти можеш
мене поздоровити!—донна Анна

мене просила на вечерю завтра.

Сг. Ви підете?

Д. Ж. Дурне питання!

Сг. Якось...

в тім домі Істи...

Д. Ж. Думаєш, несмашно?

Сг. Мені б не смакувало. Там вас [може
ще почастують з кубка того пана.] будуть
з начиння того пана частувати...

(Показ. на стат. Ком.)

Д. Ж. Так щож? Ми з ним розсталися почесно
остатній раз. Я зла не пам'ятаю.

Сг. Однак якби одеї сеньор знайшовся
[укупі з вами на вечері проти] там завтра при столі
супроти вас, то...

Д. Ж. Ти гадаєш, [певне] може, я б злякався?
[Ти помиляєшся, я сам готовий
Його на ту вечерю запросити.]
Так я ж із ним стривався вже нераз.
Сг. То що! Мертвак страшніший від живого
для хрестянина.

Д. Ж. Тільки не для мене!
Я б сам Його просив на ту вечерю,
якби я знав, що він мене почує.
Сг. Чи він почує, то вже річ не ваша,
та гостеві господаря просити.
[се як начеб і не] [то се] не звичай ніби...
Д. Ж. Браво, Станарелло!
ти вже навчився, бачу, етикету
від того часу, як у Гранда служиш,
а не в бандита. [Т] Ну, так от іди,
виклонись тому камінному сеньору
і сповісти Його від мого ймення,
[що я дістав високу честь запросити
з руки сеньори де Мендоза й маю]
[на завтра ставитись] в Його палаці,
що завтра ставлюсь я...
Сг. Ви се не жартом?

Д. Ж. Ні, які ж тут жарти, —
в таких поважнім місці?

Сг. А чому б вам
самому не піти Його звістити?
Д. Ж. [Бо [так то] не звичай] [Бо] То не по-панськи
буде [так]. [А] А Командор
Кохався в етикеті, як відомо.
Ну, щож? іди і сповісти Його!

Стор. 95.

2-й варіант (виправлено чорнилом).

Ряд. 9. Сг.

< У рукопису «виходить з каплиці» — немає >.

» 21. Ти гадаєш, *можже* я б злякався?

Ряд. 27. Сг. А [ви б його проте] все ж би ви його не за-
просили

» 28. [на] *вечеряти з собою.*

» 33. Я бачу, *й ти набрався етикет*

» 35. *а не в бандита.*

Стор. 96.

Ряд. 4. *яме хочеш простоти.* [Признайся краще] Ей, Сгана-
релло,

» 7. Сг. [Та й не мені [одному] лише, вам він ва]

А вам Мадрид нічого не завадів?

[Коли б він вам не втяв лихого жарту,

бо] *А ви ж його без етикетки обили,*

то як кадаєте—він не розсердивсь?

» 9. *...спиняється, ошлядаючись на...*

» 11. Д. Ж. [Я буду радий]. Вже ж не инакше. Так я й
сподіваюсь. [Ображуся инакше].

» 12. Сг. [Гаразд]. (Іде до статуї...

» 14. [Велично-непорух] Незрушно-мідний...

» 15. зводіть прийнять приві[д]т від дон Жуана,

» 16. сеньора де Маранья [і чарк] із [Севільї] [Кадікса]
Севільї

» 18. *Він словищає вас, що вшанувала*

» 19. *його дружина ваша донна Анна,*

» 20. *вечеряти на застра запросивши*

» 21. *в ваш дім, але як вам то недогідно,*

» 22. *то пан мій стримується з завітанням.*

» 23. Д. Ж. Ну, се останнє зайво.

» 24. Сг. Ні, не зайво,—

» 25. [як] [так вимагає етикета. (Вертається)]
инакше, нащо [й] сповіщати? (Скрикує).

» 28. < Цього рядка у рукопису немає. >

» 29. < У рукопису «Сганарель (читає)»—немає. >
«Приходь, я жду».

Д. Ж. (немало ображений) Ну, [вигадки] не вигадуй!

Сг. [Ні, с] Справді!

Ходіть, сами погляньте.

» 30. Д. Ж. *підходить, Сг. показує йому рукою*

» 32. Д. Ж. *(прочитавши там напис вбентежено,*

[Се...] *Дивно...* [(оправившись)]

Ба, [[Hi] Щож запевне],

Ряд. 33. *се [був його] [просто] [певне [був такий] бойовий його
девіз,] певно бойова його девіза,*

*[для ворогів] [що за життя вживав він на турнірах
супроти ворога].*

Сг. Тим пірше, паме.

Д. Ж. (похмуро замислюється, потім,

буйно і весело кивнувши головою:)

Навпаки—[Т] тим краще! [Сганарелло!]

[Сг. Дай вам боже].

» 34. *(Виходять з кладовища).*

Стор. 97.

Ряд. 2. *Сала для родинних банкетів у командоровім палаці не
дуже...*

» 3. *...і мисниками з дорогим начинням. Посередині...*

» 5. *...накритий до вечері, навколо нього високі дубові
стілеці. При одній...*

» 7. *...проти [другій] другого...*

» 8-10. *...підлоги; стілець, що стоїть на чільнім місці, при-
диться спиною до свічада, а передом проти портрета
[Слуги ждуть] Слуга одчиняє двері з...*

< У рукопису «стілець, що ...проти портрета» немає. >

» 10-11. *...сусідньої салі, виші...*

» 11-12. *...Донна Анна [у]вводить [громаду] гурт гостей, [дам
і сеньо] лицарів і дам [переважно] здебільша старшого
віку...*

1-й варіант (написано олівцем).

Ряд. 15-25. *[А. Прошу сідати, свояки шановні,—
хоч не прийшов ще той, хто має сісти
на чільнім місці, але він пробачить,
що я не змушую старіших віком
на нього ждати.*

(Гості сідаючи, стиха один до одного)

Хто ж то має бути?

Хтось певне з королівської родини?

2-й варіант (написано чорнилом).

Ряд. 15. А. Прошу сідати, дорогі гості

» 16. До найстарішою показуючи...

» 18. Найст. гр. Ні, сеньоро мила,

» 22. і зараз прийде [тут] на свою беседу.

» 23. Се в перший раз, що ми вийшлись без нього,

» 24. і тяжко звикнути до [сеї] теї думки,

» 25. що [вже над ним замкнулась] слід його закрила ляда
смерти.

(Всі сідають, чільне місце лишається відкритим).

» 26. Анна ([сідаючи] сівши в кінці...

» 26-28. проти чільного місця і [даючи] давши знак слугам,
щоб частували гостей).

» 29. [Вам певне дивно, дорогі гості,
що я порушила свою жалобу
і зважилась просить вас на вечерю
в сей дім, повитий смутком, але зараз
я поясню, чому я се вчинила,
а поки що прошу вас розгостіться]
[Тепер прошу вас, дорогі гості.]
Мої панове й пані, — розгостіться,

» 30. приймайтеся, частуйте[сь]я, [не гордуйте] і будьте

» 31. вибачними, як що не [до ладу] повний лад

» 32. [у вдовиному госпо] на вдовиній беседі буде. [(Гово-
рячи, Анна крадьком[у]а поглядає скося на двері до
сусідньої залі.) Трудно

» 33. вдові [провадити поря] самотній вдержати в господі

Стор. 98.

Ряд. 2. для чести дому. [і для блиску ймення.]

» 3-4. молодшої [він] пані).

» 6. [доволі бенкетів] потрібні банкети серед жалоби,

» 9. [Але, здається.] Та досі донна Анна [справді] [начеб
то] у всьому

» 10. [доховує закон] [додержується ту честь] додержу-
вала чести.

» 11. Д. К о н с. [Ох, донно] Донно Кларо!

Ряд. 15. *Донна Анна. Ми ждемо.*

- » 16. ...спиняється [здивований людним [зібранням] товариством] коло порога)
- » 17. *А н н а* ([вставши і] кивнувши...)
- » 18. Дозвольте вам, [шановні своїм] моє шановне пансьтво
- » 19. (*презентувати*) представити сеньора де Маранья,
- » 21-23. [ось ваше місце] прошу сідати. (*показує на другий кінець стола, на вільне місце*).

Д. Ж. [Дякую, сеньоро, та се вже за-велика честь.] [глянувши] пошукавши поглядом собі місце сідав на порожньому [місці] стільці в кімці стола.

[А. Сідайте. (Д. Ж.) [Се ж, бачите, єдине вільне місце]

- » 23. (*Д. Ж. Сідав і вилізши* напроти себе *портрет* Ком., *здрігається*).
- » 25. [О л а н г р а н д (старий, що сидить праворуч д. Ж.)] *А н н а. Вам холодно?* (до слуги)
Подай вина сеньору.
- » 26. ...ніж иншим [, з гербом командора]).
- » 27. [Старий гранд до свого сусіда, тихо.]
Гість (до д. Ж.)
- » 35. [Одна] *С т а р а г р а н д е с а...*
- » 37. [А як тому маркізові на ймення,]
[я мало] [Я щось не] Я мало знаю їх, тих де-Маранья,

Стор. 99.

Ряд. 1. *А н н а.* [Він власне зветься] Йому на ймення

- » 2. *Антоніо - [Ruic] - Жуан - Луїс - Уртадо.*
- » 4. [То] *А х, значить се не той...*
- » 5-6. [Д. Конс. (почувши, перехоплює)]
Д. Конс. (наслуховаючи сю розмову, іронічно всміхається, потім [щось] нишком юворить своїй сусідці)
- » 7. [Той самий,] *Як раз той самий...*
- » 10. *так переважив нас? Він без вагання*
- » 13. *Старий гранд. [Хіба лиш] Запевне тим, що*
честь його нова,

Ряд. 14. а наша [—давня?] вже зостарілась.

» 15. [Мол. г р а н д. (похмуро) Я його питаю,
як встанемо од [вечері] стола.]

М. г р. [Ви чули
що в сьому домі більш немає крісел.]

Він може

*і каде, що [стілців] [дзи] [більше] тут [сті] на
стілці убого.*

» 16. Д. Конс. (до Д. Ж.)

» 17. [Скажіть] Послухайте, сеньоре де Маранья,
[як же приходиться ви саме донні Анні?]

» 23. ви родич [донні Анні] їй. Запевне брат у [других?]
перших?

» 25. Конс. Ах, так!..

» 26. [Ну, щож, наказує] [Тим більше то вам робить честь,]
Але яке в вас добре, *щире* серце,

» 27. [Що] [Воно то] Є наказ правда, і в письмі святому

» 28. [стоїть:] «Зажурених потіш.»

» 29. А н н а. [(Почувши ту розмову)].

<«Трохи підвищеним голосом»—у рукопису немає. >

[Милеє] Свояцтво миле, [мої сеньори,]

Ряд. 30. [Я саме вам хотіла] [Тепер я [хоч] маю пояснити
вам,] [Я хочу] дозвольте вам тепера пояснити,

» 32. врядила сю вечерю. [Я б зовсім
не турбувала вас, як би [сей лицарь,
що на кінці стола сидить, учора
не змів мене переконать в потребі]

я вчора

не впевнилась в потребі неминучій

такого вчинку. Він мене наглив

Йому відповідь дати на питання,

[відповідати на яке волю]

що, як мені здається, [може бути] зачіпає

і всю родину де Мендоза.

Д. Ж. (встає) Донно Анно!..

А н н а. Прошу вас, сядьте, я ще не скінчила.]

(до Д. Ж.)

» 33. [Може ви, сеньоре,] Ах, *простіть*, [здається]

Ряд. 34. *ви зміги щось сказати?*

» 35. Д. Ж. Ні, [нічого] прошу

С- р. 100.

Ряд. 5. як [трудно] потребує жінка молода

» 8. вдові, що не [узбродна] покликана від бога

» 10. [Чи [ж] їй не слід віддатись під опіку
хоч не таку свату, та все ж почесну?]
[Іще] [Тепер мені дає ще оборону]
[Та оборона] Ослона тая, що мені [дає] постачив
» 13. [Своїм] Колючим осудом, хоч і невинну.

1-й варіант (писаний олівцем).

Ряд. 14-19. [[Запевне] [Дочасно] Невчасно я не думаю змі-
нити

[Його дочасно] серпанок чорний на серпанок білий,
але сей лицарь доказав мені,
що мушу я узброїти правицю
проти людської слави хоч тим перстнем,
що на заручинах дають. (до Д. Ж.)

Сеньоре,

тепер за вами слово.

Д. Ж. [Я прилюдно] Донно Анно,
що можу я додати до красномовних
і щирих ваших слів? Коли дозволять
сі дами й лицарі, то я хотів би
зложити з вами передшлюбну вмову,
як то ведеться в наших стані. Саме
я й [клеріка] писаря привів її списати,
як буде ваша [згода] воля й згода пансьтва.
(Гості встають)]

2-й варіант (писаний чорнилом).

Ряд. 14. Скажіть мені, у кого й де я маю

» 16. К о н с. Ох, найкраще,

» 18. Д. Ж. [О ні, найкраще мати оборонця.]
Ще краще колючкам не потурати

» 20-21. < «Дивлячись проникливо на Дон Жуана» — у ру-
копису немає. >

1-й варіант (писано олівцем).

Стор. 100, ряд. 23—ст. 102, ряд. 14.

...імення де Мендозів. [Нам [приємно] то мило
що донна Анна вшанувала нас,
[питаючи для звичаю про згоду] для звичаю пораду
запитавши, [i]

[запевн] і вже ж ми їй не станем на дорозі
до зміни [туги на нове] смутку на новеє щастя
(до товариства)

Годиться нам лишити їх на час,
поки вони умову обговорять. (Гості встають)
(до Анни)

Як треба буде підпису—служу вам.

(Рушає)

А н н а. Прошу пождати, поки прийде
[клерік] писар.

Д. Ж. Він тут. (Одчиняє бічні двері)

Ходить сюди.

(Виходить [переодягнений] Сганарелло).

(Гості виходять в сусідню салю).

(Як гості виходять, д. Ж. показує Сганареллові
на менші бічні двері)

Сиди там тихо

і не підслухай нас, бо понижу
стілетом вуха

С г. Я заткну їх, пане.

(вих. в бічні двері).

Д. Ж. (до Анни[]), гнівно).

Се пастка?

А н н а. Тихше, їм нема потреби
умову нашу слухати.

Д. Ж. Ви справді
[наважились мене] гадаєте, що я тут з вами буду
контракти укладати?

А. [Се — як ваша] Ваша воля.

Я можу згодом вийти і сказати,
що вам здалося посагу за мало

і ви [мене] зрелися слова.

Д. Ж. [Може краще] Я скажу,
що вам того не досить, чим [я мав] хотів я
одвінувати вас.

А. І хто ж повірить,
що я могла одвінування ждати
від лицаря, що весь свій статок має
в самих титулах та в сумнівній славі?

Д. Ж. Коли се так, то нащо ж я вам здався?

А. За-горда я відповідать на сеє.

Д. Ж. Я знаю сам: вам треба чоловіка
щоб вас водив [усюди] на танді та забави,
бо ви на їх аж надто зголодніли
за [мужа першо] командора.

А. Як дотепно й влучно!
[якби] колиб я провожатого хотіла,
то я [б] могла б узяти принца крові,
а що таких маркізів, як от ви,
то певне збіглась би [хоч ціла] велика зграя,
аби [подати] я знак дала!

Д. Ж. Було б вам краще
[отой знак подати] подати знак отой, ніж полювати
на одного мене з таким завзяттям.

А. Як? Я на вас полюю? Чи ж не ви
у засідках на мене чатували?
вживали різних хитрощів мисливських
і ходів [потаємних через вікна?] таємних, і зруч-
ни[й]х лазів
у вікна тай із вікон?

Д. Ж. Доню Анно!
[остатні] [згадайте,] а хто ж мене з вікна примусив
лізти?

А. Яким шляхом прийшли, тим вам годилось
виходити. Як хочете, то й зараз
сей вихід є. (показує на вікно)

Д. Ж. Сьогодні я прийшов
не тим шляхом, не тим і вийти маю.
([про] подається до дверей у сусідню саю)

А н н а. [(заступаючи йому 'дорогу)]
Куди ви?

Д. Ж. Я лиш хочу те зробити,
що вчора обідав.

А. Я свого слова
додержала. Я прийняла вас тут.
Нема чого вам надо мною мститись.
...[І ждав ратунку від]
[та спочивав [на [кождій хибкій хвилі,] поверхні
блискучі] гойдаючись на хвилях]
і борікався з гребінцями хвиль
[безвіддя і безодні боячись.] Не сміючи [в віря за-
глянути] в безодню поринати.
[Пора вам стать орлом. На крилах лужих]
[пора] [зле] Час вам до сонця знятись, а в безодню
одважно гострим поглядом сля[а]нути,
спочивок мати на камінній скелі,
[на стрімкому шпилі. Орел не може
зірватись в кручу]
і [не боїтись [кручі] прірви] [прірви не боїтись,
ви ж орел] не боїтись зірватись в прірву,
[порожньої безодні ви орел]
коли ви маєте [крилату вдачу] крилатий дух.
Д. Ж. [Не заворожуйте мене словами.
Я знаю ви б хотіли]
[Спиніться, я не хочу більше слухати]
Се ви мене чаруєте словами
щоб [одібрати] захопити в мене скарб єдиний,
ту горду [, буйну] волю.
А. [Ні я вам ражу] Ви її не мали.
Нема без влади волі. Я [вам хочу] ва[с]м можу
[до влади допровадити] ту владу дати. [Ви досі
не знали влади.]
Д. Ж. Я владав серцями.]

Стор. 100.

2-й в а р і а н т (писаний чорнилом).

Ряд. 23. імення де - Мендозів. А як би

LXXXI

Ряд. 24. [П] хто инший заважав [би донні Анні] своячці
нашій

» 26. що є в [тім роді] нас [в] в родині лідарів багато

» 29. поки у мене є оця одна.

» 30. <«Витягає свою шпагу до половини з пихви» — у
рукопису немає>.

Ряд. 31. *Старш. град.* (до Анни)

» 32. [Вам досить] Чи вам [тієї оборони досить] доволі
однієї шпаги?

» 35. то [знайдеться щеї инша оборона] я знайду щеї
иншу оборону.

» 36. *Старш. гр.*

<«Знов до Анни» — у рукопису немає.>

Стор. 101.

Ряд. 2. *Старш. гр.*

» 5. [Анна. Мої сеньори, за що ся образа?]

[*Старш. гр.* [Ми] [Нехай] Сеньору де Маранья треба
зважить]

Сеньор маркіз, як бачте, ще не зважив

» 6. [При] котору форму оборони вибрать,

» 8. а не прилюдно. А рішинець певне

» 9. відомий буде [нам] не пізніш, як завтра,

» 11-12. ... усі гості і всі рушають з [хати] [кімнати] світлиці.
Д. А. і Д. Ж...

» 17-23. <Цих рядків у рукопису немає.>

» 24. Чому б не жити й вам на сім верхівлі.

» 25. [Нема чого] [Чого болятьс] [Не болячись, що зірве-
тєсь у прірву]

Адже ви маєте крилатий дух —

» 26 [Чого ж] невже лляють вас [ті] безодні й кручі?

» 28. зломити волю. [Мою так буйно викохану.]

» 29. А [В вас ні] Волі й так немає,

» 30. Її давно забрала Долорес.

» 31. Д. Ж. [Мовчить! Не вам се ймення вимовляти!]
Як? Долорес забрала в мене волю?

» 35. Щоб [дати] вам вернути знов громадські пута,

» 36. [Колись такі ненавидні для вас?]

- Ряд. 1. [Д. Ж. Я б їх носив одну хвилину тільки, як би не ви]
 Д. Ж. *Запевне, я б не витримав їх довго*
 » 2. Як би не ви. Я б *знов їх розрубав,*
 » 4. А. Хто самохіть [бере їх] їх [бере] прийме хоч на
 мить,
 » 5. [тому вони вгризуться в душу на вік]
 тому *вони на вік вгризуться в душу*
 » 8. [а можна лиш перемогти в] *та [тільки] силою й зав-*
 зяттям духа
 » 9. [і з їх зробить] [перекув] зробити з їх ланцюг по-
 тужний влади,
 » 11. і [покладе] кине вам до ніг [вам]. Я вам кажу:
 » 12. нема без влади волі.
 [Я вам можу ту владу дати.]
 » 16. [в руках у вас одраз] од влади вашої [любові] лише
 попеліли
 » 19. бо я вам рівня. [Що — неправда може?]
 » 20. Д. Ж. [Так правда]. Тим я [довго] так змага[юсь]вся
 » 22. А. [Того не буде.
 Навіщо нам боротися, Жуане?
 Щоб по собі лишати порожнечу?]
 І то даремне.
 » 24. [і збудувати] щоб твердо гору ту опанувати,
 » 25. [куди] що я на неї тяжко так здіймалась,
 » 26. а вам [се легко], [лиш] доволі тільки зняти перстня
 » 27. з мизинця і [ві] мені його віддати.
 » 28. Д. Ж. *Віддати свою перстня? Вам віддати?*
 » 29. А. Чом ні? *Я не обивала Долорес.*
 » 30. А я ж готова зараз вам віддати
 [якого перстня] яку обручку? Зняту з того трупа,
 Се ви поклали в сьому домі трупа,
 » 32. [Неперехідним] *непереступним* і страшним порогом,
 » 33. Але, [Жуане, я переступаю] готова я переступити
 » 34. і сей поріг, бо я [одвагу маю] одважна зроду.
 і-й в а р і я н т (писаний олівцем).

Ст. 102, ряд. 35—ст. 103, ряд. 8.

[коли ж [тії] тепер одваги вам [забракне] бракує

то—я кажу вам щиро—Йдіть від мене
я вам сама сі двері відчиню
і всім скажу: [се помилка, сеньори] [я в ньому по-
милгалась] се помилка, сеньори.

[А що потому буде річ]

Д. Ж. А що ж ви потім будете робити?

Чи вже не боїтеся поговорів?

А. [То річ не ваша]. Тим не журіться. Хто мене не-
гідний

від того помочі я не прошу

і не приймаю. (Хоче одчинити двері в бічну салю.

Д. Ж. [хапає] раптом простягає руку)

Д. Ж. Анно! Ось вам перстень!

Стор. 102.

2-й варіант (писаний чорнилом).

Ряд. 35. Д. Ж. [Не думаю] Багато в чім мене винують люде,

» 36. але [мені] одвагу [призи] досі признавали

» 38. А. Ії [доволі] в вас досить

Стор. 103.

Ряд. 1. щоб [розрубати [знов гр] [тільки тії] [пути знову]
[громадські пута]] [прорубати вихід з сього [замк]
дому] вихід прорубати з сього дому

» 3. [в] я в тому певна.

» 5. А. Я тут лишуся. Мною не журіться.

» 6-8. Коли не буде иншого ратунку—

згорнувши крила, кинуся у прірву.

*Се легше ніж прийняти вашу поліч
нещирю, вылушену.*

*Д. Ж. Я не можу
лишати вас на тубу.*

*А. Вам не сперше
[дивитися, як погигає жінка] лотибель жінки бачити.
[Д] А. Ж. Ні, [вашої погигали не міг би я пережити]
сеї не пережив би я*

Ось вам мій перстень!

» 9. [Я досі вас не знав. Ви мов не жінка,

та чари ваші більші від жіночих]

[Здіймає і [надів] подає Анні]

Ряд. 10. А. ([здіймає сама перстня з руки д. Ж., надіває собі на палець і подає йому велику золоту обручку з печаткою] Міняється з ним перстнями).

» 11. [Ось вам [обручка] сей перстень. Хай вона вам служить,]

Ось мій. А хутко я вам подарую

» 12. [як будете] внакший, щоб печаті прикладати

» 14. Д. Ж. [(узевши, але венадівши обручки)]

Як се, Анно?

Я маю бути?

» 15. А. Командором. Так.

1-й варіант (писаний олівцем і закреслений).

Ст. 103, ряд. 16—ст. 105, ряд. 17.

По праву нареченої я можу

за вас просити, отже королева

[я зна] мені я знаю, не відмовить ласки,

[промовити до короля в сій справі,

а їй король не скаже зроду—«ні».]

а їй король перечити не буде.

Надіньте ж.

Д. Ж. (Надіває обручку)

Ох, яка важка, холодна!

А. Дарма! Її зогріє [кров] ваша кров,

як закипить палким бажанням влади.

Ви ще не знаєте, що значить влада!

Що значить—мати не одну правдицю

а тисячі озброєних до бою,

що можуть і скріпляти й руйнувати

[всесвітні трони] [престоли св] всесвітні трони. О той

білий плащ

[віз] [прикмета] одежа командорська, то не марн[а]е

убрання для покраси! Він, мов прапор,

еднає коло себе всіх одважних,

[в]усіх [хто] тих що не бояться кров'ю й слізьми

сполучувать каміння сили й влади

для вічної будови слави.

[Д. Ж. Анно,

я досі вас не знав. Ви мов не жінка.

[О, ваші ч] І чари ваші більші над жіночі,—

[боротись проти них даремно]

хто може побороти їх?]

А. [Я з] Зараз

[вас уберу в одержу влади й слави].

я дам вам те убрання.

(Дістає з шафи плащ, берет і патерицю командора).

Д. Ж. Анно! Анно!

Я маю надягти [той самий] сей плащ?

[Та гляньте ж], Се страшно

мені [здавалось] ввижається на ньому кров.

[тут слід зостався де я витер шпагу!]

А. [Ви боїтесь? Я слувать не буду,

бо справді [се] тут тепер не маскарада,

[і се] вам тільки [мавританське] [маскараднє] «маврі-
танське» до лиця,

але сьогодні тут не маскарада.

а [се почесне вбр] сей почесний плащ тому дається,

хто [справді] завжди годеи у йому ходити.

(Хоче замкнути знов командорські річі)

Д. Ж. Давайте... Я надіну се...

(Анна одягає його у плащ, дає берет на голову і патерицю в праву руку).

2-й варіант (писаний чорнилом).

Ряд. 16. [Мене лицарство наше поважає

[і] я при дворі велику маю ласку]

» 17. Бо мій обранець вже ж не стане низько

» 18. в очах лицарства й двору. [Вам нетрудно] Всі те
знають,

» 19. [зд] що лицарем...

» 21. як же тепер ви станете зразком

» 22. *есіє* [и] *инших цнот* лицарських—вам се легко—
то ато послів скласти вам догану?

» 23-33 < Цих рядків у рукопису немає. >

Стор. 104.

- Ряд. 1. до рук своїх *той* [камі] таран камінний,
 » 2. щоб [заво] *замчища* і міста добувати,
 і *сперечатися* за право *інту*.
 » 3. А. *За право* [во] *ідного життя*, Жуане.
 Вз, *лидарь* волі, як були баннітом,
 » 8. щоб вас не [вбито] *вбили* люде або голод?
 » 9. Я в тім не бачу волі, [та не бачу і влад]
 » 13. [То] Було *взаємне палювання* тільки
 » 14. [правду колись ви мовили про те] [правда так же
 сами ви називали те життя].

Та полюванням жити—се мізерно.

- » 15. *Вил ловчим бути* не велика честь.

Починаючи від ряд. 16 стор. 104 до ряд. 4 включно стор. 105 надруковано за першою редакцією, що її в рукопису написано олівцем, ось з такими змінами:

Ряд. 20. *всесвітні трони...*

< У рукопису «*й навіть—здобувати*» немає. >

Ряд. 21-22. < Цих рядків у рукопису немає. >

- » 29. *О, той білий плащ,*

< У рукопису «*Жуане гляньте*»—немає. >

- » 30. *одежа командорська; то не марне*

- » 33. [в]усіх, [хто] *тих*, що не боляться кров'ю й слізьми

- » 36-37. < Ці рядки у рукопису закреслені. >

- » 38. *І чари ваші більші над жіночі,—*

Стор. 105.

Ряд. 1. < У рукопису «*приступає... з плащем*» немає >.

- » 2. *Ось приміряйте* [його] сього *площа*.

- » 3. Д. Ж. [Ні], *Нетреба*.

- » 7. *З якого часу боїтесь ви крові?*

- » 10. *Адже я цілий спадок* [більший] *забіраю*.

- » 11. [Я вже тепер] *вже ж я господар* буду сьому *дому*.

- » 14. *яким ви стати маєте на віки*.

- » 15-16. (*Бере на себе плащ і береє командорський, [] Анна по-
 дав йому меч і патерицю*).

- » 18. [А. О, Жуане! *Подивіться*]

Яка величність! Гляньте у свічадо!

- Ряд. 22. ((закриває очі руками, випускає патеридію] випускає меч і патеридію, *закриває очі руками*)
- » 24. Що вам привиділось? *Та тож портрет відбився з вами поруч.*
Д. Ж. Ні, не поруч...
- » 25. А. Не можна так уяві попускати.
Ви не дитина. Подивіться ще і ви допевнитесь, що ваші очі вас одурили через той портрет.
- » 26. (Д. Ж. зо страхом одкриває лице). *Д. Ж. (млянує[ши].*
- » 28. Де я? Мене нема... се він... іде...
- » 29-30. (точиться од свічада, натикається на стіл] в бік [звалює] [збочує] до стіни і *припірається до неї плечима,..*
- » 30-31. ...із свічада [виступає] [виді] вирізняється постать...
- » 31-32. ...така як на пам'ятнику, [відділяється] *виступав з рами [і йде] іде важкою...*
- » 33. з криком палає на коліна] кидається межі...
- » 34-35. Командор [через її голову простягає правицю і] *лівицею ставить її на коліна, а правицю кладе на плече Д. Ж.*
- » 36-37. ... остовпінням. *Анна скрикує...*
- » 37. ...до догу [Привид зникає] *Коли юсті й [Лео] Станарелло вриваються в двері, привид уже зник [..] а Д. Ж. і Д. Анна [не змінюють] зостаються без руху.*
-

II.

ОРГІЯ.

«Оргію» написано сливе всю в протязі літа 1912 року в Кутаїсі, і тільки саме закінчення дописане зимою 1912—1913 рр. в Гелуані (Єгипет). Друковано вперше в місячнику «Дзвін» 1913 року, ч. 4, звідки і взято текст для цього видання. Рукопису не збереглося, його вкрадено, і залишилися з нього тільки ті два листки чвертки, писані з обох боків олівцем, що подаються тут і мають деякі одміни від друкованого тексту. Взяте в квадратів дужки на цих листках закреслене. Курсивом набрано одміни від друкованого тексту. Неріса має тут ім'я Елліди.

Стор. 127.

Ряд. 1. Ант. *Що я не бачу* Іх, моя сестричко,
то се завдячую тобі *одній*.
Евфр. І мамі ж і *Елліді*.
Ант. Ні, ти знаєш...
Матуся відробила вже своє...
Щож до *Елліди*...
Евфр. *І Елліда робить,*
Що може і що смів. Треба ж пам'яті,
що [змалку] хто не¹ зник до [хатньої] чорної² роботи
з дитячих літ, тому зникати трудно.
Елліда радість і покраса дому.
Невже твоє життя таке солодке,
що і подружнє щастя в ньому зайве?
Ант. (щиро) *Коли б хотів я бути багатцем,*
то лиш для тебе, сестричко єдина!

¹ «Хто не» надписано над закресленим «змалку».

² «Чорної» надписано над закресленим «хатньої».

Бо що ж ти маєш в батьківській господі?

*Матуся має старощі спокійні,
любов дітей. Я маю любий гист.*

Еллада має молоде кохання.

А ти що маєш?

Евфр. *Маю свого брата, [ш]*

[надію й славу нашої Еллади.]

*Якби матуся й правду говорила,
що я довіку буду діювати,
без долі, без розкоші — [Евфрозіна
була б щасливіша від героїнь]*

Я не заздрю¹

*ні матерім, а ні жінкам щасливим,
бо із любов'ю сажим їм тільки служити,
мою ж Елладі всім. Коли я щиро*

віддам усю мою силу і силу,

[щоб ти не бачив злиднів коло себе,

щоб менше мусів думати про хліб]

для братіка єдиного — тим самим

я [послужу] збережу єдиную надію²

Ряд. 18. *Елладі нашій. Бо в тобі Антею,
ося наша сила й слава. [З того часу]*

Ант. *Евфрозіно,*

як можна [так] всю надію покладати

в когось одному?

Евфр. *Аполлон один*

з усіх богів Еллади не покинув

[[і єсть іще нам] і ще вона надію має жити]

і є ще їй надія на життя³.

А поки Аполлон є на Парнасі,

то й музи будуть з ним.

Ант. *Ти є тому певна,*

що ні одна його так не покине,

як от Хілон мене?

¹ «Я не заздрю» надписано над «Евфрозіною».

² Останні два рядки надписані над двома закресленими.

³ Цей рядок надписано над попереднім, що його перероблено.

Е в ф р. *Хілон покинув?*
Куди ж пішов?
 А н т. *До Мецената в школу.*
У хор панегірістів¹
 Є в. *(на хвилину німіє з дива та з обурення.*
Далі перемітає себе. Спокійно)
Се не дивно.
Він розумом хисткий. [У нього вдача
любонь]
Удався, гірший
від всіх учеників.²
 А н т. [А так
 з]
А таланом
як³ раз найкращий — [коли] але то на лихо!
 Є в. *Мені здається, що Аполлодор*
Хілона таланом переважає
[Я часто [прислухаюся, як ви тут
в садку читаете. Учора чула]
наслухала, як ви тута
в садку читали. Вчора чула⁴
як він]
 А н т. *Щож, може приймуть і його до вурту.*

¹ «У хор панегірістів» пізніше вписано поміж рядків.

² «Удався, гірший» надписано над «У нього вдача», а «від всіх» над словом «любонь».

³ «А таланом» перероблено з «А так», а «як» перероблено з літери «з».

⁴ Ці два рядки є виправка двох попередніх.

III.

ПРОЩАННЯ.

Цей діалог уперше надруковано в книзі: «Література». Збірник перший Історично-Філологічного Відділу № 82 Комісії новітнього українського письменства ВУАН, Київ 1928. Стор. 189—194. Рукопис діалогу знаходиться в Гадядькому музеї ім. М. Драгоманова, дати він не має, але приблизно треба його віднести до 90-х років, дець до 1896 р. Цього року Леся Українка написала свою драму «Блакитна Троянда». Основний мотив діалогу і драми той самий — нещасне кохання. Трудно зважити, який з цих перших драматичних творів Лесі Українки написано раніш.

В а р і а н т и.

Стор. 163.

Ряд. 16. [я мушу хутко] ти

Стор. 164.

Ряд. 20. Д. [Правда] Се я бачу [ов] тут

» 24. дочка [учи] директора

» 28. бачились [і розсталися]¹

» 30. з нею, [дивлюсь, доросла панна] ледве

Стор. 165.

Ряд. 12. Про [наші] заручини

» 30. [І В] вона належала до [нього] того

Стор. 166.

Ряд. 11. соромлива, [неекспансивна], правдива

» 20. знаєш, [погана] негарна

¹ У тексті збірника «Література»: «я розсталися»; очевидний огріх.

Ряд. 24. призна[єш]в

» 25. призна[ю]в

Стор. 167.

Ряд. 24. біда. [Х. Ти мучиш] Чі

» 26. Д. (Хо[че]тіла

Стор. 168.

Ряд. 11. могла [уминути] рятуватись

Стор. 169.

Ряд. 12. так [весело] шпарко промовила: [«Ну, годі вже;] «мир

Стор. 170.

Ряд. 7. [Так] Бо

» 22. Прощай! [Бувай]

» 23. Х. [Не прощай] Та

ЗМІСТ.

Камінний Господар	5—105
Стаття Є. Ненадкевича	7
Камінний Господар. Драма	43
Оргія	107—159
Стаття Б. Якубською	109
Оргія. Драматична поема	119
Прощання. Діалог	161—170
Примітки Б. Якубською	1—ХСІІІ
